

SPLITSKI »PUČKI LIST« I SLIKA ŽIVOTA ŠTOKAVSKE I ČAKAVSKE DALMACIJE NA NJEGOVIH STRANICAMA

I

Periodičke publikacije idu među najvažnije izvore za proučavanje prošlih zbivanja u svoj njihovoj kompleksnosti, Stoga se ni istraživanje ni upoznavanje splitske i dalmatinske prošlosti ne može zamisliti bez proučavanja splitske periodike. Na žalost, Split još nema ono što već imaju Zadar¹ i Rijeka², to jest monografska djela o svojoj periodici. Pionirski je posao obavio Hrvoje Morović izdajući »Građu za bibliografiju splitske periodike — Novine 1875—1941«³ i »Građu za bibliografiju splitske periodike (1859—1941)«⁴. Morović već odavna priprema iscrpnu bibliografiju splitske štampe uopće, ali za njezino kompletiranje i dovršenje u sadašnjoj situaciji »jedva da i postoje svi uvjeti, jer u Naučnoj biblioteci knjižni fond nije još u potpunosti smješten ni uskladišten kako treba«.⁵ Stoga su, u nedostatku bilo kakvih drugih pomagala, obje Morovićeve građe za bibliografiju dragocjeno polazište za svaki pristup splitskoj periodici i za njezino istraživanje.

Pojavom godišnjaka »Annuario dalmatico« Vida Morpurga (1859) počinje splitska periodička izdavačka djelatnost.⁶ Ona će se u drugoj polovici prošloga stoljeća razviti, a osobito razbujati na prijelazu stoljećâ i u prvim desetljećima našega stoljeća (ne ubrajajući ovdje i godišnjake, kalendare, almanaha). Tako su npr. 1876. izlazila četiri naslova: *Avvenire*, *La Disciplina*, *Rivista Dalmatica* i *Pravo*; godine 1884. već sedam: *List biskupije spljetske i makarske*, *Dražkov raboš*, *Narod*, *Split*, *La Difesa*, *Pučki list* i *Bulletino di archeologia e di storia dalmata*; godine 1891. samo tri naslova: *List biskupije spljetske i makarske*, *Narod* i *Pučki list*; godine 1912. čitavih jedanaest naslova: *Sloboda*, *Crveni banjak*, *Pučke novine*, *Duje Balavac*, *Zadrugar*, *Renaissance* - *Preporod*,

Mladost, Pravi hrvatski sokol i Jug - Jug Zvono, k tome preko stotinu raznih letaka Ante Ružića Bače. Međutim, tek poslije prvoga svjetskog rata splitska periodika postizava svoj velik procvat, tako da u 1921. možemo nabrojiti ništa manje nego trideset naslova: *Renesansa, Pokret, Mošun, Novo doba, Pobjeda, Golub, Dalmatinski glasnik, Rešeto, Jadran, Pošta, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Pučki list, Zbirka okružnica Direkcija pošta i telegrafa u Splitu, Policijski glasnik, Duje Balavac, Pučka prosvjeta, Pozorišni list, Život, Težačke novine, Težačka sloga, Obad, Nezavisne novine, Grom, Hrvatska riječ, Jadranski Merkur, Jadranski sport, Sloboda, Primorski glasnik, Naša zemlja, Glas bankovnih činovnika u Dalmaciji*.

Doduše u tom vremenskom rasponu od gotovo pola stoljeća bilo je i žurnalističkih bilježica koje su jedva izdržale jednu godinu, a neke ni toliko, ali je zato bilo ustrajnih i uglednih, kao na pr. *Narod* (kasnije *Jedinstvo* pa *Naše jedinstvo*), koji je izlazio od 1884. do 1918, ili *Pučki list* koji je izlazio od 1891. do 1922. (osim od početka 1916. do 9. X 1918), da ne spominjemo *Bulletino*, poslije *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, koji neprekidno izlazi od 1878. do danas. (Zadarski je *Nazionale-Narodni list* dostigao 58 godišta, od 1862. do 1919.)

O brojnosti splitske periodike dovoljno nam kazuje podatak iz Morovićevih bibliografija u kojima se u razdoblju od 1875. do 1941. nabraja 165 naslova novina, a u razdoblju od 1859. do 1941. bilježi 116 naslova časopisa, godišnjaka, mjesečnika i zbornika.

I po duljini izlaženja i po velikom utjecaju što ga je izvršio i na široke slojeve dalmatinskoga pučanstva, posebno težačkoga, pa zbog ugleda što ga je uživao među našim iseljenicima u čitavu svijetu, *Pučki list* je, uz *Narod-Jedinstvo-Naše jedinstvo*, najvažniji splitski periodik svojega vremena, pa zaslužuje posebnu pažnju istraživača dalmatinske ekonomske, političke, književne, jezične i općekulturne povijesti.⁷

Stoga ćemo u ovom radu prikazati njegov postanak, način uređivanja te najvažnije teme i probleme kojima se bavio.

Pučki list je kao polumjesečnik počeo izlaziti u Splitu 7. svibnja 1891. na blagdan gradskoga zaštitnika sv. Duje.⁸ Izlazio je sve do siječnja 1922, gotovo trideset godina, s pauzom od početka 1916. do 9. listopada 1918, i to »svake prve i treće subote u misecu«, na osam stranica. Vlasnik i odgovorni urednik ispočetka mu je bio Marko Pilić, od 6. svibnja 1892. naslijedio ga je Marko Lubin, zatim od 1895. Jure Rosić, a od prvoga broja 1901. Jure Kapić. U početku se tiskao u štampariji A. Zannonija, od 1897. u Narodnoj tiskari, od 1907. u Leonovoj tiskari, od 13. broja 1908. opet u Narodnoj tiskari, a od prvoga broja 1918. opet u Leonovoj tiskari.

Unatoč neporecivim zaslugama što su ih za *List* imali i drugi osnivači i urednici (Frane Ivanišević), te brojni suradnici, on je ipak u najvećoj mjeri rezultat rada Jurja Kapića, pa je bilo brojeva u kojima je on gotovo sam ispunjavao sve stranice. Stoga je Kapićevo ime nerazdvo-

jivo povezano s *Pučkim listom*, pa za tri decenija dalmatinskoga života to bijahu sinonimi za isti publicistički fenomen.

*

Juraj Kapić se rodio 24. XII 1861. u Jesenicama. Nižu gimnaziju učio je u sjemeništu glagoljaša u Prikom kod Omiša, a učiteljsku školu u Arbanasi-ma kraj Zadra. Bio je učitelj u Bristu, pa u Jesenicama, a 1893. imenovan je učiteljem na novoj školi od pet razreda na Luču u Splitu. Živio je stalno u Splitu, a nešto je i putovao (po Italiji, Bosni i Hercegovini). Osim što je niz godina uređivao *Pučki list* Kapić je bio predsjednik Vinarske udružbe za Dalmaciju te vijećnik i prisjednik splitske općine. Zadnjih godina života živio je povučeno na svome imanju Đurđevu u Jesenicama. Umro je u Splitu 15. VII 1925. a pokopan u Jesenicama. U povodu smrti nekrologijske vijesti s kraćim osvrtima na njegov život i rad donijeli su splitski listovi *Jadran* (16. VII), *Novo doba* (16. VII), *Država* (18. VII) — koja za Kapića piše da je bio »poznata i markantna ličnost u javnom životu Dalmacije« te da je bio pristupio Narodnoj radikalnoj stranci — zatim *Zadrugar* (15. VIII) i *Pučka prosvjeta* (br. 8). Kapićevo se pisano djelo sastoji uglavnom od pjesama, zatim proznih putopisa te od brojnih i raznovrsnih članaka što ih je godinama objavljivao u svom *Pučkom listu*. Prve su njegove pjesme bile tiskane u podlistku zadarskoga *Narodnog lista* i u zadarskoj *Iskri*, a kasnije ponajviše u *Pučkom listu*. U *Listu* se katkada ispod svojih pjesama potpisivao i pseudonimima *Gjuro Radanović* ili *Pučki Guslar*. Posebno je objavio ova djela: *Mile Gojsalića, poljička junakinja godine 1649*, Spljet 1888 (koja je bila i dramatizirana te prikazivana u splitskom kazalištu); *Pučke pisme*, Split 1895, prvo izdanje u 1000, a drugo, iste godine u 4000 primjeraka; *Pjesma o udaji Jelene kćeri crnogorskog kneza Nikole za Viktora Emanuela sina talijanskog kralja*, Split 1897; *Sa putovanja*, Split 1900; *Petar Svačić posljednji kralj hrvatske krvi*, Split 1902; *Pjesma o ratu na Balkanu*, Split 1912; *Rukovet ratnih i narodnih pjesama*, Split 1918; *Petar Zrinović i Krsto Frakopan*, Split 192?; *Narodna zadruga za sitnu štednju »Providnost«*, Split 1920; *Smrt Petra Velikog Karađorđevića*, Split 1921.

O Kapiću kao književniku pisao je Ante Petravić i izrekao ocjene koje se i danas mogu prihvatiti.⁹ Petravić piše da Kapić oponaša Kačića, ali da je njegov epigon koji ne dostiže svoga uzora jer sastavlja puku deseteračku kroniku povijesnih događaja bez ikakve poetske svježine i izvornosti. Htio je upotpuniti Kačića te opjevati neke zgrade što ih je Kačić ili propustio ili su se dogodile poslije Kačićeve smrti. U *Mili Gojsalića* je pak oponašao Botića. Međutim, — kaže Petravić — takvo pjevanje, poslije Botića i Martića, nije ništa novo, pa zaključuje bez okolišanja — »Sve u sve: Kapić je ovdje dokazao da nema nikakva ni znanja i vještine za kompoziciju jedne oveće epske pjesme.« Ali, s druge strane, ime pučkoga pisca Kapić je zaista zaslužio svojim putopisima, koji su pisani živo i vješto, jezikom i stilom koji je bio pristupačan puku, pogotovo zato što ih je pisao u obliku pisama »starcu Ljubomanu«, pa, zaključuje Petravić, »to je ono što je zavrijedilo da mu sačuva ime.«¹⁰

Kapić je kao javni radnik i pisac kratko prikazan u ediciji *Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925* te u Stanojevićevoj *Enciklopediji*. Nema ga u *Enciklopediji Jugoslavije*, a to je svakako propust jer je on to zaslužio i po svojoj

ulozi u javnom životu Dalmacije triju desetljeća i po ulozu koju je njegov *Pučki list* izvršio u povijesti naše periodike i u povijesti dalmatinskoga života. (Pisac ovih redaka je, listajući godišta *Pučkog lista*, prepoznao mnoge citate, poslovice, stihove i uzrečice što ih je, u djetinjstvu na Braču, slušao kao sastavni dio govora i izražavanja starijih i najstarijih ljudi — tolik bijaše utjecaj Kapićeva *Lista* na oblikovanje mišljenja i izražavanja našega svijeta u tri desetljeća.)

*

Osnivanje *Pučkoga lista* zamislila su dva prijatelja i istomišljenika, obojica iz Jesenica: Jure Kapić i don Frane Ivanišević. Tom su prilikom razgovarala i o teoretskoknjiževnim i jezičnim pitanjima, od kojih je bilo najvažnije ovo: kakvim jezikom i stilom valja pjevati i pisati za narod da bi on pjesništvo mogao razumjeti i zavoljeti ga, osobito ako ono ima glavnu zadaću da bude odgojno, prosvjetiteljsko, patriotsko, dakle didaktično. Ivanišević je onda savjetovao svome drugu da se »uhvati javorovih gusala«, te da prostim, pučkim slogom pjeva svome puku njegove slavne junake i događaje. Kapić se složio s tim mišljenjem i tako započeo i nastavio pjevati i pisati puna tri desetljeća.¹¹

Karakterističan je i moto u podnaslovu *Pučkoga lista*, koji se pojavljivao godinama (iako ne u 1891—1894) »Hjeb iz zemlje; ljepost iz puka; puk nam je otac, a zemlja majka naša. — Zlatna pera ne znadu pisati onako, kako cviele javorove gusle.« U tim je riječima koncizno izražena čitava problemska, tematska, jezična i stilaska koncepcija *Lista*.

Frane Ivanišević je prve četiri godine bio urednik *Pučkoga lista* i mnogo se oko njega trudio. I on je vrlo zaslužan što je *List* postigao lijep uspjeh u puku, ali je i sam priznavao da je ipak glavna zasluga za taj uspjeh u ustrajnom i požrtvovnom Kapićevu radu, pogotovo u njegovim pučkim pjesmama. Jer kad god novi broj *Lista* dođe u selo, pretplatnici odmah pitaju: »Koja je pisma u ovom broju?« Toliko bijaše živa folklorna i kačićevska tradicija u našem puku čak i na početku ovoga stoljeća. Tome se nije čuditi, piše Ivanišević jednom zgodom Kapiću. Pučka pjesma ima veliku ulogu u preporodu našega naroda. Računa se da se Kačićeva *pismarica* do kraja devetnaestoga stoljeća tiskala do 24 puta u više od stotine hiljada primjeraka. Ivanišević kaže da on, doduše, kao nestručnjak ne može dati književnoumjetničku ocjenu Kapićevih stihova, ali vjeruje da će njegove pjesme »otvoriti širi put, jer im je obzorje širje, misao jača, a svrha bistrija«, pa zaključuje željom da bi se naš težak mašio njegovi *Pučkih pisama* i pjevao ih »zimi uz vatru, liti u zalagju«.¹²

Pokretači *Pučkoga lista* mislili su u početku izdavati svega nekoliko stotina komada, najviše 500 do 600, i to za splitske varoše. Nisu ni sami vjerovali da bi se rasprodalo više od toga. Na prijedlog Frane Ivaniševića tiskali su još koju stotinu.¹³ Uspjeh je iznenadio i najveće optimiste. Njegovu popularnost i proširenost najbolje pokazuju podaci o nakladi: *List* se u svibnju 1891. godine štampao u 2000 primjeraka, a do prosinca iste godine već je dostigao 4000 (to je za ono vrijeme bila golema naklada jer Split je tada, skupa s varošima, brojio svega oko

19.000 stanovnika). Godine 1896. naklada je 6000; 1899. ima 5000 pretplatnika a čita ga zacijelo još drugih 5000; 1903. ima 5900 pretplatnika a tiska se u 6300, 6500, pa u 8000 primjeraka; 1904. se također tiska u 8000, zatim pada na 7300; 1912. je naklada 7000, tako ostaje i u 1910, a prvi broj 1911. je štampan u 8000. Od tih naklada *Lista* godine 1909. je 700, a 1910. čak 748 primjeraka išlo našim iseljenicima pretplatnicima u Ameriku i Novi Zeland. *List* je već od prvoga godišta izlaženja imao teškoća s neurednim pretplatnicima, a kako je vrijeme teklo te su se teškoće množile i *List* financijski sve više trpio. Tako 1897. protiv okorjelih dužnika podnosi tužbe sudu, 1899 (br. 17) donosi na čitavoj stranici njihov popis, godine 1905. ima 3000 dužnika, a 1909. pretplatnički dugovi ometaju redovito izlaženje *List*a, pa katkada izlazi i kao dvobroj.

U prvoj godini izlaženja *List* se prodavao na tri mjesta u Splitu: u Stipe Bulata na Trgu voća (današnji Trg braće Radića), zatim u knjižaru Vida Morpurga na Gospodskom trgu (sadašnjem Narodnom trgu) i u Jakova Pandže Ispod urâ, a već se u idućoj godini — 1892 — prodavao i na četvrtom mjestu, u knjižari Frane Maršića. Tehnička strana lista bila je vrlo skromna, gotovo siromaška, ilustrirani dio sastojao se od rijetkih reprodukcija kakva linoreza ili bakroreza, kakve fotografije, tisak često bijaše nečitak, slova loše otisnuta, pa su se i čitaoci tužili na tehničke nedostatke, koje uredništvo nije moglo ukloniti. Nisu bile rijetke ni tiskarske pogreške.

Pučki list je počeo izlaziti u štokavsko-ikavskom narječju i tako nastavio sve do 1896. Te godine — u broju od 3. prosinca — u podnaslovu nalazimo »U Spljetu«, a gotovo potpuna ijekavizacija izvršena je od 17. rujna iste godine (Karić je i dalje katkada pisao ikavski). Od tada čak i Duje u pučkim splitskim »razgovorima« govori štokavsko-ijekavski, što je jezični falsifikat s obzirom na ondašnji govor splitskih težaka. *List* je dugo bio pisan korijenskim pravopisom. Razumljivo je da nas zanima pitanje zašto je uredništvo uzelo takav jezični modus. Nigdje, međutim, u *Pučkom listu* nema o tome određenih i obrazloženih programatskih lingvističkih ili možda lingvističko-nacionalnih ili općekulturnih izjava. Itek usputno, u rubrici »Poruke i odgovori« uredništva, nalazimo po koju kratku napomenu iz koje saznajemo nešto o razlozima koji su ponukali uredništvo da svoj list piše štokavsko-ikavski. Tako u odgovoru suradniku iz Gruža, u 6. broju 1892. godine, urednik kaže:

»Mi smo sveli na *ikavštinu*, kojom za sad pišemo ne za nikakvo načelo, već da nam se list u našoj ikavskoj okolici kod puka bolje udomaći.«

Dakle, čisto praktični razlozi praktična i snalažljiva urednika. Zbog slična razloga, to jest da bi jezik lista bio što razumljiviji i prihvatljiviji i slabo pismenu čitaocu, urednik ovako napominje jednom suradniku:

»Članak o zarukama ruskog carevića i vižbam za rat i mir nije za naš list, politikom malo i nimalo bavimo se... Nestoji čistoća jezika u ikavštini, ili u ijekavštini, već u jezgri, u duhu. Riči, što u vašim sastavcima čitamo, *alijanca, koalicija, koncesija, situacija, atmosfera, koštelacija, katastrofa* i. t. d. puk naš ne razumi, jer nisu njegove. Nije lako za puk pisati.«

Tih su se svojih načela suradnici *Pučkoga lista* dosljedno držali. Zato je list i postao tako popularan i omiljen u širokim slojevima pučanstva u Dalmaciji i izvan nje. U početku 1895. godine uredništvo je odlučilo da prijeđe na ijekavštinu. Povod tome — ne i uzrok, pogotovo ne jedini — bilo je i pismo što ga je neki suradnik ili čitalac uputio *Listu* iz Dubrovačke Župe. Uredništvo odgovara da će se *List* u 1895. »malo po malo izjednačiti... sa općenitim načinom pisanja«; kao razloge za tu promjenu spominje ove: valja voditi računa o ijekavskim krajevima, a osim toga ijekavski se govor u školi uči.¹⁴

»Pučki list« je dakle bio zaista pučki, i po sadržaju, i po jeziku, i po stilu. Glavna zasluga za takvu njegovu fizionomiju lista pripada njegovom marljivom uredniku, suradniku i uvodničaru »majstoru« Juri Kapiću.

Smjernice *Lista* i publiku kojoj će se on obraćati izložio je Jure Kapić u »Pozdravu puku« i »Proglasu« što su bili objavljeni u prvom broju. On pozdravlja Varošane, Manušane, Lučane, Solinjane, zanatlije, pomorce i rukotvorce iz splitske okolice i kaže da je on namijenjen njima — »da se stari, mladi uče —... i nediljom i blagdanom — nek ti bude *List* zabavom, — i po kiši i po zimi —... dok se kućna čeljad grije, — neka jedan u *List štije*, — prikratiće tako vrime — a nauka biće svime — gospodaru, stopanjici, — momcim, doci, najmenici — svima *Pučki List* će kazat, — kako se je njima vladat. — Što se u svitu sve događa, — kako voće, vino ragja, — kako valja živit čisto, — kako ljubiti svoje misto; — kako jezik svoj voliti — i njime se ponositi, — kako hotit radi Boga — iskrnjega brata svoga; — kako valja rabotati, — neka trud se bolje plati, kako ti je zdravu biti — *List* će tebe naučiti. — U *Listu* će bit pisama — od Splićana, Poljičana — i ostalih krajišnika, — slušati ih biće dika! — U *Listu* će biti šale — za velike i za male: — sinci tvoji, mili rode, — nastojaće da ti ugone! —«

Program iznesen u tim osmeračkim jednostavno rimovanim kačićevskim kvartinama bit će ponovljen i ponesto proširen u *Proglasu* u istom broju. Uvodničar kaže da će *Pučki list* povezati čuvanje i gajenje junačkih tradicija (»kakovi su junaci od tvoga roda bili, kako su za svoju viru, jezik i krv lili...«) isticanje tih uzora mladoj generaciji s brigom da pouči naš puk kako će u novom vremenu unaprijediti svoje privređivanje modernijim sredstvima i postupcima, boriti se protiv nečistoće, lijenosti, alkoholizma, rasipnosti, mode, tako da će za »svakoga, ako i ne puno« biti u listu »govora i nauka«. Obračanje širokim slojevima puka, gajenje narodne pjesme, sakupljanje narodnih umotvorina, raznolikost rubrikâ, kačićevska forma stiha i rime — sve je to učinilo da je *Pučki list* ubrzo postao vrlo popularan i raširen, ne samo u čitavoj Dalmaciji nego i dalje do Rijeke, Cresa, Dubrovnika, pa i među našim iseljenicima u Sjevernoj Americi (Kaliforniji), Argentini, u Australiji, Novom Zelandu i drugdje.¹⁵

Raznolikost njegova sadržaja pokazuju i rubrike koje su urednici i suradnici marljivo i ažurno ispunjavali. Prvi i veći dio *Lista* ispunjavali su poučni članci te stihovi, pjesme sakupljene u narodu ili ono što su ih

pjevali njegovi suradnici. Tu je bilo i ostalog sakupljenog narodnog blaga. U drugome, manjem dijelu, bile su ove rubrike: *Što je nova po svitu; Po našim stranam; U Splitu; Mudre poslovice, pitalice, zagonetke; Sale; Za kuću; O litini — trgovini; Svašta po malo; Poruke i odgovori.*

Kako je uredništvo nastojalo da ekspresivnim i atraktivnim naslovima članaka mobilizira ne samo pažnju čitalaca već i javno mišljenje mogu nam pokazati ovi primjeri, često citirane ili parafrazirane narodne poslovice ili stihovi:

Ni stražno ni lovno; Ako ne zaštediš pod pekljom, ne ćeš na roglju; Siro-maške suze; Ko visoko leti, niže pada; Linčarenje; Škropite vinograde; Nez-dravi roditelji ubojice svoga poroda; Zli jezici; Voda donila, voda odnila; Žena kuću drži; Izrod; Najila se gladnica, nazvala se banica; Koju u uši, koju mimo uši; Kus je do ustâ, a glas je do vika; Na gospodarski sastanak!; Mi uvik jednul; Ne lažimo pred djecom!; Ne u Ameriku!; Tvrdâ volja planine probiva; Više valja nesan nego posa'; Braća k braći!; Srčenjaci i mlitavci; Naši u naše zemlje!; Gojimo voćke!; Ujedinjenje naše uskrisenje!; Kako su nam vinogradi?; Berite smričke!; Služimo se novim mjerama!; Čuvaj bijele novce za crne dane!; Što se hoće našem tečaju?; Da ne bude kasno!; I mi smo krivi!; I vuk vije, jer ga rgja bije . . .; Nije ga sve ni u samoj lozi; Ne trujmo vino!; Neka nas svak čuje!; Talijanština naša nevaljalština!; Ko seli, neka ide u Bosnu!; Čast Spljetu gradu!; Poštenjak — viekovnjak!; Jedna krvava rana; Tri zlatne riječi; Šuplje je ispod neba; Niti se u dobru ponesi, niti u zlu poništi!; Otvo-rimo oči puku!; Prenimo se!; Pučke rane; Ljudi, sadite višnje!; Mislimo i radi-mo!; Žestoka rana; Ja bosiljak sijem, meni pelin niče; Proštij ovo pomnjivo; Poštenje se ne kupuje na pazaru!; Tko umije, njemu dvije!; Šaljimo djecu u školu!; Osnajmo općine; Krov nam gori nad glavom; Pogledajmo na težaka!; Jadna dalmatinska zagora!; Branimo se, ne izdajimo se!; Oživimo!; Hoće da produlje klauzolu!; U Beč pred kralja proti klauzoli! — itd.

Pučki list se mnogo bavio sakupljanjem narodnih pjesama, pripo-vijetki i ostaloga pučkog stvaralaštva,¹⁶ zatim je pozivao svoje suradnike da i sami pjevaju o starim i suvremenim temama, a jedini je uvjet bio da ti sastavci budu poučni i puku pristupačnim jezikom, stilom i stilom sastavljeni. Tako su i *List* i njegovi suradnici razvijali sakuplja-nje i čuvanje narodnog stvaralaštva, ali su time i poticali silno prigod-ničarsko stihotvorstvo u kojemu je i upornošću i količinom prednjačio upravo Kapić. U prvim godištimâ *List* je često objavljivao i razgovore u lokalnim govorima, većinom u splitskom, ali i u drugima.¹⁷

U početku 1894. godine uredništvo *Listâ* obavješćuje svoje čitaoce i pretplatnike da se on odsada izdaje pod okriljem novoosnovanoga »Društva za prosvjetu puka«, pa mu je time »osiguran život«. S više strana uredništvo je dobilo poruke i želje da bi *List* izlazio kao tjednik, četiri puta mjesečno, svakoga petka. Uredništvo odgovara da za sada ne može to ostvariti, iako bi željelo, a nada se da će jednom moći. Dana 14. veljače 1894. u Splitu je bilo, na inicijativu *Pučkoga lista*, osnovano »Društvo za prosvjetu puka«. Potpredsjednik je bio Frane Bulić, tajnik Frane Ivanišević a blagajnik I. K. Farolfi. U svojem izvještaju F. Iva-nišević je iznio povijest osnivanja društva, zasluge *Pučkoga lista* u tome,

te obavijestio članove kako se *List* sada tiska u »preko 4 hiljade komada«, a uredništvo u zamjenu prima 34 novine koje se čuvaju u zbirci, zatim uredništvo sakuplja narodne pjesme, od kojih je prošle godine poslalo 180 Matici hrvatskoj u Zagrebu. U prosincu 1893. godine urednici *učkoga lista* zamislili su da bi uz *List* izdavali i po koju malenu knjižicu za pučku prosvjetu. U tu svrhu su pokrenuli akciju i osnovali »Društvo za prosvjetu puka« koje bi bilo pokretač i izdavač takve literature. Konceptija takvoga izdavačkog pothvata bila je ovako zamišljena:

»... podupirati, širiti pučku pouku izdavanjem knjigâ malenog obsega, u kojima iznašajuć opise mjesta, događaja, životopise znamenitih ljudi, upućivati naš puk u poznavanje domaće povijesti; unapređivati gospodarstvo; nauptcima o radišnosti, štedljivosti, kršćanskom ćudorednom življenju, ćuvanja zdravlja, o građanskim dužnostima, promicati prosvjetu u nižim slojevima našega naroda, ciljem da mu se pamet izobraži, ćustvo oplemeni, materijalno i moralno njegovo stanje da se poboljša.«

Zatim je u 24. broju *Lista*, od 15. prosinca 1894, objavljen i »Poziv« u kojemu se konstatira kako je ćinjenica da »uz sve javne zavode, u razna poviestna društva ogromni dio našeg hrvatskog naroda — niži puk — nije se pridigao iz svoga neznanstva«, pa je prema tome od prijeko potrebe osnivati društva i pokretati akcije koje bi prosvjećivale puk i otele ga neznanju. Na sjednici od 4. prosinca bila je izabrana uprava novoga društva: Gajo Bulat, Frano Bulić, Ivan Bulić, Ivan Krstitelj Farolfi, Frano Ivanišević, Mate Jankov, Juraj Kapić, Ivan Mangjer, Vicko Mihaljević, Duje Mikaćić, prof. Ante Mrkušić, prof. Ante Sasso, Josip Smodlaka, Ante Trumbić, August Zuviteo; predsjednik je bio Bulat, a potpredsjednici Frano Bulić, Frano Ivanišević, Ivan Mangjer i Ivan K. Farolfi.

Kao primjer poućno-prosvjetiteljske metode i stila kojim su se služili suradnici *Lista* da bi što sugestivnije djelovali na svoje ćitatelje moće nam poslužiti poućna prića, temeljena na istinitom događaju, o obogaćenom težaku koji je u svojoj gramzivosti za bogatstvom na sve moguće načine vodnio vino, time varao druge, sebi zgřtao novac, ali na kraju bio upropašten od vode te od nje i zaglavio. Voda kojom se služio za prevaru i pljačku tri puta ga je uništavala, a treći i u grob uvalila. Bio je taj težak kao mladić radišan, štedljiv, ali nezasitan. Otišao u grad, naućio štogod slovhati, ali i to kako kojekakvi krćmari i trgovci falsificiraju vino i tako dobro zarađuju. Vratio se kući pa u jematvi potajno on i žena noću vukli vodu iz javne *gustride*, uz svijeću lijevali vodu u vino i dodavali druge majstorije. Međutim, težaci vidjeli da od uvijek iste kolićine groćđa Marku izlazi sve veća kolićina vina, razumjeli o ćemu se tu radi i prozvali ga »vodarom«. U dvije godine obogatio se Marko kao nitko drugi u selu. Ali, njemu nikada dosta: dubina dubinu zove. Da bi razgranao posao, i dalje od oćiju, sagrađio u nekoj vododerini kuću i konobu, a voda iz vododerine išla ravno u konobu, u baće s mastom. Još je unaimio i pomagaoće jer sam sa svojima nije mogao odoljeti poslu. Ali, sada stupa na scenu motiv fatalne vode: jedne jeseni prolomi se oblak, silna voda navre kroz onu vododerinu, snažno prodre u Mar-

kovu konobu, porazbije većinu bačava i odnese u more više od pedeset hektolitara vina. Marko gotovo upropašten, a svijet u selu govori: *voda donila, voda odnila!* Tako se ostvarilo prvo prokletstvo zlupotrijebljene vode. Međutim, Marko nije odustao. Iduće je godine ponovo na svojih pedeset stolitara dolio vode, šećera i drugih sastavina pa tako napravio dvjesta hektolitara, unajmio trabakul i poslao to svoje vino da se proda daleko, u Rijeku, tamo gdje ga ne znaju. Ali, sada stupa na scenu drugo prokletstvo vode: kraj Senja silna bura gotovo potopila brod, porazbijala sve bačve na palubi, more prodrlo u *stivu*, (Marko je u vino miješao i morske vode!) brod se jedva spasio, propalo više od polovice vina. Svijet je po selu opet govorio: *voda donila, voda odnila!* Ali, ni tu nije kraj Markove priče. Oporavio se on opet i nastavio po starome. Sada je našao mušterije svome vinu u Lici i tamo mu dobro išlo... Ali, konačno, trećemu prokletstvu vode nije se odrvao, platio ga je životom. Bio je u pedesetoj, u punoj snazi, svega u kući, sit i zadovoljan, bogat i bahat — kad li ga spopadne *vodena bolest*. Obilazio svugdje liječnike, odlazio čak u Trst, potrošio golem novac, propatio grozne muke i nakon punih petnaest godina teškoga bolovanja izdahnuo. Tako se ispunilo i treće fatalno prokletstvo vode: *voda donila, voda odnila*. Dakako i na žalost nisu svi proizvođači »maloga vina« tako prolazili, mnogima je prošlo glatko, ali možemo vjerovati da je tako sugestivna pouka, u stilu i topici strašljivih narodnih priča i opomenâ o »prstu božjem« mogla djelovati na čitaoce *Lista*.¹⁸

* * *

Godine 1900, u povodu izvještaja o pučkim skupštinama protiv *klauzole*, *Pučki list* je bio drugi put pogođen cenzorskom zapljenom, bio je cenzuriran i izbačen čitav članak izvještaj »Pučka skupština proti klauzoli« poslan iz Vodica 12. kolovoza. Sadržaj toga izvještaja saznajemo iz primjerka koji je izbjegao zapljeni. Nije ni čudo što ga je austrijski cenzor zaplijenio kad se u njemu prilično otvoreno pa i oštro govorilo o nekim delikatnim temama: napadala se ratna flota austrijska koja za posadu nabavlja talijansko vino, bečka vlada nam je neprijatelj jer je njemačka, a »Nimac uvik bio zakletim neprijateljem Hrvat. Nimac samo tlači i kvači; dili i vlada«, dok je za kratke francuske vladavine Dalmacija u svemu cvala, pa je bilo i putova i škola, a kad je došla njemačka vladavina, tada je nestalo svega. K tome su se na završetku zborovanja čuli i poklici »Živila samostalna Hrvatska!«¹⁹

Iste je godine *Pučki list* doživio drugu cenzorsku zapljenu: iz članka »Talijanski jogunluk« u 18. broju cenzor je izrezao odlomke u kojima se govori kako je Zadar, glavni grad Dalmacije, sada otuđen svojemu rodu i jeziku, a mnogi su zadarski građani izrodi, pa tako i zloglasni Alačević koji pljuje na majčino mlijeko. Zadarska je općina još jedina autonomaška u cijeloj pokrajini, a naši se ljudi u Zadru napadaju, grde, autonomaši čak ni prema mrtvima nemaju poštovanja, pa su se nečasno ponijeli i prema Klaićevu lijesu; napadaju hrvatska društva, Čitaonicu i Sokola, ne štede ni hrvatske poslanike kada dođu u Zadar na sabor. Hrvatskim hodočasnici što su preko Zadra išli na Trsat svašta su

radili: petavali im roge, psovali ih, gađali kamenjem, glibom i gnjilim voćem, pljuvali ih i trgali im predmete na kojima su bile narodne boje. A već spomenuti zloglasni Alačević sa svojim društvom je provalio u zavod sv. Jeronima u Rimu i zabio nad vrata koplje s dalmatinskom zastavom s tri leopardove glave u prkos hrvatskoj trobojnici. »Neka se Talijanci napiru i nadimlju koliko ih je volja« — zaključuje pisac zaplijenjenoga članka — »Prije će oni puknuti kao napuhani čvrčak nego li će nama nahuditi.« Završava pak opomenom:

»...neka dogju opet pod Vis, ako ih je majka porodila! Okušali su oni kakve su mišice u Hrvatâ. Dalmacija i Istria hrvatske su zemlje, u njima žive zgoljni hrvatski narod, a, ako ima po dalmatinskim i istarskim gradovima nekoliko Puljiza, što su došli na naše obale, da se prehrane, prodavajući kapulu, ti neka dobro upamte, da su na hrvatskom zemljištu, te da moraju poštovati jezik, narodnost i običaje nas Hrvatâ, što smo ih gladne nasitili i gole zaodjeli. Valja, da im čisto govorimo, jer nam je talijanska sila dodijala.«²⁰

Godine 1901. *List* je ulazio u jedanaestu godinu svojega izlaženja. Tom prilikom urednik Kapić se obratio poduljim člankom suradnicima, čitaocima i prijateljima i progovorio nekoliko riječi o listu, njegovoj fizionomiji i budućem programu. Ispočetka *List* je bio namijenjen splitskim težacima i njihovom prosvjećivanju, ali je s vremenom postao ljubimcem cijeloga hrvatskog puka. Naklada je stalno rasla pa danas družinara *Lista* ima blizu 5000, a čitaju ga, iako ga ne primaju izravno na ruke, mnogi drugi. Osobito po Zagori, gdje je narod siromašniji, sastanu se četvorica - petorica, svaki dade po dvije šestice, pošalju ga uredništvu, ono im šalje *List* na jednoga, a zatim on zareda od ruke do ruke. Ima slučajeva kada jedan, vještiji čitanju, čita iz *Lista* na glas, ljeti pod murvom ili hrastom, zimi uz ognjište, a mnogi ga slušaju. *List* je jako raširen i omiljen među našim iseljenicima, pa tako u Novu Zelandiju i Ameriku ide do 600 komada. Primaju ga i čitaju i u drugim hrvatskim pokrajinama: u Bosni, Hercegovini, Banovini, Slavoniji i Istri, tako da je najrašireniji hrvatski list. Urednik zatim zadovoljno utvrđuje kako su mu linija, program, jezik, stil upravo takvi da ih je puk mogao razumjeti, zavoljeti, naći u takvu listu odraz svojih potreba i težnji. Kapić osobito ističe činjenicu da su *List* i njegovi suradnici »pozajmili jezik u puka, te mu pišemo njegovim jezikom i govorimo njegovim načinom.« I ubuduće će *List* nastaviti istim putem, a s još bogatijim i raznovrsnijim programom tema:

»...kititi ćemo ga ćudorednim, rodoljubnim, poljodjelskim i gospodarskim člancima; sklanjati ćemo pjesme o slavnim našim junacima i pametnjacima, nizati ćemo zgodnih priča i popjevaka, prikupljati ćemo što se događa po svijetu, crpiti ćemo mudre savjete, te ćemo njima uglavljivati naše čitaoce; opisivati ćemo velike i slavne ljude tugjih naroda, koji su se prodičili znanjem, umjenjem i čovjekoljubljem, te sjaju kao tolika sunca na obzorju cieloga ljudstva; tumačiti ćemo pojave, što se vide u prirodi, nabrajati ćemo poglavita iznašća i izume, pripovjedati ćemo puku povijest našega i drugih slavjanskih naroda, u jednu rieč nastojati ćemo po svojim slabim silama, da *Pučki list* bude košnica svakog mudrog nauka.«

Urednik želi da organizira što širu mrežu suradnika, pa moli sve prijatelje »Lista« da mu iz raznih krajeva pišu o radu i prodaji vina, ulja, duhana, buhača i svih drugih poljskih proizvoda, neka javljaju kako narod živi, gule li ga kamatnici, jesu li pravedni glavari i lugari, otimlju li se općinske muše, nastoje li općine za dobro puka, ima li u selu škola i sve drugo što može biti od štete ili koristi puku, — »Upelivamo neka sve bude istinito što nam se piše — napominje Kapić — jer u laži su kratke noge, a mi ćemo odrješito, ne gledajući nikomu u brk, oštrim kosorom sjeći gnjilež.«²¹

Za ilustraciju Kapićevih karakternih crta i načina reagiranja u javnom životu mogu poslužiti dvije zgone što ih on opisuje. U desetom broju *Lista* 1902. godine na uvodnom je mjestu objavio pjesmu u kojoj slavi sarajevskoga nadbiskupa Šadlera zbog njegova hrabra rodoljubnog stava, hvali njegov značaj i poštenje u borbi protiv mađarskih presizanja. Međutim, svega nekoliko dana poslije toga Šadler se u nekoj prilici nije ponio baš onako junački kako se to očekivalo, pa je Kapić u jedanaestom broju objavio odmah novu pjesmu »Hrvatskoj gospodi«, u kojoj, ne spominjući Šadlera imenom, vrlo oštro i gotovo prijeteći govori o tome kako će se hrvatski seljaci ubuduće morati sami boriti protiv napada na svoje ognjište, »S glave riba zaudara« — aludira on na Šadlera i druge, — »Vama reći, pa poreći, O gospodo isto biva; Vi planete, pa panete...« Pjesma završava:

*Kad naš štitit vi ne znate,
mi ćemo se branit sami;
čekat ćemo dušmanina
na svom pragu oružani.*

*Hrvatsku nam pogaziti
sjatila se rulja svaka,
al joj ne će upaliti,
dok motika naša klapa...«*

Ispod toga teksta Kapić je svojom rukom (na svojem primjerku *Lista*) dodao ovu bilješku: »U broju prije ovoga ispjevao sam pjesmu Šadleru, ali, nakon što je opozvao svoj rodoljubni istup, dao mi je povoda, da ispjevam gornju pjesmu. J. Kapić.«

Druga se zgoda zbila 19. travnja 1903. Kapić, koji tada nije bio samo urednik *Pučkog lista* nego i predsjednik Vinarske udružbe za Dalmaciju, zatražio je i postigao da ga u Splitu primi austrijski ministar poljodjelstva barun Karlo Giovanelli. Kapić je taj susret opisao detaljno (razgovor se vodio na talijanskom jeziku jer ministar nije znao hrvatski). Odmah je ministru iznio da je došao poradi katastrofalne privredne situacije u kojoj se Dalmacija nalazi zbog *klauzole*. Čim je u nekoliko rečenica prikazao teške prilike, ministar ga je zapitao tko je tome kriv, a on je bez okolišanja rekao da je tome najviše kriva bečka vlada koja je nametnula *klauzolu* kojom je »satruveno i naše zagorje i primorje«. Prije su Zagorci, za gladnih godina, nalazili sezonske zarade u primorju i na

otocima, a sada je i to presušilo jer je i primorje u teškoj krizi. Kad je Kapić zatražio da vlada pomogne Dalmaciji, ministar mu je odgovorio kako vlada nema toliko novaca da doskoči svačijoj potrebi. Nakon toga tonovi su se u razgovoru povisili i postali oštiji. Kapić mu je odvratio kako Dalmatinci ne traže da vlada svakome čovjeku dade ručak, ali da bi mogla poduprijeti akcije koje sami dalmatinski težaci poduzimlju, npr. zadrugu za izvoz dalmatinskih poljskih plodova, osobito vina, zatim vlada bi mogla poslati dobra enologa, dati sprave za moderno podrumarstvo i slično. Ministar je na to opet ponovio kako Dalmacija uvijek nešto pita, a nije sama kojoj treba pomoći. Na te njegove riječi razgovor se dalje ovako oštro razvio:

»*Urednik*: Molim Vas, gospodine ministre, nijedna druga pokrajina u našem carstvu nije bila oštećena kao što je naša. Mi ne pitamo u vlade milostinju, već tražimo, da nam vrati naše milijune, koje je klauzolom na nama dobila.

Ministar: (okosito) Ja niesam ukro te vaše milijune! (Poglavar Pikler približuje se našem uredniku, te hrvatskim jezikom i liepim načinom moli ga, neka ne srdi ministra).

Urednik: Vlada, koje ste i Vi član, gosp. ministre, potegla je silne milijune na klauzoli, a to je sve, može reći, dobiveno na našoj siromašnoj koži.

Ministar: (tiho) I ja imam svojih vinograda u Tirolskoj, pa svake godine štetujem više milijunâ zbog klauzole.

Urednik: Lako je Vama, preuzvišeni gospodine! Vi ste ministar! (Poglavar opet opominje urednika, da ne govori tako), ali nama malim baštinicima i težacima u Dalmaciji sve je ona kap vina, pa, nemogući je prodati, mi smo upropašćeni, jer valja da se crnimo i dužimo najprije za platiti porez, te za uzdržati obitelj i za obragjivati polje. Rad ove goleme nevolje narod seli listom iz svoje otačbine, te, potraje li još za koju godinu ovako, opustiti će — ne daj Bože — naša lijepa Dalmacija, koja je alem-kamen na kruni našega premilostivoga kralja.

Ministar: Možete biti uvjereni, da klauzola ne će biti obnovljena.

Urednik: Još bi se i to htjelo!«

Kapić mu je nakon toga nastavio izlagati kako će u Dalmaciji biti teško i dvije i tri godine poslije ukinuća *klauzole* jer su se Talijani, predviđajući novu situaciju, već pobrinuli da mnoge velike podrume po Carevini napune svojega vina, pa će na taj način efekat *klauzole* na naše vinogradare i trgovce vinom za još koju godinu biti nepovoljan. Stoga Kapić predlaže ministru neka se sve talijansko vino što se u času ukinuća *klauzole* nađe u austrijskim podrumima oporezuje većom stopom, tako da ne uzmogne konkurirati našem vinu. Kad mu je ministar na to odgovorio da to nije moguće, Kapić mu je odmah replicirao rekavši da su upravo to tražili nedavno i mađarski vinogradari na svojoj prosvjednoj skupštini u Aradu. Ministar mu odvrati da bi u tu svrhu bilo potrebno izglasati novi zakon, a takav bi mogao dovesti do diplomatskoga sukoba između Austrije i Italije. Kapić je na to još više zaoštrio razgovor:

Urednik: Tako obično biva. Da se izbjegnju diplomatski sukobi žrtvuju se narodi, ali slično postupanje urodilo je više puta zlim plodom...

Ministar: (pogleda na ure i daje razumjeti, da ne mari dalje slušati.)

Urednik: Molim još samo malo rieči, preuzvišeni gosp. ministre!

Ministar: Govorite!

Urednik: Kad nas nemožete obraniti zakonom, a Vi, opet velim, nastojte nadoknaditi inače ogromnu štetu, koja je nanešena našoj osiromašenoj pokrajini. Ako ne ima dosta novaca u ministrastvu poljodjelstva, neka otvori svoju kesu ministarstvo trgovine ili koje drugo. Neka se naše vino nabavlja za ratnu mornaricu, u kojoj služe ponajviše sinovi ove zemlje.

Ministar: (gleda preda se i ne odgovara.)

Urednik: Evo ću ići gosp. ministre! Ne ću Vam dalje dodijavati. Možete kazati na povratku u Beč svojim drugovima na upravi naše države da zlovolja prema bečkoj vladi sve više uzimlje maha u Dalmaciji. Mi smo već izgubili svaku nadu, svako uhvanje. O prevelikoj zlovolji, koja je zaokupila proti vladi našu pokrajinu mogli ste se i Vi osvjedočiti, g. ministre, kad ste se ovih dana prošetalu kroz ovu napuštenu zemlju...

(Ovim riečima predsjednik Vinarske udružbe i urednik *Pučkog lista* oprostio se je hladno sa gosp. ministrom.)²²

Godine 1903, u 13. broju, bio je »orobljen« čitav uvodni dio, a iz necenzuriranoga primjerka saznajemo da se radilo o deseteračkoj pjesmi »Plać vile Velebita nad nesrećom Hrvatske«, u kojoj je stihotvorac Antun Bačić-Fratrić iz Blata na Korčuli previše otvoreno iznio svoju tugu i ogorčenje zbog pokolja u gornjoj Hrvatskoj što su ga u svibnju izvršili Khuenovi oružnici nad hrvatskim demonstrantima. Stihove u kojima se Khuenu želi da ga »svaki jad ubije« i da se »pod njime otvori zemlja«, pa se i naziva »baštinikom jame paklene«, »zlotvorom«, »zločincem«, a a Hrvati pozivaju da se skrše dušmanski okovi, austrijski državni cenzor zacijelo nije mogao propustiti.

O zapuštenosti Dalmacije mogla bi se iz članaka *Pučka lista* sastaviti čitava knjiga. Kad je, poslije toliko čekanja i tolikih obećanja, Dalmacija dobila dvije pruge, onu od Splita do Knina, i od Splita do Sinja, brzo su se pokazali njihovi nedostaci, bile su to pruge u koječemu sagrađene spekulativno. Kad se gradila pruga do Knina, svatko je mislio da će se odmah ili bar uskoro produljiti i do Zagreba ali od toga ništa. »Rekbi da su sagradili ono komad željeznice, da njome plaše švrake i gavrane kroz našu zagoru!« — komentira Kapić. Zatim su sagradili i drugu »krnjastu« željeznicu od Splita do Sinja i »zbugubali je« na svu hitnju, svako malo dana ta željeznica iskakuje iz tračnica, na nju »naćućurili kuljave vaguniće«, koji zbog svoje preslabe i prelagane konstrukcije ispadaju iz tračnica već pri laganoj buri. A te su »vaguniće« bili poslali u Kranjsku, pa, kad ih tamo nisu htjeli, onda s njima u Dalmaciju.—« Što za nikoga ne valja, to je dobro za Dalmaciju! Tako misle bečka gospoda. Nas drže za divljake i za velike potrebnjake, pa vele: lako ti je ludu zamliečiti oči, a gladan pas zabavi se i o goloj kosti. Po isti način poslala su bečka gospoda Dalmaciji na dar i jedan plug na paru, što više nije služio jednomu bečkom gospodinu. Uviek Dalmaciji otrubine!²³

Kad su Split, Brač, i Hvar ljeti 1904. došli pod udarac nove prirodne nesreće *žiloždere* (filoksere) *Pučki list* se zauzimao da vlada pomogne težacima kako bi brzo i jeftino nabavili američku lozu. »Dajte nam američku lozu« — vape dalmatinski težaci, ali Beč ne daje ni loze, ni vinogradarskoga povjerenika, ni novčane pomoći, nego poručuje neka se zadovolje s onom malo loza što ih već ima kninski rasadnik, a te loze neka se dadnu samo onim općinama i težacima koji će posaditi matičnjake bez pare vladine pomoći. Kapić je ogorčen takvom porukom pa zaključuje:

»Ova poruka Beča drugim riječima znači: Dalmatinci! Pošto vas, po svojoj prilici, nećemo moći dalje moriti klauzulom, jer nam Ugarska, u svoju obranu, vezala ruke, mi vam sada ne damo načina, da se od žiloždere na vrieme stanete braniti, neka vas žiloždera, kad vas zateče, na mah zadavi!«

U nastavku Kapić isto tako ogorčeno i razjađeno govori kako je bečka »Vlada stara griješnica; nikada ona nije imala srca za Hrvate,« drugi se bune, čine izdajstva, pa im se ipak ugada, »a nama je Hrvatima u ovoj državi naopako možda uprav s toga što smo odveć dobri i poštenu,« pa bismo po bečkoj »Vladi mogli ići raspasi, goli i bosu.« Članak se završava riječima u kojima se, kao i u cijelom tekstu, jedva daje sakriti misao o potrebi rušenja Austrije kao »tamnice narodâ — »Pomozimo se sami, a Vladi ne zaboravimo njezinu neharmonost!«²⁴

Iako se *Pučki list* nije bavio onime što se obično zove dnevnim politikom, znao je vrlo spremno i oštro reagirati i na takve pojave, ako su bile bitno važne za javni život. Takva je jedna reakcija planula kad je dalmatinski namjesnik baron Erazmo Handel u jednoj javnoj izvaji uvrijedio Dalmatince rekavši da u njih nema poštene riječi. Uzbuna je nastala u cijeloj pokrajini, a *Pučki list* zaključuje svoj uvodnik ovim riječima:

Poštena je riječ velika svetinja hrvatskomu narodu, a eto došao dognanac, da nam i to gazi . . .

Taj je tugjinac Niemac.

Upropastili su nas i osiromašili Niemci.

Mudrost nam je njemačka darovala klauzolu.

Nepravda njemačka ne daje Dalmaciji željeznicu.

Našem gospodarskom rasulu krivi su Niemci, koji u Austriji vedre i oblače.

Ipak smo mi sve to podnosili, ali, kada su nas počeli vriegjati u poštenje, dalje trpiti nemožemo.

Baron Handel mora iz Dalmacije šikati.

On ne smije dalje sjediti na namjesničkoj stolici.«²⁵

Kapić se svakom prilikom zauzimao za hrvatsko i srpsko zbližavanje te za slavensku uzajamnost. Iako nije često pisao o dnevnoj politici, ipak je prilikom najvažnijih događaja živo i iskreno reagirao u prilog razumijevanja i bratstva između Hrvata i Srba.

Pučki list se zauzeo i u težačkoj borbi za zemlju. Godine 1908. su pokrenuli akciju da se ukine stara »prav«, da se makne s mrtve

točke pitanje težačkih davanja »na polovinu«, »na trećinu« ili »na zlu petu«. *List* misli da gospodari moraju popustiti težacima i »zakrenuti vratom« takvim davanjima, pristaje uz one koji misle da težaci moraju sasvim otkupiti zemlju od gospodara kako bi nestalo takve vrste kmetstva. Ali, odakle težacima novaca za otkup? *List* pozdravlja ideju i akciju kojom bi bečka vlada težacima pozajmila taj novac uz povoljne uvjete vraćanja, pa poziva težake iz svih krajeva Dalmacije da mu se javljaju i iznose tegobe, svoja mišljenja i prijedloge.

Godine 1910. u srpnju *Pučki list* je u uvodniku donio Kapićev pohvalan članak o dr Josipu Smodlaku, u povodu njegova izbora za zastupnika u Beču, u kojemu je, među ostalim, ustvrdio da su Smodlaka i Supilo u tom času dva najpoštenija i najbolja hrvatska političara, pa se svaki pošten Hrvat i Srbin mora veseliti Smodlakinu izboru u bečki parlament. Kapić posebno ističe njegove zasluge u borbi za težačka prava te u tome što je splitske težake autonomaše predobio za hrvatsku stvar. Pobjeda Smodlakina — završava Kapić — pobjeda je splitskoga puka. Međutim, time je Kapić navukao odium klerikalnih krugova, osobito onih što su već uvelike radili na osnivanju *klerikalne stranke*, koja bi se, kako Kapić piše, protivila glagoljici, a protiv te rabote moraju se složiti svi koji rade na tome da se Hrvati oslobode od »švapskog i magjarskog sužanstva«. ²⁶

Bilo je katkada i prigovora na previše oštro pisanje *Listu* o pučkim manama i porocima. Tako je Marko Rakić, iseljenik iz Novoga Zelanda, pisao Kapiću da »primorce gladi, a brgjane kljaštri«. Kapić je odlučno odbijao takve prigovore i češće isticao kako je *Listu* naš puk, bez obzira na to odakle je, sav mio i jednak, a dužnost nam je svima ispravljati pučke mane, pa makar to katkada ispadalo i oštro jer »mek liekar ne lieči rane.« ²⁷

Kapićev stav prema Smodlaku donio je neprilika i *Pučkom listu* i njegovu tiskanju: Leonova tiskara otkazala mu je tipografske usluge. Buknula je svađa između Kapića i klerikalnih strančara, u kojoj jedni druge nisu štedjeli. Kapić im je otvoreno pisao:

»Kažu popi i fratri, da se narod kvari, a odkada to biva? Odkada se oni bave više politikom nego li crkvom.« ... »Smučeni u svojoj kršćanskoj duši ponašanjem mnogih današnjih popova i fratara, mi im ovo javno poručujemo i kroz ovo glasilo puka, da ne sablaznjuju kršćanske duše, ako im je do Boga i do vjere. Neka popi i fratri više se bave crkvom nego li svietovnim stvarima, pa će viditi, kako će vjera opet oživiti i u onim, u kojima je ohladi.« ... »Pravi popi će begenati ove naše rieči, a oni, što vole služiti svietu nego li Bogu, graknuti će opet na nas, kao što su graknuli u broju 74 *Hrvatske krune*, gdje pozivlju znano i neznano, da se digne proti *Pučkome listu*, jer naš List da nije kršćanski.« ²⁸

Pri kraju 1910. pojavili su se glasovi da će neki, na ustuk *Pučkom listu*, pokrenuti *Pučke novine*. U povodu toga Stjepan Roca iz Vrlike piše Kapiću da bi to bio neoprostiv grijeh, smrtni grijeh, jer je *Pučki list* dvadeset godina bio najkorisnije štivo za našega težaka jer ga je učio svemu onome što ga može učiniti građaninom i čovjekom, uzgajao

ga u vjerskoj i domovinskoj ljubavi, uvijek gajio bratsku i plemensku ljubav, visoko dizao barjak hrvatski i slavenski. Činjenica je koju nitko ne može poreći — ističe Roca — da je *Pučki list*, poslije narodnih pjesama, poslije Kačićeve Korabljice i Pjesmarice, najomiljelije štivo našega težaka, kojemu je utjeha, škola i odgojitelj. Dok su stranačke novine sijale samo mržnju među braćom, *List* je hranio naš puk pravom hranom.²⁹

U 1911. godini klerikalna je štampa razmahala svoje napade i uporno nastojala uvjeriti svoje čitaoce i vjernike kako je ta novina bezvjerjska, ali Kapić im je stalno odgovarao da to nije istina, da oni u kampanji protiv *Liste* ne lažu samo u novinama nego i s oltara, te da jedno govore a drugo čine. *Pučki list* je — ističe s ponosom Kapić — neovisan, ne kupi milodare, ne uživa nikakve zadužbine, niti ima niti želi od ikoga pripomoći, nego se drži jedino pretplatama.³⁰ U nekim je klerikalnim novinama bilo izašlo toliko kleveta protiv Kapića da ih je htio tužiti sudu, pa je odustao na nagovor prijatelja. Kapić razlikuje starije i mlađe popove jer se stariji većinom ne bave politikanstvom, dok su se mladi nedoličnom strastvenošću bacili u vrtlog dnevne politike i strančarstva. Za tu pojavu Kapić krivi nesretan utjecaj slovenskoga klerikalizma.³¹

Međutim, buknuo je prvi svjetski rat i Kapić je morao uvelike taktizirati. Dobro je bio poznat njegov stav protiv bečke vlade, protiv Nijemaca uopće, protiv Mađara, a za sjedinjenje s banskom Hrvatskom, za povezivanje sa Srbima, za slavensku uzajamnost. Kao »politisch verächtig« morao se pokušati kamuflirati pjesmama i člancima u kojima je slavio Franju Josipa, nadajući se možda i tome da će Hrvati ratujući protiv Italije dobiti nešto. *Pučki list* je i u tim teškim ratnim prilikama nastojao da bude savjetnik i pomoćnik puku, jer — »Ako ikada, to sada narodu je potrebito, da znade, kako ima da se vlada. Takogjer je i narod željan, da sazna što se na ratištu dogagja možda više nego li gradska gospoda, jer najviše ima seljačke djece pod ratnim barjacima«. ³² I tako su *Pučki list* i Kapić taktički pjevali o »Franji Josipu, milom gospodaru — cilog Carstva obljubljenom Čaki«, koji da je »sunce sjajno, ljubljeni otac, puka ogledalo, najslavniji svita vladalac . . .«, »viteški cesar, svitla kruna«, kojega »svi narodi ljube; svi bi u vatru skočili . . .« U istom pak broju *List* donosi prvi od niza popisa — koji će s vremenom postajati sve dulji — poginulih, ranjenih, nestalih, austrijskih vojnika rodom iz Dalmacije.³³

Da Kapić u svojim panegiricima Franji Josipu i austrijskom oružju nije mislio iskreno najboljim je dokazom to što je već u rujnu 1914. cenzura zaplijenila jednu oveću vijest, pa je na svojemu primjerku *Liste* Kapić svojom rukom kasnije napisao o čemu se radilo:

»Ovdje smo htjeli proturiti kako su Rusi pri pokopu jednog visokog austrijskog časnika na grobu mu Boga molili i mrtvo mu tijelo blagoslovljenom vodom poškropili, a da hrvatski puk uvidi kako nisu onakove zvieri Rusi kakovima su ih prikazivale švapske novine, nu ovu vijest, i ako je bila prenešena iz *Novog lista*, preventivna je cenzura zaplijenila a državi odvjetnik naredio uapšenje urednika J. Kapića, koji nije ipak dopao tavnice dobrotom političkog komesara Modrića.«

Zatim, zbog raznih teškoća uzrokovanih ratom, *Pučki list* je prestao izlaziti od početka 1916. do 9. listopada 1918. U tome broju Kapić u uvodniku s naslovom »Veseli se, mili rode« oduševljeno pozdravlja zoru slobode »svemu jugu slovinskome« i »danak narodnog našeg odkupljenja i ujedinjenja.«³⁴ U drugom broju Kapić pjeva »po napjevu *Liepa naša domovino*« prigodničarsku »Jugoslavensku davoriju« u kojoj se uza svaku strofu ponavlja refren »Živila nam Jugoslava!« Ali, već u četvrtome broju 1919. uvodnik nosi karakterističan naslov »Nove gusle, a stara pjesma«. U njemu Kapić vrlo oštro govori kako je za rata bilo i takvih koji su:

«... slavljenjem zvona, grmljavinom iz maškulâ, vijanjem crno-žutih zastava, zaludivanjem neukog naroda veličali svaku švapsku pobjedu nad Srbima. Imade ih, što su onih tužnih dana, kad je zeblo srce svakog iskrenog rodoljuba, ocrnjivali i tužili svakoga tko je osjećao rodoljubno i slobodno, te su mnogi naši poštjeni ljudi dopali tamnicâ i svake muke podnieli, a njihove obitelji zakukale bez kućnog starešine, bez moći i pomoći. Pa ipak mnoge od tih noćnih jejina, mnoge od tih pokvarenih duša i danas su na vidjelu i na zapoviedi; imaju u rukama aprovizacije, seoske blagajne, mjesna školska vića i sve druge vlasti. Razumni to gledaju i čude se. Sami sobom govore: kakva je ovo sloboda i pravica, kad se nije ništa u bolje promijenilo. *Imademo nove gusle, ali je ostala stara pjesma!* Imademo novu vladu, ali je sve ostalo po staru.» »Znademo da nam je narod slabo prosvietljen, te, budu li još nad njim vladali stari vukodlaci i mračnjaci, tad ispadak novih izbora ne će biti glas puka već odraz samovolje natražnjaka i narodnih iskopnika. Kao što smo imali habsbursku porodicu u državi, koja je ispijala snagu i trovala krv narodima, tako imademo po raznim našim varošima i selima mnoge porodice, koje su pod Austrijom imale i župnika, i viećnika, i lugara, i glavara iz svoje kuće, pa sve to i danas imadu. Tu vlast treba njima oteti.«

Kapić naglašava da on ne poziva na hapšenja, klanja, ubijanja i oti-manja posjeda, »premda bi oni nas i ubijali i klali i naša dobra uništavali, da bude rat ispao kako su one crne duše mislile i želile«, ali zahtijeva da im se otme javna vlast i ekonomska moć iz ruku, da »one noćne jejine budu ugnane u svoja duplja, da one crne aveti budu stjerane u svoje zbjegove, da one mračne duše i otrovne zmijske ne truju naše narodno biće«, kako bi se »narodna torina« što prije očistila od »gube«, »samoživaca« i »prigibljivih trstika«. ³⁵

U »Pismu književniku Dn. Iliji Ujeviću« Kapić najprije spominje svoj zanimljiv susret i razgovor s »mladim književnikom« Tinom Ujevićem. Divio se njegovom velikom znanju i pronicavosti uma. Ujević mu je govorio da namjerava poći u Rusiju kako bi proširio svoje znanje koje mu je životni poziv. Kapić se nada da bismo se — »Uz jakost njegova uma i duha, uz snagu njegove volje...« — od njega mogli nadati »kakvom zamašitom djelu, što će prodići i njega i domovinu«. Ali, Kapić se ne slaže s Ujevićevim stavom da pjesnik mora svoj jezik stvarati samostalno, već misli da je narodni jezični genij izvor svemu pjesničkom izrazu. U drugom dijelu pisma Kapić prvi put u povijesti *Pučkoga lista* otvoreno kaže kako su vremena takva da se novinar mora baviti i dnev-

nom politikom, da mu je to upravo sudbina, jer »čitatelji *Pučkoga lista* hoće i politike; hoće i zorbe na lihvare i ratne dobitnike.« Mi ne živimo na nebesima — ističe Kapić — nego na zemlji, pa ćemo svi, zli i dobri, i nehotice biti povučeni u skori izborni vrtlog. Stoga on preporuča narodu, kad ne može biti drukčije, neka osnuje svoju *težačku stranku* i pošalje u Sabor svoje predstavnike »koji znadu što je sirotinja« i koji će interese naroda zagovarati iskreno, zdušno i nepotkupljivo.³⁶

Poratne godine bile su pune svakojakih teškoća. Tako *Pučki list* zbog štrajka tipografa nije izlazio nakon 15—16. broja 1919. pa do kraja 1919.

U tim teškim vremenima gladi i svakovrsne oskudice cvali su špekulacija i šverc. Nisu se time bavili samo veliki i rijetki šverceri nego je to bila opća pojava, svak je nastojao špekulirati i zarađivati tko je samo imao ili se mogao dočepati bilo kakve robe. Kapić piše kako je ta grdna zaraza zahvatila i pučane, pa mnogi seljaci, jučerašnji siromasi, postadoše preko noći trgovci i šverceri, želeći se obogatiti brzo i bez ikakvih skrupula. Nije im stalo što su do jučer skapavali, dave svojega susjeda i prijatelja s kojim su do jučer skupa gladovali ili onoga koji je s njima dijelio i zadnju mrvicu. Toliki su išli u Banat i Slavoniju po hranu, kupili je, dovukli u Dalmaciju, pa je prodaju i pri tome »deru gore nego najgori uobičajeni kamatnici. Još gore: ima ih što idu kupovati vino po otocima, pa se izdaju za Talijane, samo da lakše kupe i izvezu, a među njima i takvih koji napuste splitsku luku vijuču jugoslavensku zastavu a, kada se približe otocima, skinu tu pa razviju talijansku! Takvih, dakle, lihvara, koji su gore gulikože od građanskih, ima i među seljacima, ali — zaključuje *List* — sreća je to što ih je malen broj.³⁷

Prvih poratnih godina namnožile su se bile u nas stranke i razvilo strančarstvo. U uvodniku »Ne laje kuja radi sela« Kapić se obraća težacima i opominje ih da budu opreznii, neka ne vjeruju kortešima koji oblijeću sela i obećavaju med i mlijeko, »svake milosti božje«, samo da se za njih glasuje. Kapić napominje kako *Pučki list* u tom času zagovara stranku »Saveza zemljoradnika«, jer misli da bi ona mogla iskreno poraditi za dobro puka. Ali, — ističe on — »kada bismo se protivno uvirili, tada bismo i nju strpali u istu vriću sa ostalim laživim strankama...«, pa završava:

»Narode, čuj poruku svoga staroga *Pučkog lista*. Ne viruj strankama, nego ljudima! Ne veži se nijednoj stranci, već idi slobodan na izbore i glasuj za čovika Jugoslavena, okupnika a ne cipavca, radljivca, a ne hvastavca, slobodnjaka i poštenjaka, rodoljuba, a ne sebeljuba, duševnjaka i pametnjaka. Težaci! Na jednu mahramu izvezite velikim slovima: *ne laje kuja radi sela!* i tu mahramu razvijte prid crkvenim odborom ili prid bratskom kućom kada tu stignu kalauzi raznih stranaka da vas vabe u svoje jato. Ostavite im to neka čitaju, a vi pođite doma.«³⁸

Da je Kapić znao, kad je trebalo, »sići« i u najvruću »dnevnu politiku« pokazuje nam člančić s naslovom »Skupoća kruha« u kojemu protestira i upućuje narod da ide na općinu i k vladi, koji mu nameću nove namete, te da im »odvažno i neustrašivo« pita kruha kad se već ne brinu ni narodni poslanici, ni pučka stranka, ni savez težačkih sloga.³⁹

U 1920. godini Kapić u uvodnoj pjesmi pozdravlja osnivanje težačke stranke, nadajući se da će to biti stranka »svih seljaka, pripoljaca i gorštaka«.

Međutim, teškoće oko tiskanja *Lista* rastu, troškovi se povećavaju a pretplatnici dužnici sve se više oglašuju na urednikove opomene i vopaje. *Pučki list* grca u dugovima. U kolovozu 1921. Kapić upućuje gotovo očajnički apel svojim pretplatnicima da podmire dugove, ali je velika većina te opomene naprosto vratila, bez novaca i odgovora. Posljednja i već beznađna vijest iz uredništva govori o tome kako ni deset od sto pretplatnika nije izvršilo svoje dužnost, tako da *List* ima više od 16 hiljada duga. Kapić izražava nadu da će se snalaziti kako bude mogao, ali da neće »zakrenuti vratom *Pučkom listu*, našem čedu od nazad 29 godina«. ⁴⁰

Ali, na žalost, nije se moglo nastaviti — prvi broj u siječnju 1922, u tridesetogodini izlaženja, bio je ujedno i posljednji.

*

U skladu sa svojom osnovnom poučno-prosvjetiteljskom pučkom namjenom *Pučki list* je i na poseban način nastojao djelovati u nacionalnom lingvističko-kulturnom smjeru time što se osim općega jednostavnog stila u svim prilozima trudio i oko leksika. S jedne strane nastojao je za svaku riječ stranoga porijekla u onovremenoj materijalnoj i duhovnoj kulturi pronaći hrvatski korelat, ili deskriptivnu sintagmu, a s druge je strane za one riječi koje je smatrao tradicionalnim dijalektizmima (bile one aloglotizmi ili hrvatski dijalektizmi) ponuditi onu riječ za koju mu se činilo da bolje odgovara štokavskom leksičkom fondu. U tom postupku nije uvijek bio jednako sretne ruke, pa se katkada znalo dogoditi da je za jedan aloglotizam nudio u zamjenu drugi, umjesto naše riječi (npr. za *vida* — »šaraf«). Kako bilo, *List* je takvim svojim postupkom s jedne strane, i gledajući s današnjega stajališta, upozoravao na mnoge riječi koje su se onda smatrale dijalektizmima (ponajviše italijanizmima / venecijanizmima), a s druge strane djelovao puristički sa štokavskoga gledišta.

Ovdje ćemo dati popis takvih parova, ekscerpiran iz svih brojeva *Lista*. Prva riječ u paru je ona za koju *Pučki list* smatra da je treba zamijeniti, ili protumačiti, a druga ona koja se nudi u zamjenu, ili je tumačenje, ili pak, u slučajevima kada je riječ-zamjena prva, onda je u tekstu ona tradicionalna, poznata, druga po redu.

Agust — kolovoz; *akacija* — kapinik, bagrem, nerod, pitoma drača; *alkol* — špirit vinski, snaga vina; *almanak* — koledar; *amonijak* — čipavac; *anarhisti* — bezvladnici; *april* — travanj; *arhivij* — zbirka starih pisama; *ariš* — listvenica; *armadur* — lazilo, skele; *armelinke* — praske; *arterije* — žile kucavice; *artić* — natiperka; *avijatičar* — zrakoplovac; *bakara* — kotluša; *bakterija* — živinica; *bal* — ples; *balanča* — tezulja, vaga; — *balena* — kit; *balota* — kruglja; *balukar* — bobuljar; *bankanota* — papirnata forintača; *banja* — kupalište; *baracoli* — natiperka; *barboni* — trilja; *barilo* — vedro; *bazilika* — crkva; *beneficenca* — javna dobrotvornost; *beteg* — mana; — *bevanda* — malo vino, vodnica, polovnik, nalivač, piće; *bičerin* — čašica; *bira*

— pivo; *bisazi* — dvanjke; *biškot* — popečeni kruh; *biži* — grašak; *bocun* — gostir; *bol* — biljeg; *bomba* — praskavica; *bronzin* — željezna posuda; *brsata* — zavrelica, versija; *bruškin* — kefa, četka; *bul* — biljeg, poštanska marka; *buleta* — carinovnica, pristojba; *bumbak* — pamuk; *burmut* — duhan za nos; *busula* — sjevernica; *carbonato di sodio* — sodnati ugljičitan; *cerot* — melem; *cilindar* — valjak; *cirkul* — kotarsko poglavarstvo; *cucar* — šećer; *cvancika* — pleta; *dacij* — carina; *decembar* — prosinac; *diligenca* — brzovoz; *dinamit* — praskavica; *dogana* — carina; činovnik *dogane* — carinar; *doktor* — naučitelj; *dota* — prćija; *đunij* — lipanj; *elefanat* — slon; *emoroidi* — šuljevi; *epos* — velika pjesma; *etiketa* — naznačnica; *fabrika* — tvornica; *falsi* — patvoreni; *farmacija* — likarna; *fažun* — rogačić; *feca* — talog, taložina; *ferse* — ospice; *fibra* — vrućica; *fileti* — slane srdele u kutijama; *filošera* — krilata uš, žiloždera; *filtar* — cidilo; *financijsalni* — novčani, *fit* — najam; *fogista* — grijlač; *fontana* — česma, vrilo; *fragula* — jagoda; *fratar* — redovnik; *fregati* — prati; *frišak* — sviž; *friško* — sviže; *fritole* — uštipci; *furešt* — inostranac; *furnera* — peć; *gaja* — vrića na ribarskoj mriži; *gambala* — blanjule; *garbodolce* — slatki maravan; *gargaše* — greben; *gas* — plin, plinsko društvo; *gaštald* — čauš; *goma* — smola; *gondola* — brodica, lađica; *grád* — stupanj; *gramatika* — slovnica; *guša* — volja; *gustirna* — čatrnja, kamenica velika; *guveran* — vlada; *hektar* — 12 vriti, 24.000 motika; *hektolitar* — stolar; *hotel* — gostiona; *humanizam* — čovječnost; *incerada* — nepropusno platno; *infjamacija* — upala; *influenca* — hunjavica; *inkanat* — dražba; *ipermanganato di potassa* — lužinski nadmangan; *jul* — srpanj; *junj* — lipanj; *kabel* — podmorska žica; *kačola* — potić; *kaić* — brodica, čamac; *kalamar* — tapanj; *kalamita* — munjovod; *kalcij* — vapnik; *kamarijer* — konobar; *kamata* — dobit; *kampijun* — uzor, uzorak; *kanava* — konopljina; *kandilijer* — svjećnjak; *kanela* — kantulja; *kanočal* — durbin; *kaparavat* — dati kaparu; *kapsil* — nosila; *karbun* — uglevlje; *kardinal* — stožernik; *karfiol* — cvjetača; *karneval* — poklade; *karta* — papir; *kasar* — klaonica; *kašeta* — skrinjica; *kavul* — cvitača; *klak* — vapno; *klistir* — gumica; *klub* — skup; *kaldaja* — kotluša; *kôla za košulje* — škrob; *koleđ* — zavod; *kolur* — boja; *komesarijat* — silovita vlada; *komin* — ognjište; *komisija* — povjerenstvo; *končarenje kožâ* — strojenje; *konistra* — sitnica; *konklave* — sabor; *konkurenca* — utakmica; *konoba* — podrum, pivnica; *konšum* — općinska potrošarina; *koracata-oklopnjača*; *kostela* — koprina; *krka* — borova kora; *kukumar* — krastavac; *kultura* — izobrazba; *kunj* — raskol; *kupa* — opeka; *kupon* odrez, odrezak; *kuverta* — obvoj; *kvintal* — sto kila; *ladrun* — skorovača, gagrica, zvedak-rijljevac; *lajtenant* — časnik; *lanterna* — svitiljka, svitionik, svjetionik; *lata* — željezo, lim; *lavativ* — gumica, klistir; *lazanja* — obga; *leva* — novačenje, stavnja; *levut* — velika lađa; *libri tavolari* — zemljišne knjige; *lovrata* — komarča; *loža* — sobica; *luj* — srpanj; *lot* — lutrija; *mačkula* — mužar; *magazin* — skladište; *maištral* — donji vjetar; *maj* — svibanj; *makarun* — surlica; *makina* — stroj, pilana na paru, tšak za ulje; *makinist* — strojar; *malja* — guća; *mandorlatto* — bajamovac; *manoval* — prosti radbotnik; *manovra* — velika vojnička vižba; *mapa* — naris; *maravan* ili *maravanet* — ciknuće vina, uzljučenje, kvasenje, vino ciklo, naciklo, ciknuto, kvasno, uskvašeno, kislo, prokislilo, ljuto, uzljućeno, uslavljeno, octikavo, octeno, uzoc-

teno, sirćetno, vino koje je uhvatilo žicu ili pošlo na slavo, na kvasinu, na ocat; *masaža* — gnjetenje; *maska* — obrazina; *maškula* — mužar; *māstit* — mečit grožđe; *maruč* — ožujak; *matun* — opeka; *melancan* — potličan; *mikroskop* — staklo povećalo; *mindula* — bajama; *minut* — časak; *mufa* — plisnivo, sekin, vetaš, tufina; *mul* — lukobran; *multa* — globa; *murtula* — bosiljak; *musulman* — Turčin; *muštra* — ogled; *nadar* — biližnik; *naval* — vozarina za trgovinu; *neposaližan* — nepopločan; *nespola* — mušmula; *novembar* — studeni; *nuncij* — apoštolski poslanik; *oktobar* — listopad; *ombrela* — kišobran, kišnjak; *opera* — prikazivanje u kazalištu sa popivanjem; *opol* — vino ruso, goro, tanko vino; *organ* — orgulje; *ošpidal* — bolnica; *oštenšorij* — prikazalište; *oštriga* — kamenica; *patata* — krumpir; *paraliza* — uzma; *partikula* — čestica od pričesti, hostija; *pašuš* — putni list; *patakun* — novac od 4 novčića; *patule* — ospice, crne kraste, boginje, gr(i)nje, kozice; *pavilon* i *paviljon* — kuća, zgrada, izložbena zgrada; *pedochi di mare* — dagnje; *pergamenat* — kvijer; *peronospera* — palac, lozna medljika, sušica; *peticija* — tužba; *petrisimul* — peršin; *petrolj* — kameno ulje; *peverun* — paprika; *pionir* — vojnik; *pirla* — lijevak; *planeti* — zvijezde prehodnice; *poma* — jabučica; *pomidori* — rajčice; *pompier* — vatrogasac; *pontifikal* — biskupova misa; *porat* — luka; *preparandija* — učiteljište; *prokurative* — mletački trijemovi; *prošek* — slatko vino; *provincijal* — državnik; *pršura* — tava; *prokura* — punomoćje; *pulastar* — pilić; *pulicija* — stražari; *pumpa* — štrcaljka, sisaljka; *punta* — upala pluća, probad; *purganat* — čistilo; *purgatorij* — očistilište; *ram* — bakar; *rančav* — ulje koje pali; *ravanel* — rodakvica; *reakcija* — protivnost; *regata* — uvoz; *reloj* — dobnik; *renesansa* — prepород; *revolver* — samokres; *ritual* — obrednik; *riva* — obala; *riza* i *riž* — pirinač; *roba* — trgovina; *ružarij* — krunica; *ružmarin* — zimorad; *saka* — vrića na ribarskoj mriži; *salamar* — gorka sol; *salamura* — rasol, sol rastopljena u običnoj vodi; *salata* — ločica; *salvija* — kadulja; *salbus* — pisak; *sanatorij* — lječilište; *sarkofag* — kameniti grob; *sekvestrat* — zaustaviti; *sensal* — mešetar; *setenbar* — rujan; *skala* — most; *skaline* — kamenite stube; *skrofulozan* — gukav; *skuta* — puina; *Sparkasa* — poštanska štedionica; *spinjača* — spanjak; *sprta* — torba, cidka, koš; *solfato di ferro* — zelena galica; *sortirati* — razređivati; *stative* — razboj; *stenografija* — hitropis; *stufa* — peć; *sumpres* — gladilo; *šanitad* — lučki ured; *šeck* — novčana pošiljka; *šešula* — lopatica, gvozdena lopatica; *šine* — gvozdene tračnice; *škatula* — kutija; *škatulica* — kutija; *škicet* — štrcavica za škropiti grožđe; *škur* — mrak; *škure* — prozorna krila; *škver* — brodarnica; *šolferin* — žigica; *španjolet* — cigareta; *špija* — uhoda; *špina* — tok; *špinača* — spanjak; *špuntin* — ljutost vina, slavo, ciknuće, maravan; *štampa* — tiskanje; *štararac* — stig, barjak; *štil* — način građenja; *štrajk* — besposlica; *šudar* — rubac; *šuferin* — sumporača, žigica, palilo; *šulfenig* — školski novčić; *tak* — podvala ispod bačve; *takuin* — kesica od novca; *tambur* — bubanj; *tanin* — treslovina; *tarifa* — pristojba; *tartaro* — sriješ; *taša* — pristojbina, odredbina; *tavajol* — stolnjak; *tavular* — zemljišnik; *teatar* — kazalište; *telegraf* — brzojav; *testamenat* — oporuka; *the* — čaj; *tour i retour* — tamo i natrag; *tuberkuloza* — sučija; *tufina* — vetaš; *tunel* — prorov, podzemni prolaz; *tupina* — lapornjača; *turanj* — tisak, tijesak ili makina od ulja; *ura* — časovnik; *vagon* i *vagun* — vlak; *vaketa* — račun; *valuta* — novac; *vapor* — parobrod;

violina — gudačica; *velociped* — koturača; *veljun*: noćnjak; *vene* — obične žile; *versija* — zavrela; *verzin* — kelj; *vida* — seraf, šaraf; *vinč* — motovilo; *vrnižati* — ocakliti; *zatapunat* — zavranjit; *zing* — tutija; *žmul* — čaša.

II

Najvažnije teme i problemi kojima se *List* bavio u tri desetljeća svojega izlazenja mogu se grupirati u dvije veće skupine koje bismo, prema Kapićevim krepkim pučkim izrazima, mogli nazvati »ranama« i »bičevima«. U »rane« bi spadale teme materijalne i duhovne zaostalosti i zapuštenosti, osobito u Zagori, a u »bičeve« suvremene teškoće i nevolje. Prema tome u »rane« ćemo svrstati priloge koji govore o:

- a) higijeni, lošim narodnim običajima, praznovjerju, lijenosti, indolenciji, općem primitivizmu;
- b) neekonomičnom gospodarenju i rasipništvu;
- c) alkoholizmu i pravdašenju.

U »bičeve« pak svrstat ćemo priloge koji govore o:

- a) fatalnoj *klauzoli* i njezinim katastrofalnim posljedicama za dalmatinsko pučanstvo;
- b) lihvarstvu;
- c) napuštanju tradicionalnih vrednota: običaja u ponašanju i odijevanju, u jeziku, moralu, stanovanju, te o prihvaćanju urbanih navika koje uglavnom vode odnarođivanju;
- d) iseljavanju i iseljenicima.

Nije nam cilj da u ovome radu dademo bibliografiju i sadržaj svih priloga koji pišu o pojedinim temama i problemima već da, na osnovu najvažnijih članaka i priloga uopće, iznesemo bitno u prikazivanju najvažnijih tema dalmatinskoga života između 1891. i 1921, onako kako je to bitno bilo viđeno i prikazano na stranicama *Lista*.

1. »RANE«

a) *Higijena, praznovjerje, lijenost, indolencija, loši narodni običaji, opći primitivizam*

Već u prvim brojevima *Lista* suradnici pišu o očajnim higijenskim prilikama u kojima živi dobar dio dalmatinskih Zagoraca, ali i o tome kako se takvi nimalo ne brinu da to svoje stanje poprave, iako bi, u granicama svojih mogućnosti mogli, poučeni od onih koji im žele dobra i nastoje pomoći.

Evo kako to stanje opisuje suradnik *Lista* u 1891. godini:

»Imade ih, što se ne umiju i ne češljaju nego od nedilje do nedilje pa kako je to grubo! Reći će mi kogod — ali mi težaci nemožemo se bacit u

gospoštinu! Niko ti i ne veli, da se baciš u gospoštinu, nu držati se čisto, to nije gospoština. Viruj mi, da je sve do nauke. Naša momčad kad ide u vojnike, privikne se čistoći u kraljevoj službi, pa tako gone, kad se i kućama vrate.«

»Ridki su, istina je, ali niki ter niki ljudi živu, prosti Bože, ka i živina. Bog im je dao blaga i imanja, ali koja hvajda! Nalaze jedni po pet stotina kvaratâ žita, pa ipak spavaju u slami. Što će ti blago, kad si toliko zanemaren? Nauči se, Zagorče, od otočanina. I siromah na otoku ima svoju dobru slamnicu i na njoj čiste pokrivače.«⁴¹

Suradnici su se *Pučkoga lista* i poslije češće vraćali temi loših higijenskih prilika i navika u Dalmatinskoj zagori, opisivali to stanje bez uljepšavanja i neumorno davali savjete, opomene, upute kako da se ljudi i prostorije drže čistima. U tome su Zagorcu donosili pred oči primjer otočanina koji je, što se tiče opskrbe vodom, često u gorim prilikama nego Zagorac. U jednome broju neki suradnik piše kako u njegovu zagorskom kraju ima ljudi koji nađu i do 200 barila vina, a nemaju ni dva para *lancuna* na postelji, za jelo će potrošiti i rastrošiti koliko hoćeš, a za higijenu i zdravlje ništa. Kakva mu je tek postelja! Takva da i ne zaslužuje da se tim imenom nazove: od slame nabivena, nikada se ne pere niti pretresa, zabačena u kutu kuće stoji između škrinja i krpetina dok se ne izdere. U toj nečisti i smradu zakoti se svakakav gad, a u susjednoj se isto takvoj »postelji« valjaju skupa, kao Cigani u šatoru, djeca, mala i velika, muška i ženska. Odmah do toga ležaja privezano je živinče ili je nabacano kućno posuđe. A kakvo je shvaćanje o čistoći i higijeni toga nesretnog, zaostalog puka? Ima i čitavih sela gdje su čvrsto uvjereni, i toga se drže, da je dosta biti čist »od nedilje kada se ide na misu« i stoga onu košulju što je za tu priliku oblače i zovu »misnom košuljom«. Priča se — zaključuje pisac članka — kao anegdota, a lako da je istinita, ova zgoda:

»Došao Zagorac u grad u trgovca od lakta, da kupi postave za košulju. — Daj mi dobre — reći će on trgovcu. — Ne boj se, ja slaba ne držim — odgovorit će mu trgovac po svome, i poče mu vaditi i razmotavati sad ovu sad onu peču. — A jok, — prihvaća Zagorac, — nije ovo onaka roba što sam lani u tebe kupio. Ono je bila prava postava, lani u ovaj zeman kupio ovde, ušio košulju, nosila me dobro sve do tunomade i još se ona ne bi bila poderala, nego belaj donese na pamet mojoj ženi, da ju opere, bila malo pocrnila o vratu i zašakam, te bi li vjerovao, netom stavila košulju u lušiju, sva se raspala u komade, od žalosti je nisi mogao gledati!«⁴²

Zagorska je Dalmacija na prijelazu dvaju stoljeća bila gotovo kao u kameno doba.⁴³ U dopisu »Jadna Dalmatinska zagora« autor u kratkim crtama opisuje to njezino primitivno stanje: u kraju koji se prostire od Gizdavca do Krke, od Moseća do Boraje, 50 kilometara u duljinu a 45 u širinu, živi nešto više od 30 hiljada stanovnika, postoje samo dvije pučke škole, u Trogirskoj i Šibenskoj zagori ni jedna! Čak i crkve više nalikuju spiljama ili podrumima nego hramovima. Putova nema nikako, ili su zapušteni i neprohodni, vode su lokve iz kojih pije i blago i čeljad, npr. u Labinu, Bristivici, Sitnom i Konjevratima, a i takve ljeti prešahnu, pa ljudi idu po 10 i 15 kilometara po vodu. »Znadu li vlasti za

ovo?» — pita se pisac članka, pa odgovara — »Znadu, ali ne haju.« A kao moto cijelom članku citiraju se narodni stihovi:

*Tužno pjeva vitez na planini
i uzdiše tamnoj u pustinji,
jer njegovih dvori obori
jesu kljeni u zelenoj gori...⁴⁴*

Kapić nije godinama posustajao u iznošenju dobrih ali i loših strana u načinu života i navikama našega čovjeka u Dalmaciji, osobito zagorskoj. I u 1905. godini, nakon toliko ljetâ izlaženja *Lista*, on s ogorčenjem i tugom govori kako se na splitskoj obali redaju brojni puljiški brodovi koji dobro zarađuju prodavajući voće i povrće, tako i u drugim dalmatinskim gradovima, a naši bi težaci mogli svega toga imati, mogle bi se time baviti i žene. Ali, dâ, on ti drsko i primitivno odgovara: *Nije mi se ni ćaća time bavio!* Ojađeni se Kapić zatim obraća našim Zagorcima, pa im gorko predbacuje:

»Po Zagori je puno gore nego li na primorju.

Zagorci su mrtvi ležaci. Ništa već što ralica zanese. O drugom se oni malo bave. Leže zagorci po cielo ljeto trbukom o ledinu; čvrljaju zelenčinu u luli i krađu Bogu dane.

Ne će oni ni da čuju za kakav napredak u njihovu polju.

To nису težaci nego ležaci.

Gladni su i žedni; goli i bosi; ne imadu postelje, već noćuju u drvnjaku ili u pojati, pa vole sve to podnositi nego se mrvu više truditi.

Moj zagorče, ćoravi su to posli.

Čemu štediš to tvoje tjelesine?

Crvi će ti meso izjesti!»⁴⁵

O atavističkoj lijenosti, indolenciji i mrtvilu kao čestoј pojavi u zagorskoga seljaka Kapić piše ponovo dva puta pri kraju prvoga decenija našega stoljeća, pa toga seljaka uspoređuje s primorcem, osobito otočanim. Kapić veli da je malo dangubnijega čovjeka od našega Zagorca; on neće da posadi voćku, niti da se prihvati ikakva drugog rada »pa da ga razapneš«. To njegovo žalosno stanje ide do te mjere da voli »gladovati nego rabotati«. Izležava se i tako proboravi dobar dio ljeta, a zimu provede u lugu kod ognjišta. Kad ga baš glad stegne, onda ode potražiti što-god rada i zarade u primorje. Ali i tu jedno zaradi, jer

»Kako se je u lijenosti rodio i odrastao, ne ćeš ti njega maknuti, pa da ga budeš ostanom kô vola. Mrtvo drži zagorac motiku ili mašklin u rukama; mrtvo zamlačuje. Kakva ragja, takva mu i plaća! Primorcu je dvostruka nadnica, ali primorac dvostruko izradi. Primorci su vatra živa. Okretni su, žilavi, poletni. Oni su obično sitni stasom, a zagorci su ljudi kô gromine, pa, da im je drago radit, mogli bi dobro živiti. Ne velimo ovim, da su svi zagorci mrtvačine; imade ih i megju njima, što nису na odmet, ali takovi su žalibože rietki!»⁴⁶

Ipak je najgorčeniju Kapićevu reakciju izazvala uzrečica »Može mu biti da ne radi«, koju je kao idealnu životnu maksimu čuo negdje u Dalmatinskoj zagori. Kapić nije mogao zamisliti da bi se nerad, ljenčarenje mogli uzdizati na pijedestal glavne svrhe i smisla ljudskoga živovanja. U uvodniku kojemu tu grdobnu životnu devizu stavlja za naslov Kapić se trudi, usporedbom između silne zaostalosti Zagoraca i relativnoga progressa primoraca, osobito otočana, pokazati Zagorcu kako mu je takva životna filozofija i praksa pogubna, održava ga u primitivnosti kamenoga doba. Čovjek Zagorac — ponovo se tuži Kapić — bježi od posla kao od ognja. Najdraže mu je čitav dan plandovati. Kad uzore ono mršave njive, onda je miran. U ostale dane sjedi ti moj Zagorac i duvani. Ljeti, za onih dugih dana, kad se može uraditi mnogo posla, tad Zagorci dangube. »Uzvale se potrbuške na ledinu i čvrlljaju zelenčinu u luli«. U očeve se ugledaju i djeca pa puše i dječaci koji nisu ni dvanaestu navršili! Ni ženske nisu bolje; što bi se i one trudile kad neće muškarci? Svi gnjiju u lijenosti, zapuštenosti, prljavštini i neredu. Nitko neće da sadi i goji ni voćke ni povrće. Toliko ih je osvojila lijenost »da se ne bi bajagi ni sâm zalagao, kad bi mu tko drugi htio dodavati u usta.« »Može ovomu biti da ne radi« — kliče Zagorac, kao da je nerad najveće zadovoljstvo! Tako se zgraža Kapić pa zatim — kao oštar kontrast — crta idealiziranu sliku radišnosti te ekonomskog, higijenskog i moralnog prosperiteta u primorskoj i otočkoj obitelji i kući. Takvih težačkih kuća ima podosta po dalmatinskom primorju i otocima, nađe se i po zagorskim selima, ali »žalibože i na primorju, i u zagori većina ih je što nisu ovakove.« U završnom dijelu članka Kapić se obraća izravno Zagorcima, apostrofira ih i poziva da se trgnu iz mrtvila:

»Zagorci, za vas smo najviše napisali ovaj članak! *Pučki list* ljubi vas isto kao i primorce, jer ste list hrvatske gore, jer ste sinci miloga nam naroda. Zagorci naši, probudite se; trgnite se iz mrtvila; zamrzite nerad, a zaljubite se u rad, pa će i u vašoj zagori vesele ptice propjevati; ne će ni vas biti rgja. Radišan čovjek preživit će i u mosorskoj ljuti, a ljenčina gladovati će i u najtustijim zemljama.«⁴⁷

Suradnik koji se potpisuje *Ilija Zagorac* govori o »domaćim neprijateljima« koji su krivi da naša Zagora, unatoč slavnoj prošlosti, junaštvu, riznici narodnoga blaga i čista jezika, ekonomski stoji vrlo loše. Među inim »neprijateljima« on uvelike okrivljuje — kao Kavanjin i Reljković prije — i »silo«.⁴⁸

Živim i čitkim realističko-satiričkim stihovima prikazuje on u što se sve izrodi *silo*. Ono je veliko materijalno, zdravstveno i moralno zlo našega sela i njegove mladosti. Sastavljač pjesme nema nimalo razumijevanja za taj narodni običaj, za »zimске idile« erotičkoga raspoloženja, on na nj ne gleda urbano-romantičarski nego zdravo pučki, i moralistički; nema milosti za običaje koji kvare djevojke i mladiće, Reljkovićeve »potraške od Turaka« i »turske skule« valja trijebiti — čak i u prvom deceniju našega stoljeća. *List* i njegovi pučki suradnici, koji svi odreda s velikom lakoćom sastavljahu stotine rimovanih osmeraca ili deseteraca, žele u prvom redu tjelesno i duhovno zdravlje svojemu puku, osobito mladom naraštaju, pa stoga valja šibati i goniti sve što tome stoji na

putu, ili što bi mladima moglo dati »bližnju grišnu prigodu« da pođu »po zlu putu«. Mladić koji luduje za *silom* nije ništa drugo nego *ruĝo* sebi i svojim, *silāč*, ili, kako bismo danas rekli, »laf«. Na sijelo se — opisuje Zagorac — u Dalmatinskoj zagori obično sastaju u kući gdje ima jedna ili više cura za udaju. U dugim zimskim noćima tu se mlađarija kupi »ko ovce na solilo«, ali tu se onda »bani i razmeće, koči i ponosi, krši i lomi, viče i arleče, protresa i psuje, igra i šiljka svu dragu noć do zore.« Kuća nalikuje paklu, zgraža se Zagorac. Jadna djevojka tu večer mora »sprliti utaman cilu kladnju drva jer vatra plamca ko klačina.« Piscu se ne sviđa ni način kako se ta mladost zabavlja — »Na silu se mlagjarija nadmudruje, baleče, belji, paprišći jedan na drugoga ko pakleni osugjencnici; ruga se i šprda nedično i nepošteno, da opanci s nogu spadaju slušajuć. Sve što je otrovna tu se iztrese...« Ali, ni to nije sve — »Na silu se do krvi dolazi, do pribijenih rebara i do sama ubojstva.« Zatim nabraja i druga zla koja proistječu iz sijela koje kvari mladiće i djevojke: u prvome redu uče se krađi i lupeštini; da momak ne »ostane zadnji« u pušenju, u igri, u piću, u odijevanju mora se dokopati novca što ga inače nema, pa u kući ili vani krađe žito, piće, ovcu, vino i tako dalje. Sijelo je konačno izvor svakovrsnih moralnih zala, leglo grijeha i opačina.⁴⁹

U našem su puku praznovjerje i lijenost dva rođena brata, tuži se Kapić, pa nastavlja kako se u nekim mjestima, osim zapovjednih, svetkuju mnogi drugi, takozvani mali sveci. U Poljcima neće da rade na *Ivana Usikovca*, jer, kažu, ako se taj dan porežeš, neće ti zarasti rana; na svetu Jelenu ne smije se u vinograd, jer bi se sve vino uskvasilo; na svetu Ursulu ne valja raditi o kupusu, jer mu neće biti berićeta; na svetoga Blaža, ako ne svetkuješ, zaboljet će te grlo i tako dalje. Kapić zatim upozorava *štioce* da to sve nije nego gatanje, on kaže da nije protiv »malih svetaca«, ali »kad bismo htili ne raditi na sve male svecе, onda bismo mogli prikrižiti ruke i siditi od god do god, jer neima blizu dneva, da nije u njem koji svetac«. »Ja znadem jedno selo, gdi svetkuju na godinu priko pedeset malih svetaca. U tom selu imade do devet stotina čeljadi za ragju. Kad učiniš račun, to iznosi četrdeset i pet hiljada nadnica na godinu, a kad metneš svaku nadnicu forint, to ti je štioče moj, četrdeset i pet tisuća forinti izgubljenih, što nije šala za jedno selo.«⁵⁰

Frane Krstić, jedan od najmarljivijih suradnika *Lista*, pisao je i protiv praznovjerja. Iznoseći u najboljoj kritičkoj namjeri te »šurke babe Jurke«, on je istovremeno zabilježio i jedan slikovit detaljić iz ondanjih splitskih i općedalmatinskih pučkih vjerovanja:

»U današnji dan — piše Krstić — na priliku, bio je sveti Ivan Krstitelj, kako ga naš puk zove *svitnjak*, pa nu čujte što divojke varoškinje u našem pitomom Splitu čine. Došle mome za udaju, traže sriću. Evo kako: naša Paulina uzme *bocun* vode, razkrabi olova, ulije ga u vodu, olovo će se raskrabljeno razlit, pa kada u studen dogje stisnit i ostaće ka' prilika čeljadeta. Ako ostane gdi rasteže ruke, Marijin će mladi bit postolar, ako se vidi mašklin i motika, onda će biti težak. — Našoj Franini nije još došlo vrime od udaje, bome još nije ni 16 godina navršila, ali eto, želila bi svakako znat, koja ju

srića čeka. Olova, neima, pa je ukrala materi iz konobe jedno jaje, raztukla ga i stavila u vidricu vode. Sutra rano netom je dan osvanuo, trči brzo da vidi. Jaje se razlilo, učinila joj se slika čovika s puškom, to hoće reć, da je njezin dragi u Poli, *soldat*. — Dujka Matijeva zna pisat, pa je uzela divljeg čića (arćióoka), progorila je vrh, na svaki stavila komadić *karte* zatvorene, a na njoj napisano ime mladića. Sutra ujutro na kojem se vrhu ime raztvori, taj će biti njezin vojno. — U kući kuma Duje, koja na veliku ulicu gleda, okupilo se više divojaka. Sliju se, cirlukaju, šale provagjaju, i ponoća čekaju. Udara dvanaesta ura, svaka hoće da iznese stolnjak (tavajol) na ulicu. Po ulici zazivlju se imena momčadi, dok ure tuku, koje prvo ime čuješ, to je ime tvoga sugjenika. — Mala File, prije nego je na liglo išla, uzela je svioni rubac (šudar) i stavila ga je na karanfil, a sutra ujutro na glavu i rano se niz ulicu uputila, žmirka očima amo tamo, jer prvog mladića što trefi njezin je virenik. — I mala Tone, njezina prijateljica, nuti belaja! stopro je lani iz škole izašla, pa hoće da kuša sriću — tako su joj bidnoj napunili uši. Ona je uzela prsten, natakla ga na vlas od glav, te spustila u sridinu prazne čaše (žmula). Moli virovanje, zaklinje su dvanaest Sv. Apoštola a osobito Sv. Petrom i Pavlom (to je čula od stare Jerinice), prsten se diže, spušta, trese, pa koliko puta udari o krajeve čaše toliko se hoće još godina da mala Tone bude prstenovana. — Šime pećarica kušala je na sve ove načine i sto drugih, pa eno ju još u matere su *tri križa* na plećima, a grubo je ostati usidilicom. Još će i ovu godinu kušati o Sv. Ivanu, ko zna srića je ćorava. Stavila je u lopižicu šenice potopljene i sakrila u skrovito mjesto neka tute stoji sve do Sv. Petra. Tada će gledat. Ako je zrno na vrhu čisto bez kapljice, dobro, ako li na vrhu nosi krunu suza (kapljica), znak je, da bi divojka imala dosta sriće (kruna udaje), ali one suze (kaplice) kažu protivštine, zle jezike, nesriću.«⁵¹

Sva se ta gatanja, dakle, odnose na djevojačku želju da sazna kakve će sreće biti u ljubavi i tko će biti njezin suđeni.

Godine 1899. *Pučki list* je pod naslovom »Volja, znanje i poduzetni duh«, objavio članak anonimnoga C. V.-a, našega čovjeka, povratnika iz Amerike, u kojemu pisac, na osnovi svojega iskustva stečena u stranom, ekonomski naprednom svijetu, izlaže svoje vrlo kritičke i smjele poglede na loše ekonomsko stanje i uzroke toga stanja u Dalmaciji. Najprije konstatira da u Austriji nema pokrajine koja bi bila u gorem ekonomskom stanju nego što je Dalmacija, a gdje bi se istovremeno manje nastojalo da se to stanje popravi. Autor neće da govori koliko je tome kriva bečka vlada, jer to ne bi pomoglo, a, osim toga — »Kad bih se ja bavio vladinim mizerijama na način, koji zaslužuju, to ne bi, bojim se, mimoišlo sokolovo oko državna odvjetnika, što pozorno pazi, da se koji smrtnik ne usudi štogod nepovoljna reći o Vladi«. Pisac želi govoriti o našem vlastitom dijelu odgovornosti, a taj nije malen, dapače čini »punu polovicu«. Oni koji su vični uvijek i u svemu kriviti vladu čudit će se što on tako govori, ali pisac sam se ne čudi tome što će se oni čuditi jer — »Ko pozna indiferentnost i tromost, ko pozna način mišljenja i shvatanja ekonomskih pitanja triju četvrtina dalmatinske inteligencije, taj će lasno pojmiti zašto se ne čudim onima, kôji se meni čude.« Bile su to zaista nove i vrlo smione riječi, pravi izazov našoj dalmatinskoj

inteligenciji, C. V. zatim nastavlja tvrdnjom kako je Dalmacija pala na prosjački štap zato što joj, osim nekih iznimaka, nedostaju tri glavna svojstva koja su krv i život blagostanju svakoga naroda: *volja, znanje i poduzetni duh*. Volje u Dalmaciji — utvrđuje analizirajući jedan po jedan ta tri faktora — nema nikakve. Naši inteligenti ljudi nemaju ama baš nikakve volje da razgovaraju o ekonomskim pitanjima. Ako ustraješ, postaneš im nepodnošljiv. Politikanstvo, političko aferaštvo — to je jedino što ih zanima i uzbuđuje. Nije tako u naprednom svijetu, gorko opaža C. V., a naše je pak novinstvo, štampa glavni uzrok što se to naše jadno stanje održava i produžava, jer kod nas novinari valjda i ne znaju što je ekonomija, pune svoje stupce izljevima političkih pravdaša, dok o teškim ekonomskim problemima kakav člančić tri do četiri puta godišnje, »preko zuba«, pa onda opet sve zaspi. Znanja o ekonomskim pitanjima također nema i ne može biti u naše inteligencije jer sva mladež hrli u gimnazije a onda u činovnike, liječnike, odvjetnike, bilježnike, dok svi bježe od studija ekonomije, trgovine, agrikulture i sličnih struka. A tko će uzeti ekonomiju i trgovinu dalmatinsku u svoje ruke? — pita se pisac. Hoćemo li to onda prepustiti strancima i zatim vikati protiv navale tuđinaca? Tako se ne radi ni u Njemačkoj, ni u Francuskoj, ni u Engleskoj, a pogotovo ne u Americi. Međutim da znanje i u vezi s njim poduzetan duh mogu i u nas vrijedne stvari napraviti dokaz su naša parobrodarska poduzeća, dokaz je i Trpanj na Pelješcu gdje se stanovništvo ne srami prihvatiti bilo kakva rada. C. V. zaključuje kako valja uprijeti svim silama da se ekonomski pridignemo, »a drugo sve će doći od sebe«. ⁵²

Zanimljivo je koliko su ti skromni provincijski publicisti — Kapić i Ivanišević — u nekim pitanjima imali zrelih pogleda, u nekim pothvatima realnih procjena i opravdanih sumnji. Ivanišević u jednome pismu iz 1899. iz Jesenica, gdje je župnikovao, piše Kapiću te mu iznosi svoje skeptično mišljenje o napretku naše Dalmacije. Među ostalim razlozima spominje i taj što u Splitu i njegovoj okolini malo tko ima poduzetnoga duha. Naš kapitalist, kad stekne nešto, novac ulaže ili u zemlje, ili u stambene kuće, pa vuče iz toga skroman prihod. Neće da riskira pa tako ne može da profitira ni on, ni industrija, ni privreda u cjelini. Pomanjkanje poduzetničkoga duha osobito se teško osjeća u Splitu. Ivaniševića srce boli kad vidi kako mladići u stranim zemljama, također u susjednoj Italiji, rado odlaze u ekonomiste, komercijaliste, agronome, kemičare, veterinare, a u nas sve nagrnulo na »kraljev kruh«, u činovnike. Naša vlada će dati stipendije za školovanje profesora, ali za sveučilišni studij »vinoslovaca«, trgovaca, obrtnika, kemičara, to vrlo rijetko. Tako nama izmiče kruh iz ruku; stručnjak takvih struka i poslovan čovjek u nas je tuđinac, on hrli u Dalmaciju, on:

»nasadi tvornice, prodavaonice, mi njemu dajemo sirovu robu za male nikakove novce, a nama red njemu, da kada ju on uredi po zanatu, opet kupujemo suhim zlatom. — Mi se svi okolo Splita veselimo novoj željeznici preko Aržanova na Bosnu i ja imadem tvrdo uvjerenje da će Split vremenom poskočiti ko što no je Rijeka i Trst. Ali evo što me strah hvata oko srca. Naši ljudi

nepoduzetni, tromi i mlitavi; istina je navalit će velika trgovina, ali navalit će i vojska tuđinca Švabâ i Magjarâ, te kô da čitam po skladištim i trgovištim bit će ti Kohna i Weisa i čifutarije, koliko ti duša hoće, da ćemo mi njima rabotati a oni nama gospodovati. Ti znaš koliko je meni na sru Split, ali, brate moj, valja mi stisnut srcem i kazati istinu: malo je napredka, malo poduzeća. Sva mjesta se nešto makla, a glavno — središte sve Dalmacije — sporo napreduje.«⁵³

(Ovdje nam se nameće povijesna reminiscencija na isto tako u ekonomskom i trgovačko-pomorskom pogledu prijelomno razdoblje tri stoljeća ranije kada je Židov Rodriga nastojao oko izgradnje splitskoga Lazareta. Ne shvaćajući zamašitost takvoga pothvata i njegovu veliku važnost za dugoročni progres Splita, nego se držeći svojih sebičnih sitnih interesa i koncepcija, splitski su se plemići bili udružili u čitavu stranku protiv Rodriga. Pa kada se Lazaret i sagradio, te se pokazalo koliko je to vrijedan pothvat i koliko je koristi od njega, Splićani nisu sudjelovali u tome jer tom poslu nisu dorasli ni novčano ni znanjem, a iznad svega im je nedostajalo poduzetnoga duha. I tako su se tom trgovinom okoristili prvenstveno Mlečani, pa Turci i Židovi.)⁵⁴

Posebno se oštro oborio na dalmatinsku inteligenciju i trgovce *Amerikanac* u članku »Dalmatinski odnošaji«. Neće biti laskanje kada taj člankopisac u uvodu kaže da svoj prilog šalje *Pučkom listu* jer ga inače ne bi mogao objaviti ni u jednom drugom dalmatinskom političkom listu, jer da je upravo *Pučki list* jedini pravi prijatelj naroda koji se ne boji nikome reći pravu istinu. *Amerikanac* započinje svoje izlaganje paradoksalnom konstatacijom kako naša inteligencija i trgovci u Dalmaciji žive bezbrižnije nego igdje u svijetu. Naši se javni, službeni rodoljubi sastoje od trgovaca, advokata, liječnika i činovnika, a »njima kaplje svaki dan«, nisu zemljoposjednici ni obrađivači zemlje da bi se brinuli za poljoprivredu i prodaju težačkih proizvoda. Stoga se ni za *klauzolu* ni za njezine posljedice ne zabrinjavaju previše ozbiljno, niti što ozbiljno poduzimaju. A, s druge strane, što je više glada, nedaća, nevolje u puku, on je sve bedastiji, prestrašeniji, izrabljiviji; puk ne čita, puk ne zna ništa, dapače on i ne mora znati išta, jer bi onda bilo »zbogom mirno i udobno življenje našim rodoljubima!« »Ni *klauzola*, ni željeznica, ni Nova Zelanda, ni Amerika, ni Afrika, ništa to našu gospodu ne smućuje. Kao što ne fali državi njezino, tako ne fali ni advokatu, ni popu, ni činovniku njegovo. A onaj, koji mora da doprinaša, neka se on misli otkle će ih vaditi.« Ta gospoda znadu samo za izbora zaći u selo, tek se tada udostojiti doći u seljačku kolibicu tražeći da glasa za ovoga ili onoga »rodogula«, koji će, ako bude izabran, činiti čudesa. *Amerikanac* završava ovako:

»I tako su malo rieči može se oslikat naš položaj: *puk propada i gladuje, gospoda planduju i politiziraju*. A naša mladež, naša uzdanica vježba se za činovnike, liječnike i odvjetnike, od kojih se Dalmacija može nadati preporodu, sličnom ovom u kom se nalazimo.«⁵⁵

Fatalna je za cijelu našu Dalmaciju opća pojava indolencije, ignorancije u stvarima, problemima koji su naša egzistencija, naša budućnost, — tako se tuži i pisac članka »Mislim i radimo!« 1900 godine:

»Ja ne znam s kojeg bi kraja počeo, da u tom pogledu našu golotinju otkrivam. Mi imamo u Dalmaciji množinu čitaonica, koje nose krivo ime. Zašto te čitaonice opstoje, ja neznam. Znam samo da nepostoje za čitanje. Zađi u naše čitaonice, pak ćeš opaziti da se u njima više karta nego čita. Riedki su oni, koji pomno, ili barem u opće prate razvitak dogagjaja u domovini i po svietu. Našu ti »publiku« nezanimaju no velike, važne viesti; kakov rat ili pad austrijskog ministarstva. Drugo sve nevriedi niti da se u obzir uzme. Odtole ona tromost, ona mlohavost, ono ravnodušje, bilo prema političkim bilo prama gospodarskim pitanjima. Obći nehaj za sve. Kod nas se stvara i glasuju zakoni i na pokrajinskom saboru i u parlamentu, a da mi o njima i neznamo. Novi porezni zakoni postali su nam poznati istom kad su stupili u kriepost, istom onda kad nam se počelo dovikivati: daj! Klauzola, taj zakon, koji bi morao metnuti cielu zemlju, tako rekuć u revoluciju, na nas djeluje sasvim prolazno. Mi se neznamo oprieti, mi neznamo tražiti, mi najvolimo: *pusti me u miru*. Na našu očitu štetu stvaraju se *karteli* među društvima i kapitalistima; dozvoljava se Talijanima ribat gdje god hoće u našim vodama, a da obrta ne plaćaju, dočim za domaće ljude biva obratno; tuđa, krivotvorena roba se uvažava na štetu domaće; daje se zarade tuđim podanicima kod državnih i drugih radnja na štetu domaćeg puka; toliko stvari, koje se direktno i naše kože tiču, čine se nama pod nosom, *a mi?* Mi nemarimo za isto. Pusti ti nas u našem mrtvilu, našoj nebrizi...« »Kod nas mnogi 'inteligentaš' upućen je u javne stvari kako da bi živio gdje god u pustinji.«⁵⁶

Na slabo razvijeno privredno poduzetništvo u Splitu osobito se obara isti pisac s pseudonimom *Amerikanac*. Prije 30—40 godina ni u Splitu ni u Dalmaciji ništa nije vrijedilo ako nije bilo iz *Trešta*. Tada ni kutija žigica nije bila dobra ako nije bila kupljena u *Trešću*. Ali ni danas — tuži se *Amerikanac* — nije mnogo drukčije. Split, najveći i glavni grad Dalmacije, trgovački je mrtav kao najzabitnije selo, a s malo bi se volje, znanja i poduzetna duha mogao takmiti s Trstom. Dapače, žalosna je istina da Split u poduzetnosti mnogo zaostaje za tolikim mnogo manjim gradovima dalmatinskim, pa su pred njim, kada je riječ npr. o parobrodarskim pothvatima, i Dubrovnik, i Vis, i Zadar, i Šibenik. *Amerikanac* ponovo zagovara ideju da se naša mladež prvenstveno šalje na visoke obrtničke i trgovačke škole kako bi dalmatinska ekonomika dobila sposobne i poduzetne stručnjake, jer je to glavni put do ekonomskog prosperiteta, pa zaključuje kako »Gladan želudac nezna što je patriotizam, i umire od straha pred žandarskim perušinama.«⁵⁷

Nebrigu, komotnost, nojevsko turanje glave u pijesak pred očitim opasnostima za svoju muku i plodove Kapić napada i u splitskih težaka, koji ne vjeruju da će žiloždera stići i u njihove vinograde. U deset godina — piše on 1905 — opustošila je žiloždera od Raba do Primoštena sve; u 146 sela koja je pohodila opustošila je i pretvorila u голу ledinu više od 140 hiljada vrti vinograda (ili 280 hiljada motikâ), a drugih 180

hiljada vriti (ili 360 hiljada motika) već je načela, pa će i to danas-sutra biti pustoš.⁵⁸

Kapić se više puta zalagao za to da se naš težak, uz stručnu pomoć putujućih pučkih učitelja, orijentira prema raznorodnoj poljoprivredi, a protiv monokulture masline i loze. Osamdesetih godina bilo je nastalo zlatno doba vinogradarstva i trgovine vinom, pa se naš težak, osobito u primorju i na otocima, u nadi brza i velika dobitka, dao svim silama na uzgajanje loze i proizvodnju vina. To su se vadile, gulile masline, sjekle mendule, iskorjenjivale smokve, krčile sijanice i sve pretvaralo u vinograd, ali je vrhunac konjunktura vina potrajao svega decenij-dva, u Francuskoj se obnovili vinogradi, a nas pogodile svakakve nevolje: lug, peronospora, skorovača, zavijača, konačno i *klauzola*, pa se vino nije moglo »ni prodati, ni darovati«. A još se šezdesetih i sedamdesetih godina moglo vidjeti kako se u splitskom polju na mnogim mjestima pšenica talasa kao more, u Donjim su Poljicima mnoge kuće nalazile žita za cijelu godinu, u primorju bi mnoge obitelji imale ulja bar za začinu cijele godine. Danas pak nema ni žita, ni ulja, malo je onih koji ne kupuju i jedno i drugo. Kapić stoga zagovara kultiviranje žitarica, sočiva, duhana, buhača, masline, mendule, višnje, trešnje, kruške, šljive, zatim povrća, u kojemu posebno oskudijeva Split pa se time snabdijeva ponajviše u Puljizâ, koji za te svoje proizvode primaju lijep novac.⁵⁹

b) Neekonomično gospodarenje i rasipništvo

I toj su pojavi suradnici *Lista* s terena, iz dalmatinskih sela, obraćali mnogo pažnje i o njoj pisali. Nastojali su što opširnije prikazati stanje dalmatinskoga sela s te strane, pronaći uzroke i predložiti mjere za popravljajanje. Ali, to nije išlo lako. Dapače, moglo bi se reći da su njihova nastojanja, bilo putem članaka u *Listu*, bilo u samim selima, gdje su radili ili kao učitelji, ili kao župnici, ili putujući stručni učitelji, vrlo često nailazila na gluhe uši, bio je to često »vox clamantis in deserto«, i to baš u kamenjarskoj pustinji višestoljetne zapuštenosti Dalmatinske zagore.

Već u prvom godištu *Lista* nalazimo jedan od najboljih opisa našega dalmatinskoga sela, načina života i privređivanja njegovih stanovnika, i to u godinama prije velikih »bičeva«, dakle u vrijeme relativnoga prosperiteta težačkih proizvoda (vina, ulja, mendula, višanja i dr.), na domaćim i stranim tržištima.

»U našem selu — piše autor članka — bit će jednu tisuću duša, je i nije. Polja nimamo vele, ali ono što ga je, pitno je, gojno, urađeno. Kada Bog dâ i loza urodi, a cine vinu dobre, uhvati priko pedeset tisuća forinta makar novčić više naše selo za samo vino. Uz vino, ako i ne velike stvari, imademo čim brašnicu umisiti, nije velike stvari opet velim, ali ima i toga. Pa čuj me. Imade u našem polju višanja, koje lipo rode, od kojih u Zadru i u Splitu čine *rožolij*, *maraskin*. Cina im je ovo zadnjih godina dobro poskočila, te ne ću reći više, ali deset tisuća forinta sigurno gotova novca u selo za višnje dolazi. Naš težak, osim toga imade što i u kotlenku staviti. Kako mu vode na sve strane kroz polje proviru, Bog mu je dao svakog voća, povrća, kupusa,

krumpira, blitve, da je i tamo u Split na prodaju nosimo. Kada masline dobro uhvate, kako baš ove godine, imade i čim zelen začiniti. Pa što ovoga, što onoga, da ti u dvi riči rečem, da je pameti i štednje, mogao bi naš težak kô prvi živiti. Ali kano da je Bog prokletstvo na moje seljane bacio. Grihota je to reći i vridati dobrotu Božju, nije Bog, nego selo samo na se bacilo prokletstvo. Čuj me da ti kažem. Vadeć svetoga Krsta, što na sebi nose, niki težaci u mome selu (a nije ih malo) slični su živinčetu. Kada je živô gladno i žedno, dobro ti je i mirno, a netom se naždre, uskoprcu se, bis uđe unj, da ga nemoš ukrotiti. Tako su ti i niki moji sumišćani. Jematva obilna, vino se prodalo, cine dobre, novaca kô žala, jide se, pije i dogrla zalije, te kad se je seljak nasitio i napojio, izgubi pamet, nezna više da žive. U momu selu imade pet bikara. Od jematve, kad se počme novac hvatati, pa sve do Poklada, svi imadu za koga da kolju moreš reći svakidan. Iza toga zemana bikari se od nedilje (tu je govedine, bravjetine, janjetine), a pak priko godine jedan uvijek svakidan imade posla. Eto ti našeg težaka. Kada uhvati novac za vino, za ostale svoje trude, on neće da zbroji, koliko je u godini dana, ne promišlja na polje, na rađu, ne misli kako će kraljevu platiti, ne promišlja na odiću, obuču sebi, ženi, dicit, niti zna istaviti koji mali pritićak. Bože učuvaj, bolest ili koja druga potriiba, već daj, da se odmah sve saguma. Imadem susida kod sebe, kazat ću vam za primir, kako on žive. Nedilja je, ili dan blagdana. Tek se je razsvanulo, jedva da je sunce u selo došlo, a po krčmam i po bikarijam cmari se pečeno, vonj se po svim ulicama čuje, eto ti mog susida nabiguza libi se uz ulicu, prolazi selom i gdi nanjuška, da je bolje i koji će ga lakše udužit, kviži tu kô maćak uz ražanj, dok se skine; te netom janjac s ražnja, on ti komad prsiuh ili četvrticu prida se, kad sam, a kad s drugom, te udri, da se jide. Neće on, to se zna, da u suho zide, te ti ga nagingje vrčem, da more u nidra bi ga salio. (A da mu kus bolje pristane, znaj svratio se jutros rano u kume Mande, moje suside, popio vižlin žestoke rakije, toliko, kako on veli, da ga malo za stumik ugize...«

»I sve popodne kao i večerom Ivan ti je uvijek uz bukaru. Da neidem na dalje, od rana jutra do kasne noći, po onomu što sam ja jedne nedilje računao, on, žena i troje dice, što mesa, što vina, kruha, potrošili su za taj sami dan forinta šest; toliko su potrošili, čim su se uz malo pomnje mogli kroz svu godinu prihraniti. Taki je i više od jednoga. Pa znaš što se dogodi, moj častni Krstiću? Što poradi nikog novog gospodskog odivanja, što građa novih kuća, a ponajviše s neuredna življenja u jicu i piću, naše selo ušlo u dug, te od 150 dimova što broji, ja moju glavu, ako nađeš deset kuća, koje nisu dužne, a nike su, sačuvaj Bože, do grla zapale; tako da od 40 do 50 tisuća forinta, kâ novčić, visi duga nad našim selom.«⁶⁰

Naš težak, osobito zagorski, nije u stanju da razmišlja o svojim ekonomskim mogućnostima, ne zna ekonomizirati, u njemu je duboko uvriježen nagon za rasipnim trošenjem onoga što je mučno i krvavo stekao, a pri tome ne malu ulogu igra i žena jer se mora pokazati pred susjedima i svijetom kako on ili oni nisu ništa gori od onoga drugoga ili onih drugih, kako oni nisu posljednji u selu, kako nisu bijednici i siromasi. Težak se u periodu do *klauzole* i filoksere bio prilično »oja-

sprio«, ali se uza sve te dobre godine nije razumski podigao i učvrstio kao što je mogao, pametniji su se u prvom redu izbacili starih dugova, popravili trošne kuće i gospodarska zdanja, ali mnogi tu nisu stali, nastavili su dalje trošiti više nego što zarađuju, i to nepromišljeno, i upali bez ikakva straha i primisli u nove, velike dugove. Tako se grade kuće, dižu na podove, uređuju sobe, da ih nije stid gospodskih, nabavlja se fino pokućstvo na vlastelinsku, a sve to za ponajviše tuđe novce — dakle prava slika prosperiteta i luksusa koji nemaju stvarne, zdrave ekonomske i financijske podloge. Neutaživa težačka glad za zemljom dolazi i ovdje do puna izražaja: je li zemlja na prodaji, nadmeće se brat s bratom, težak s težakom, u nekim se mjestima vrić zemlje plaća ne samo na stotine nego i na hiljade; je li na gospodskoj zemlji propao vinograd i stiglo vrijeme da se krči, eto ti u gospodara po više težaka pa ga napastuju neka ga staromu težaku uzme i novome daje, svaki od njih nudi sve povoljnije uvjete za gospodara, sve teže za sebe: mjesto »na četvrtu« gospodaru nudi mu »na treću« i još k tome darove. Tako se nepromišljeno zadužuju u trgovaca, zalažu zemlje i ne misleći što će biti ako ne rodi godina, ako ne bude ljetine. Što za kamate, što za glavnice, što za troškove pravdanja propadaju kuće i lijepa »stanja« se prodaju u besćenje.⁶¹

Isti Frano Krstić, koji je na drugom mjestu sugestivno realistički ocrtao teško stanje našega zagorskoga seljaka u pandžama duga i kamatnjaka, čita gorku lekciju i samim žrtvama kamatnjačkim, našim seljacima. Pod oštrim naslovom »Neznaš štediti« piše Krstić kako nije sve do kamatnika, nego je i do puka jer ne zna štedjeti. Evo kako Zagorac sam ludo i slijepo kamatniku »u žvale pada«:

»Naš Zagorac pokupio kukuruz, šenicu, ječam u vriće sasuo, nosi u varoš na pazar da uhvati koji novac, te da od toga donese u kuću što je od potrebe za crnu zimu. Ej, pa dobro, mislite li vi da u njega imade reda, razmišljanja, i proračunavanja u toj svojoj kupovini? Čim uhvati novac, ne misli odmah na kuću, na dugu godinu, dok po drugi put zemlja svoj plod daje, već najprije na se i na svoj neumireni želudac. Eno ga odma vrcem u krčmu! Tu svake milosti bojže prid njim, jide i zalije do grla. Naprti puna konja svakojaka jića: pirinča, bakalara, ulja, vina, rakije, slanog mesa; uz to da u kući ne bude prazno, štogod posuđa, te alata za polje i kuću; suviše da čeljad ne bude gola i postave i sukna, svakojakog odila i obuće. Je li mu doteklo Ah, jok! Hoće li se on sustegnuti i promisliti koliko mu je potrošit? Jok! — Valja izaći sa svitom, neću da moja kuća bude zadnja u selu, dica moja neka su najbolje obuvena, odivena, — ovako on promišlja u sebi.«

Nakon toga, kad je vidio da novaca ne dotječe, hrli u trgovčića kamatnjaka, zadužuje se, lovi se u njegovu mrežu i tako sve dublje upada u dug i propast. Ali, ne zadužuje se samo zagorski seljak, ima toga i te kako u Splitu, pa i tu zbog rasipništva, jer mnogi kraj svojih punih konoba vina moraju u nedjelju piti vino u krčmi, pušiti i kartati se, a sve je to popraćeno svađom, vikom, karanjem pa i tučnjavom. Kad dođe čas da se plati račun, nikada dovoljno novaca, a krčmar, i on trgov-

čić kamatnjak, to jedva čeka. Ne brine se rasipnik za to, založit će i ženino zlato, ali će opet u krčmu ili kavanu, zapalit će skupu cigaru virđinku pa se u društvu pokazivati i prsiti da nije ni on — zadnji.⁶²

Općim pogledima suradnika *Pučkoga lista* na štednju i čuvanje tradicionalnih moralnih vrlina nije nikako bila po volji pokladna raskalašenost i rasipnost. Godine 1898. bila je rijetko slaba ljetina, pa slabi li prihodi, *klauzola* je već sedmu godinu davila našega težaka, a ipak se te godine u karnevalu u Splitu ludovalo i trošilo više nego ikada prije; kupovalo se po dućanima slatkiše bobiće od jedne forinte i 20 novčića kilogram, pa tim bobićima »udri jedno po drugomu kao žalom.« U Splitu, na Pjaci, zadnjih pokladnih dana »mogao si grnut slatkiše motikom. Kažu da je poletilo 1000 forinta za slatkiše kao jedna para. A to se sve pogazilo nogama! Koliko se je suzâ moglo otrti su ono 1000 fiorina, koliko se je gladnih moglo nahraniti?«⁶³

Slično kao Ivan Kovačić⁶⁴ i Frane Krstić govori o tome kako su u splitskoga težaka i u onih iz splitske okolice nastajali teški obiteljski dugovi koji su često bili propast čitavih imanja:

»U splitskim varošima, u Kaštelima i Solinu, meni su baš u glavu poznate neke jake starinske dične kuće, koje danas neimaju ni svoga luga na kominu, sve podloženo, sve pod jarmom duga, sve tuđe. Ja pitao — a žao mi bilo viditi — kako su došli do toga, da su s temelja propali. Evo kako. Muškići pušku na rame, pa u lov, ili konja poda se, da ga malo projaše, ili da se vozika kočijom na pazare i gostbe; mlagjarija na igru u kafane, na sastanke, a ženskadija na plesove, zabave, oholost i dangubu. Ponestaje novca, hajde na banku, novca ka' i žala, skuplja se dug na dug, dok se ne zaguca do grla. Nemogu se plaćati ni dobitci, a kamo li glavnice. Stan, dalje se ne može, grmi s banke; vrati, koko, što si pozobala. Eto sudbenog povjerenstva, da procienjuje stanje, eto dražbe (inkanta), eto, crni dane, tuđi gospodar dolazi na tvoju očevinu i djedovinu, a ti, vijoglava Bepina i Franina, gledaj ka' prosjak Lazar mrvicu iz tuđe ruke.«⁶⁵

U uvodniku prvoga broja 1909. Kapić težaku tako ogorčeno predbacuje rastrošnost i pogospođivanje za rodnih godina da bismo pomislili kako te retke piše netko tko želi dokazati kako je naš težak toliki primitivac da ga valja — u njegovu vlastitu interesu — uvijek držati na uzdi, na pola gladna, gola i bosa, jer se inače posili pa upropašćuje i sebe i svoju obitelj lakomošću, rasipnošću, obiješću, uduživanjem. Kapić hoće da bude realist pa naglašava:

»Mi ovo, težače, danas pišemo i rastvaramo tvoje grdne rane, jer bismo htjeli, da tih rana nestane sa tvog tiela. Ako itko, to *Pučki list*, odkad je god nastao, svegjer se bori za težake i brani ih neustrašivo proti svim onima, što težaka taru i odnemažu, ali dužnost je takogjer *Pučkoga lista*, da težaka ne lagodi i da ga ne bieda u čemu težak nema pravo, jer bismo i mi inače bili sukrivci težačkog propadnuća.«⁶⁶

Kapić kaže da nitko luđe ne prosipa novac nego težak kad ga ima. »Posili se strašno čovjek težak na dobrim godinama« — ojađeno konstatira pa veli kako je on sam vidio težake u mesarnici i ribarnici gdje

se s najvećoj gospodom nadmeću za bolju ribu ili za bolji komad mesa, pa bi se znali izderati na prodavača — »Zar nisu moji novci kao i njegovi?« Za bogatih godina mnogi težaci nisu htjeli više jesti suho meso, već svaki dan svježe, također su posrpdno gledali na sitnu ribu i bakalar, tražili samo oboritu ribu. Iznosi slučaj kako je u nekome mjestu posjednik zvao težake na nadnicu, a oni mu odgovoriše da hoće prije ući u njegovu konobu i sami odabrati komad prašćevine koji će im skuhati i bačvu iz koje će im dati vino. Ludo je reći — zaključuje Kapić — *ili nisu moje pare ko njegove*, jer to znači ne gledati stvarno stanje, ne poznavati realno snagu svoju i onoga kojega pokušavaš oponašati; težakove su pare samo one što ih on nosi u malom zavežljaju od marame, a onoga drugoga hiljadarke leže na bankama, pa, »... dok se onaj bogati čovjek nadme, ti, jadniče, moraš da pukneš, ako si baš zadro u svoju mahnitu glavu, da se hoćeš s njime da mjeriš.«⁶⁷

Rasipnost, rastrošnost, oholost, obijest, modno ludovanje curâ — sve je to — po mišljenju *Pučkoga lista* — izazvalo »prst božji« i »kaznu božju«: razbjesnio se prvi svjetski rat i donio ubijanje, rušenje, glad, golotinju i bosotinju. Zanimljiv je oštar sukob mišljenja o tim pojavama i njihovim uzrocima kako ih Kapić prikazuje u dijalogu između Splitsanina i Poljičanina na Sudamju u Splitu 1915. godine:

»*Poljičanin*: Valjalo je, da nas Bog pokara radi naše zloće i opačine; radi velike holosti i uzgoritosti. Prosula se je bila *beštima*, da su se pravom kršćaninu vlasi ježile na glavi, slušajući, gdi se onako grozno pogrgjuje Bog, sin mu Isus i primilostiva majka Marija. Pa kriva zakletva, potvora, nenavidnost, razbludnost, neposlušnost i sila! Niti li se poznavao stariji ni pametniji; niti li se je imalo poštovanja prema vlasti i zakonu, već svak je hotio da žive pustopašno kao nerazumna životinja.

Od holosti kršila se je i lomila mladost.

Od sile činilo se je kao da cure ne staju na zemlju.

Gladiši i potrebnjaci penjali su se prema starenicima i kućnicima.

Za koga je bila najbolja riba? za golotrbe! za koga pečeno meso? za one, što ne plaćaju ni krunu poreza!

Bijaše dobitka i uhvatka, pa, misto da siromasi štede bile novce za crne dane, oni sve sasipali u drobinu, a sada...? da im je i sirčeva kruha!

Splitsanin: Što bi ti, poljički kneže, htio da siromah nikada ne digne glavu, već da ju uvijek drži pognutu kao magarac? Što zar da uvijek težak izmećari gospodi?

Poljičanin: Ne bi ja to htio, ali najgora je u siromahu holost.

Splitsanin: A zašto da gospoda budu hola, a težak uvijek ponizan?

Poljičanin: Tko je pravi gospodičić, taj nije hol, ni uzgorit, niti li se pravi gospodičić i prava gospoja srame težaka.

Gdi ćeš veće gospode do dubrovačke, pa ćeš vidit u srid Dubrovnika gdi čovik gospar, kolinović i milijunaš šeta po *piaci* sa težakom iz okolice, ali daj ti meni težakâ, što u dubrovačkom kotaru! Onde je svaki težak pitom i uljudan i svaki nosi čast starijemu i pametnijemu. Nije dubrovački težak ni proždrlac, ni pijanac, ni bogoposovac, ni krivokletnik.⁶⁸

c) Alkoholizam, kletva, psovka, pravdašenje

I alkoholizmu je *Pučki list* vrlo često posvećivao svoje stranice.⁶⁹ Tako S. Dragoni vrlo živim i sočnim pučkim jezikom opisuje »pokrčmare«, redovito posjetiocyte krčama, i uspjelo riješiti njihove fizičke i psihičke crtežice:

»Četvorica ih je za prvom trpezom: dvi momčarine, dvi hudobe, treći kesar, pravi *parangal*, četvrti ništo tobožnjega domaćina; u prvotač imajša, a sada gubeš: pijančarenje ga; osim sv. Krsta, izljudio i onakazilo. — Za drugom trpezom zaokupila dvojica trećega, pa na mučavca, da mu opuljaju zavežanj novca, što uhvatio na pazaru za dva vola, za dva hranjenika. U popasna su doba. Još će baciti dvaš triš, još će jednom gucnuti, pa jadnik opuhan, kô opuhan. U prikrajku, po običaju, dvi se delije ništo poričkale, pa sve jedan drugomu prnjcim pod oči. Na što će im izići? Ne znam, ali im nebi mogla biti daleko tetina kuća, da ih mrvičak rastrizni.«⁷⁰

Krčme, alkoholizam i rasipnost idu skupa, pa se u selima naše Zagore ni jedno od toga troga ne da zamisliti odvojeno. Zanimljivo je što piše od *Primorja Janko* kako prije polovice devetnaestoga stoljeća krčama u Zagori gotovo i nije bilo. Prvo je u njegovu selu bila neka konoba gdje se krčmilo vino i ljudi okupljali na čašicu razgovora, ali kada su u selo stigle i »proklete« igrače karte, onda je tek krčma dobila svoju pravu fizionomiju i razornu funkciju. Onda se tu ili ispred nje počelo »jisti pečeno, piti, kolo voditi, kamenom bacati«. Potkožio se goso te krčme a njegov primjer ubrzo slijedili drugi, pa za malo vremena u selu od niti tisuću stanovnika izniklo više od deset krčmi i krčmica. Nastade borba među krčmarima za bolji, unosniji rajon, snalazljiviji otvoriše skrivene filijale po polju, da seljaci mogu odmah s vinograda ili njive donositi plodove, plaćati u naturi. »Tko veliki krtol, tko konistru, a tko i po mišinu masta, grožđa, tu svraća i na vas mah ostavlja i biži, da ga nebi tko ugledao.« Nije ni time sve dugovanje podmireno, pa teški dužnici pribjegavaju i noćnim poljskim krađama i tako svršavaju u kriminalce.⁷¹

Kapić se više puta vraćao tužnom i zlosretnom običaju našega težaka, osobito zagorskoga, da se za ništavne stvari parniči do zadnjeg novčića. Sam je znao prosjediti sate i sate u sudskoj raspravnoj dvorani i promatrati s jedne strane zagrižene težake pravdaše, a s druge njihove odvjetnike kojima se brk radosno smješka. U jednom uvodniku on je vrlo živo, uvjerljivo i gotovo potresno opisao ta zbivanja u sudu i oko njega. Kapić je vrlo često poručivao zatucanim seljacima sklonim pravdašenju da je bolja i mršava nagodba nego li ikakva pravda:

»Deset je ura pred podne.

Ogromna kula splitskoga suda krcata je svieta. Gamiži na sve strane. Zgrnulo tu naroda sa svih strana prostranog splitskog okružja. Isukali se Imočani i Sinjani, povrvili Dugopoljci, Klišani, Lečevićani, Trogirani, Kaštelani, Šoltani, Višani, Hvarani, Bračani, Neretvani, Makarani, omiški krajišnici, Poljičani. Imade muška i ženska, stara i mlada. Dvadeset odvjetnika, kao

dvadeset jelinaka, prelieće s poda na pod, od sobe do sobe. Iz muklih odaja čuju se prepiranje pravdaša, gombanja odvjetnikâ, povici sudaca.

Po hodnicima psovke i prietnje. Čekaju *parci*, dok ih dogje red, da ih zovne sudac, pa do tada, da nisu dangubni, jedni druge štuju. Muški lupežakaju, ženske se kurvekaju; zabeljivaju jedni na druge očima. Svaki drži uza se svoje svjedoke i sve ih utvrguje, kako će kazati pred sudom. Otvaraju se sudačke sobe i izilaze oni, što su se otpremili. Dobitnici ponosito uzvinuli glavama, a oni, što su izgubili, problidili kao da si ih izvadio iz groba.

Doli pred zemljišnim uredom brat sestru zgrabio za kosu, jer mu traži dio. Trči ona po odvjetnika, neka s mjesta napiše proti bratu joj *proces*.

Gori na drugom podu veliki je *dibatimenat*.

Traje cijelo jutro. U pijanstvu na derneku popucalo se kamenjem desetak Imočanâ; osudilo ih bilo nešto malo u Imotskom, ali oni ne bili tomu kaeli, pa se prizvali na splitski tribunal.

U vrh velike dvorane za dugačkim stolom sjedi predsjednik su četiri savjetnika. Obukli se u *toge*, natakli kalpake; dika ih je i strah pogledati. S desne strane pobočke svio obrve i uozbiljio se državni odvjetnik, a prama njemu od zapada poredala se četiri odvjetnika, pa se slatko megju sobom razgovaraju. Poniže njih su pravdaši i svaki pogleda žudno na svoga branitelja kao na svoje ogrijanje.

Nižu se svjedoci; kunu se i kazuju što su čuli i vidjeli. Nakon ispita svjedoka državni odvjetnik nasrne na pravdaše kao obad; bije ih zakonom u ruci. Odvjetnici tad ustanu na obranu svojih štíćenika, pa se tute ljuti megdan dieli, a bez praha i olova teška.

Čuju suci jedno i drugo zvono, pa se povuku u sobu iza sebe; nakon malo časa izigju opet vani. Tad predsjednik stoječke proštije osudu.

Pukla je pravda! Tribunal splitski potvrdio je pravednu osudu imotskoga suda, a vi ljudi pravdaši brojite sada pare svojim odvjetnicima i derite opanke do Imotskoga!»

Takvi se prizori — nastavlja Kapić — ponavljaju gotovo svaki dan po sudištima cijele Dalmacije. A tko se pravda? — pita se Kapić. Tko se skita po sudovima? Tko uludo troši, rasiplje krvavo stečeni novac, tko se zadužuje za pravdanje? Gotovo samo »bezumni naš težak«! Gospode ima vrlo malo po sudovima jer su pametna, bježe od pravdašenja i troškova, — »a ti, težače, jer si budala, srćeš u nju kao luda leptirica u plamen«. Zatim opisuje prizor s parobroda kojim se vozio u Krilo Jese-nice. Na istom parobrodu vozio se u Omiš i jedan Imočanin:

»Provirili mu prsti kroz opanke, vide mu se gola koljena; košulja mu u laptima; preko pleća prebacio nešto isukana i prošupljena gunjca, a zapalio *portoriko*. Veseo je. Naš će mu urednik:

— Otkud ti to, prijatelju?

— Evo iz Splita s pravde; idem na Omiš, pa ću jutrom pješke kući!

— A rad čega ti je bila pravda?

— Za besjede!

— Koliko si potrošio?

— Jesam, duše mi, liepu preobuku platio sad za Božić momu branitelju!

— Njemu si, 'rgjo, platio preobuku, a tebe nije stid tako gola i gnjusna ići u svijet?

Nije mi na to odgovorio, već okrenu glavu i zadimi jače iz cigara. — Takav je tužni naš narod!«

Kapić završava apelom na općine, župnike i učitelje da liječe ovu »ljutu narodnu ranu« i odvraćaju našega težaka od pravdanja.⁷²

Među izrazite i očite manifestacije psihološkoga, socijalnog i kulturnog primitivizma *List* ubraja zapostavljanje i potcjenjivanje žene (za koje kaže da je izravna baština turskoga vladanja), te osobito kletvu i psovku. Razni suradnici, a osobito Kapić, često su pisali o općoj pojavi psovanja u našem puku, osuđivali ga i pozivali da se taj porok iskorišteni. U kritici kletve i psovke prvenstveno su polazili s teoloških postavki, ali su isto tako nastojali uvjeriti čitaoce *List*a kako je *beštima* očit izraz duboko ukorijenjenoga primitivizma i divljačkih poriva, po-manjkanja kulturne i osjećajne finoće, siguran znak duhovnoga i izražajnog siromaštva. U 1908. Kapić posvećuje tom poroku čitav uvodnik u stihovima, pa nabraja da u nas psuje svak: težak »i u jidu i u miru,« »pa mornar, ribar, zanatlija, suci, odvjetnici, tuženici, sela i gradovi,« »stopro diete progovarat stane — a *beštimu* znade da izlane, — jerbo mu je kazala ju majka, — ili ju je čuo od babajka...«, ona pak najgora čuje se po krčmetinama, pa se tako priča kao istina da je neka pijana divljačina nudila litru vina mukte onome tko izmisli novu *beštimu*.⁷³

Razmišljajući u dalekoj američkoj tuđini o uzrocima koji ekonomski upropašćuju našega Dalmatinca i nagone ga na iseljavanje, Marin Ružić rodom iz Podstrane osobito se tuži na krčme, kartanje, alkoholizam i pravdašenje. U pijanstvu se po krčmama znaju pobiti kô životinje:

Jedan drugog na megdan pozivlju.

*Zagrću se uz ruke rukavi,
svaki veli da je junak pravi.*

*Jedan gladi žuta brka svoga,
na junaštvo pozivlje drugoga,*

*a drugi se tada nakostruši,
pa ga turi i dobro zauši.*

*Onaj prvi sada se uzviri,
nemože ga nitko da umiri;*

*protivnika on dohvati svoga
i psuje mu stvoritelja Boga.*

*Tu se oni šakama šakaju,
i kô pasi zubim ugrizaju;*

*zabiljuju nemilo očima,
usta su im u golim pinama;*

*jedan drugom košulju raskida
i za živo meso ga ujida.*

*Gonjaju se krčmi na sve strane,
dokle jedan na zemlju ne pane,*

*a tad drugi na njega uzjaši
i veli mu: sto ti očenaši!
Sada bih te moga' pogubiti
i tvoje s krvi napojiti!*

Nakon takvih »junaštava« slijede parničenja, advokat odmah unaprijed traži pet kruna, a deset kada bude rasprava. Budala težačka navrat-nanos prodaje ono komadić ledine i usput traži krive svjedoke. Stigla je i rasprava, suci i odvjetnici ih mjere sažalno-ironičnim pogledima, — »Al' se na to ne obziru ćuci«, nego svaki svojemu odvjetniku više da tjera pravdu naprijed pa makar zapala i hiljadâ! Čude se i suci i *doturi*, »ali tko će smiriti budale?« Tako pravdašnje traje po pola godine, račune težak plaća u gotovom, ili, a to je najčešće, imanje ili njegov dio odlazi na *inkanat*. To je — veli Ružić — njegovo iskustvo iz rodnoga sela, a tih poroka puna je i ostala Dalmacija. Zatim svojim čitateljima pred oči doziva prosjačku sliku starca koji se čitav život parničio:

*Pogledajte na starca onoga:
što je osta' bez imanja svoga;
u pravdi je od malog diteta,
sad na sebi nema ni k r o ž e t a,
nego ništo starih opanaka,
po košulji svakovrsna znaka:
bila konca, crna i crljena,
što no mu je išarala žena.⁷⁴*

Na pravdašenje naš zagorski seljak troši goleme svote novca. Tako je jedan sam u 1913. godini potrošio ništa manje nego 900 kruna, a ima ih koji potroše i više! Kapić računa da se u splitskom sudbenom okružju godišnje potroši najmanje milijun kruna za pravdanje. Valja reći istinu — dodaje Kapić — da taj danak ne prti zagorskom seljaku na leđa ni država, ni općina, nego njegova šuplja glava. Tamo gdje je puk prosvjećeniji, u dubrovačkoj okolici i po nekim dalmatinskim otocima, tu su pravde rijetke, ali kopno je pritisla ta mōra.⁷⁵

2. »BIČEVI«

a) *Trgovački ugovor između Italije i Austro-Ugarske i klauzula o uvozu talijanskoga vina u Carevinu*

Pod velikim naslovom »Dva biča!« već je u prosincu 1891. Kapić u »čeonom članku« (uvodniku) nastojao alarmirati čitavu dalmatinsku javnost i upozoriti je na opasnost koja se sprema, to jest na zasjedanja u Münchenu gdje predstavnici Austrije, Italije, Njemačke i Švicarske vode trgovačke pregovore, nastojeći svaki da za svoju zemlju postigne najbolje uvjete. Pregovori se vode tajno, ne zna se još ništa sigurno, »ali

po onome što se po svitu ćuka« čini se da Italija nastoji da bi joj Austrija ukinula porez na uvoz vina, to jest da joj carinu od dotadašnjih 10 forinti po hektolitru, a sada je spala na 6 do 8, tako da je sami vodički kraj ništa manje nego 38 milijuna hl vina, traži za nj tržište, bezobzirno se bori, tako da bi, ako se njezin zahtjev prihvati, naša dalmatinska vina ostala neprodana u konobi. Italija se još grčevitije bori i zato što joj je i francusko tržište zatvoreno. Ti su pregovori u Münchenu zapravo već i dovršeni i za koji će dan biti izneseni u Beču pred zastupnike na raspravu i odobrenje. Već su i prije pregovora naše općine i trgovačke komore upozoravale na štetne posljedice eventualnog takvog ugovora, a sada je upravo čas da sve se digne na noge, naši su nam zastupnici u Beču jedina nada. Dakle, nakon »biča« žiloždere ili filošere, koja se već pojavila u drugim vinorodnim zemljama i brzo se primiče našim granicama, eto i drugoga »biča« — ovaj put od ljudske ruke. Kapić zaključuje svoj uvodnik izrazima velike bojazni. »Strah nas hvata da nas ova gorka čaša neće mimoći, ali nastojte da nam ne bude priveć gorka« — moli on dalmatinske zastupnike u Beču. Na žalost, uskoro će se pokazati da je bio vidovit prorok, ugovor će biti izglasan, fatalna *klauzola* zadat će primorskoj, a osobito otočkoj Dalmaciji takve ekonomske udarce da se od njezinih posljedica, osobito demografskih, neki otoci neće više nikada oporaviti.⁷⁶

Uz dramatičan naslov »Puklo je!« objavio je *Pučki list* svojim čitaocima da je našega težaka vinogradara i s njime cijelu Dalmaciju zadesila najveća materijalna nesreća u devetnaestom stoljeću, to jest da je prihvaćen trgovački ugovor s Austrijom, kako se na žalost obistinilo njegovo zloslutno predviđanje prije godinu dana da će Dalmaciju ošiniti »dva teška biča« — filoksera i trgovački ugovor. Sada je to stvarnost, štete će biti goleme, neće biti našem vinu tako visokih cijena kao do sada, neće se sve odmah rasprodavati. Uredništvo misli da će naše vino zbog svoje vrsnoće ipak i dalje nalaziti relativno dobru prođu, ali uz napomenu i opomenu da mu se čuva ugled, da mu težaci i trgovci paze na vrsnoću u zreloći na grozdu, i na urednost u konobi.⁷⁷

S jetkom i gorkom autoironijom autor članka potpisan *Splitski trgovac* piše kako je trgovački ugovor s Italijom »grgja zaušnica po Dalmaciju za trgovinu, nego li je zaušnica što su Dalmatinci dali Talijancima pod Visom za njihovo slabo junaštvo.« U Dalmaciji su se ispočetka nadali da uvoz talijanskog vina u zemlje Carevine neće biti tako veliko zlo baš zbog toga što među talijanskim vinima ima mnogo i »malih vina«, pa bi carinska kontrola na austrijskim granicama mogla sprečavati njihov uvoz. Ali, stanje se ubrzo promijenilo na gore, u pravu katastrofu: kad su talijanski izvoznici vidjeli da se dobra količina vina vraća zbog toga što ne odgovara propisima, pokrenuše akciju kod svojih vlasti a te kod austrijskih da se ukine stručna carinska kontrola, to isposlovaše, pa tako rijeke talijanskoga vina, pravoga i »maloga«, potekoše u zemlje Carevine, pa čak i u našu Dalmaciju. Takvo je stanje, prema ugovoru, trebalo potrajati punih dvanaest godina. I potrajalo je.

Međutim, nisu tome zlu krivi samo drugi, Talijani i bečka vlada; talijanski se proizvođači i trgovci vina te njihovi političari samo bez

skrupula brinu kako će što brže i bolje prodati svoje proizvode; i te kako su krivi naši dalmatinski političari. Talijani su svoje ljude poslali u Beč da obrane korist svoje zemlje i isposluju ukidanje carinske kontrole, a iz Dalmacije tko je išao? — gorko se pita *Splitski trgovac*. Njihovi listovi uvijek pišu i alarmiraju javno mišljenje talijansko u problemima što su od vitalnoga značenja za nacionalnu privredu, a naši listovi, tuži se dalje *Splitski trgovac*, »kô da nisu za drugo već da se uvijek izmegju sebe kolju i pravdaju,« pa završava:

»Zastupnici i vi svi upravitelji ove bidne zemlje, ne dajte da nam narod u nevolju propada, dignite vaš glas do pristolja Njegova Veličanstva, zauzmite se u ovim teškim neprilikama za naš puk, veliko će te dilo rodoljublja učiniti!«⁷⁸

»Nije hvajde!« tuguje Kapić u uvodniku od 5. veljače 1892. Ništa nije pomoglo, ni protesti trgovačkih komora, ni molbenice općina, ni govori svih naših zastupnika, ni pisanje štampe. U bečkom je parlamentu 19. siječnja »puklo«, trgovački ugovor s Italijom primljen: 211 je glasovalo za, samo 88 protiv. Ta vijest i nije bila posve neočekivana, davno su stvari slutile na zlo, ali sada, kad je to već stvarnost »ta nam je vist čudnovata, teška, srcu nepristupna.« Jer, nije »za našeg težaka ovo pitanje politike, već pitanje zalogaja kruha, pitanje života. Jedan se bič spleo, a hoće li nas svom snagom ošinuti, to još ovisi o Italiji, koliko će se i kada i kako poslužiti njime. Bojati se da hoće.«⁷⁹ Tako je i bilo.

Jadna Dalmacija doživljuje zatim novi udarac — iza *klauzole*, iza peronospore, eto, početkom ljeta 1894. i trećega biča: na otoku Olibu i Silbi pojavila se »ljuta lozna bolest kojoj neima lika«, pojavila se *žiloždera*, *filošera*. »Dva su te biča — piše Kapić u uvodniku — ljuto ošinula, evo ti se sprema treći, da ti novu ljuću ranu otvori. Iza *klauzole* koja ubatalila trgovinu našega vina, iza peronospore, koja mu oslabila vrsnoću, eto *žiloždere* (*filošere*) koja hoće da ubatali s temelja lozu.« Kad je već situacija u poljoprivredi tako katastrofalna, onda, zaključuje Kapić, vlada bi morala što prije investirati u Dalmaciju nekoliko milijuna u tvornice, zanate, obrte, poljodjelske škole, prije negoli ovu provinciju crni đani zateku.⁸⁰

Dok teški bičevi raznih bolesti na lozi te *klauzola* more dalmatinskoga težaka i cijeli naš puk, dotle njegovi izabrani predstavnici u Dalmatinskom saboru u Zadru slabo ili sporo rade što bi trebalo raditi da se zemlja odupre teškom zlu. Uvodnik *Pučkoga lista* iz 1898. crta njihovo ponašanje u Saboru u nekoliko rečenica, bez ikakva uvijanja:

»Žalibože viši narodni ciljevi, čisto isticanje hrvatstva zapostavlja se u našem saboru, a tako isto malo se tu radi za pridignuće dalmatinskoga težačtva i gospodarstva. Uz rietke pohvalne iznimke malo se naši zastupnici osvrću na pučke potrebe, i ako svi za vrieme izborâ znadu se obraćati puku svakojakim obećanjima, dok zasjednu na zastupničke stolice, na kojima kašnje mnogi zievaju i svaki čas pogledaju na časovnik, da vide je li već doba, da idu k objedu. Zametne li se na saboru kakva živahna rasprava, to bude ponajviše o svojim osobnostima, kao da su tu zastupnici za se, a ne za puk. Strasti uzavru, jedni se na druge nakostruše, strančarstvo se raspali, a velike i male narodne potrebe ostanu zatrpane i podušene stranačkim varnicama.«

Poslije negoli je tako ocrtao rad i ponašanje najodgovornijih predstavnika puka, urednik apelira da se već nešto uradi kako bi se naš težak izbavio iz pandži bezdušnih kamatnikâ, pa zagovara osnivanje seoskih blagajnica po Rajfajsenovom načinu.⁸¹

Pučki list nije samo pokretao razne akcije u interesu našega življa u Dalmaciji nego se i stalno brinuo o toku, razvoju, uspjehu ili neuspjehu tih akcija i reagirao zavidnom brzinom i efikasnošću. Tako u drugoj polovici 1900. donosi redovito izvještaje s terena u kojima se opisuju pučke skupštine protiv klauzole, ali i upozorava na to da su do srpnja te godine dalmatinske općine, kao službeni predstavnici pučkih interesa, vrlo malo učinile: od 80 općina nije ih ni 20 bilo prosvjedovalo protiv klauzole!⁸²

Upravo su nečuvven nemar pokazali naši ljudi u austrijskoj administraciji, načelnici u općinama, narodni zastupnici. »Malo je koga da skoži za maloga, nitko se ne diže da otare suzu siromahu« — gorko se jada Kapić u uvodniku »Žestoka rana«. Porezni nadzornici, općinski načelnici, sve naši ljudi, brinu se samo kako će utjerati porez, a gotovo nitko se on njih ne diže protiv *klauzole*; ako se koja općina i digne, radi to mlako, preko volje, »kao da im klieštima to istežeš«. To bi moralo biti sasvim drukčije:

»Na žestoki bič, na tešku mòru, na naš umet, na našu iskopnicu, na nesretnu klauzolu morala bi se dignuti ciela zemlja listom; imali bismo se dignuti svi kao vojska proti dušmanu, koji srće da nas uništi, morali bismo se oružati snagom svoga jada i čemera, te smrtimice boriti se protiv klauzoli« ... »Ako mi budemo za tim, postignut ćemo svoju cielj, jer napokon nikomu nije dopušteno, da nas ubije i da iskorene pô milijuna plemenitog dalmatinskog puka.«⁸³

Tako je očajnički pisao Kapić u devetoj godini *klauzole*!

U vijestima iz Vodica, u kojima se opisuju pučka skupština protiv *klauzole*, saznajemo da je prije deset godina cijena vinu bila od 12 do 16 forinti po hektolitru, a sada je spala na 6 do 8, tako da je sami vodički kraj u deset godina na tome štetovao oko 500 do 600 hiljada forinti. Puk je posebno bio ogorčen što je Austrija i za svoju flotu nabavljala vino u Italiji, a naše zapostavljala. S druge strane ni naš narod ne zna što mu je u koristi, uvijek plete kotac ko i otac, pa sami Vodičani na hiljade kruna u godini izbroje Puljizu za luk, kapulu, krumpir, a sve bi to mogli prištedjeti kad bi se sami htjeli baviti povrtlarstvom, sijući i sadeći povrće. I u tome se vidi zatucanost, nepoduzetništvo i primitivizam našega svijeta koji se slijepo drži monokulture, pa s njom prosperira ali i propada.⁸⁴

Kako vrijeme prolazi a bečka vlada za Dalmaciju ne poduzima ništa, dok ona stenje pod bičem *klauzole* i drugih jada, vrlo oštri tonovi u *Pučkom listu* postaju sve češći. U prosincu 1901. održavali su se izbori za poslanike u Dalmatinski sabor u Zadru. Tom je prilikom Kapić u uvodnom članku pozvao narod da dobro promisli prije nego odluči za koga će dati svoj glas, svakome prije nego onome koji puno obećaje jer je Dalmacija u takvu stanju da zaista treba iskrene i požrtvovne ljude koji će za njezino dobro raditi i zalagati se do krajnjih sila, predstavnike

»... koji će prekaliti svoju dušu na plamenu pučkog pečala; koji će oštrac svoje besjede natociljiti na brusu pučkog jada i čemera; koji će od narodnih tranjaca i poderinâ uplesti trostruku kandžiju, te ljuto išibati sve one, što puk dave, što piju krv sirotinji, što narodu sve uzimlju, a ništa mu ne daju, što hoće da naš slatki jezik i našu hrvatsku narodnost pogaze.«⁸⁵

Kako je žalostan i tragičan naš nehaj za vlastite potrebe i nevolje pokazuje »Pučki list« i viješću da se deputacija, koja je bila ovlašćena da ide pred kralja radi klauzole, ni pune dvije godine nakon svojega izbora nije maknula iz Splita, a već se govorka kako se radi na tome da se produlji trajanje *klauzole!* Indolencija pozvanih i odabranih bila je stigla dotle da je *Pučki list* u idućem broju zaprijetio kako će u javnost iznijeti imena one trojice koja su bila izabrana u deputaciju kralju, ako li se ne maknu i ne urade zadatak za koji su bili izabrani.⁸⁶

Nakon jedanaest dugih i teških godina, u prvom broju 1903. godine (8. siječnja) mogao je *Pučki list* javiti svojim čitaocima i cijeloj Dalmaciji radosnu vijest da je fatalna *klauzola* konačno ukinuta. Tom prilikom uredništvo daje oduška svojoj radosti, u kratkim crtama rezimira njezine teške posljedice za Dalmaciju te iznosi pregled akcija što su se poduzimale da se *klauzola* ukine. Valja priznati — piše *List* — da su naši zastupnici u Beču i u Zadru neprestano prikazivali veliku štetu koju *klauzola* čini našim težacima i zemljoposjednicima. Zemaljski odbor, Pokrajinsko poljodjelsko vijeće, trgovačke komore, sve općine u pokrajini uvijek su isticali golemu nesreću što ju je *klauzola* donijela našemuku u Dalmaciji; osobito se zalagala Vinarska udružba u Splitu. Svršetkom 1902. Talijani su bili uprli sve sile da se i u novi trgovački ugovor s Austrijom unese *klauzola* istoga karaktera, nato se digla uzbuna u cijeloj Dalmaciji, ali, čini se, odlučno je utjecalo tek to što se i Mađarska usprotivila. Dalmacija je u tom proteklom razdoblju trajanja *klauzole* prema ocjeni *Pučkog lista* bila oštećena za do deset milijuna kruna na godinu, pa bi taj udarac bio katastrofalan i za čitavu jednu državu, a kamoli za malu i relativno siromašnu pokrajinu kao što je Dalmacija. Za to vrijeme kamatnici su satrli naš puk, mnogi su ostavili kuću i kućište, svoje polje i vinograde, te se iselili u tuđe daleke krajeve. Na kraju članka uredništvo upućuje bečkoj vladi apel i opomenu, koja završava gotovo prijeteći, da se *klauzola* ne bi nikada više obnovila — »... jer što je odveće i vreću prekreće!«⁸⁷

U proljeću 1903. godine, nakon tolikih godina ubitačnoga djelovanja »proklete klauzole«, činilo se da će i najustrajniji i najsmjeliji klonuti. Kapić se u jednome uvodniku ovako gorko jada ali i zahtijeva:

»Mi ipak nećemo prestati tražiti svoje pravo u Vlade; ne ćemo pitati u nje milostinju nego ćemo iskati, da nam povрати milijune, koje je klauzulom dobila na našoj koži.«⁸⁸

Sve do kraja 1903. trajala je i dalje povoljna situacija za plasman talijanskih vina na austrijskom tržištu. Bojeći se ukidanja *klauzole*, Talijani su željeli istoristiti povoljan tretman do posljednjega časa, pa su se ujesen 1903. u Rijeku i Trst dopremale velike količine vina. *Pučki list* je na sve to reagirao jer novi trgovački ugovor s Italijom nikako da

se sklopi, pa talijanski izvoznici vina i dalje aprofitiraju, pregovori se otežu cijele 1904, pa je tek 29. rujna *Pučki list* konačno mogao javiti da početkom 1905, nakon punih 12 godina, bič *klauzole* prestaje.

Međutim, u srpnju 1903. proniješe se glasovi da se pri sklapanju novoga trgovačkog ugovora s Italijom opet radi na tome da se obnovi *klauzola*. Na te glase *Pučki list* je odmah reagirao uvodnikom i objavio da Vinarska udružba za Dalmaciju saziva 29. lipnja, na dan sv. Petra i Pavla, veliku pučku prosvjednu skupštinu u Kaštel-Starome. Skupštini je prisustvovalo više od pet tisuća ljudi, mahom težaka iz Splita, Kaštelâ i okolnih mjesta, a govorili su vrlo otvoreno i vrlo oštro J. Kapić, A. Trumbić, težak A. Radunić, D. Katalinić, J. Smodlaka i D. Marović. Atmosfera je bila zaista olujna, vlast je to i očekivala, pa je masa bila opkoljena cijelom četom oružnika, a pod Kaštel-Starim bio je usidren brod pun oružnika. Nemira nije bilo, ali je lako i moglo biti jer su se čule i ovakve izjave i povici — »Mi ćemo spasiti Vladu od gnjeva narodnoga, kad ju svedemo — bude li nas htjela poslušati — na pravu stazu: da bude zaštitnica svojih naroda.« — »Tko nas je stjerao u ove klance jadikovce? Austrijska vlada, kojoj smo mi vierni podanici i kojoj pošteno plaćamo danjke, naprtila nam je na leđa ovaj teški križ; ona nas je darovala ovom ljuticom jabukom.« — »Nitko ne treba da nas straži. Mi znademo što je ljudstvo. S kim ćemo se boriti, kad smo ovdje svi braća? Oni, što nas upropašćuju, daleko su od nas.« — »Oni znadu samo za te, kad moreš objesiti pušku o rame i naprtiti telećak na kosti.«⁸⁹

Kao u vremenima velikih narodnih nesreća, tako su se i za dvanaest godina trajanja *klauzole*, koja je bila poprimila razmjere prirodne katastrofe kojoj se ne može umaknuti, pojavljivale pjesme naših pučkih pjevača iz primorja i s otoka u kojima se tugovalo nad tim zlom i proklinjalo njezine uzročnike, u prvom redu bečku vladu. Tako je Vicko Krivić, težak iz Novoga u Kaštelima, složio pjesmu od jednostavno rimo-vanih trideset deseteračkih katrena u kojima najprije opisuje ljepotu i bogatstvo Kaštela pa zatim propast u koju ih je strovalila *klauzola*. Koja je korist da su Kaštela, kako ih još Kačić naziva, »Misir«, kad tuđin sve odnosi? *Klauzola* nas je ubila u našem polju, pognala nas u prosjake, potraje li još malo, svi ćemo ili pod zemlju ili u iseljenike; tu je pak »zmiju iz procipa« i »ljuticu jabuku« bečka vlada darovala za »blagodarnost« i zafalnost«

*Dalmaciji, što je virna bila,
Pleća svoja uvik podložila;
Gdi su godir rati i megdani
Dalmatinci svuda su pozvani.*⁹⁰

Pjesmu protiv *klauzole*, u povodu glasova da će se produljiti, »sklonio« je i težak A. Antulović iz Sumartina na Braču. I on govori o tome koliko je našega mlađeg svijeta *klauzola* otjerala u tuđinu, preko oceana, pa opominje austrijske pregovarače:

*Nije narod blago na pazaru,
Da ga tujem daju gospodaru!
K l a u z o l a neka padne doli!
Dalmacija vapije i moli,
Jer inače već nas živih nije,
Propasti će vas puk Dalmacije!⁹¹*

Kapić i suradnici *Lista* razne su epitete pridijevali *klauzoli* te za nju upotrebljavali brojne perifraze, metafore, komparacije i personifikacije iz stilematike narodnoga stvaralaštva. Ona je:

žestoka rana, nesretna kauzola, gora od kuge, nemila klauzola, prokleta klauzola, nemila aždaja, vražja klauzola, ljuta naša rana, strašni zmaj nemile klauzole, kuga morija, žestoki bič, teška mora, naš umet, naša iskopnica, bič ljuti, mač nad glavom, umet, iskorenuće naših baštinika i težaka, ljutica jabuka, teški križ, kamen žrvanj, najljući bič, nesreća, zmija iz procipa, klauzola — prokleta joj ime, jedan od najvećih neprijatelja što ih je ikada imao naš narod, dušilica mora, ljuta kandžija.

b) Lihvarstvo

Začarani krug neprestanih duženja i dugova, isplaćivanja kamata, dražbi, stalnoga siromaštva i osiromašivanja mnogih težaka u kopnenoj Dalmaciji, među glavnim su uzrocima što je taj težak apatičan, bezvoljan, nemaran i neuredan, i u svojoj jednoj ekonomiji i u životnim navikama, osobito higijenskim. To je stanje uvjerljivo i živo ocrtao Frano Krstić u prilogu »Krvopije našega puka«, jezikom dostojnim Čipikova pera:

»Znaš li, puče, ko je najveći tvoj krvopija? Kamatnik. Sadirati bidan puk nameću mu dvadeset, trideset, četrdeset, šestdeset, sto na sto, goniti ga po pravdam, kada nije mogao na rok svoj dug izplatiti, mučiti ga po sudnicam, bacati ga u troškove, dobit mu povrh dobiti natiravati, pa kada godine izdadu, kada ubožan težak svemu tomu teretu nemore da odoli, zemlje mu popisivati, sve mu stanje od podvornice do slimena, od ralice do kravice, sve na bubanj bacati, to će reći kamatu činiti, puk umićati.«

Krstić ne govori na pamet, ne kazuje o tom jadnom stanju po tuđem pričanju, on je osobno obišao svu Dalmaciju od zadarskih Kotara, preko Zagore sve do Imotskoga i njegove krajine; kada je na svoje oči vidio ohole bogataše kamatnike, učinilo mu se »da nismo u pitomoj našoj Dalmaciji... već da se u srid Turske nahodimo, uz zulum Sultanovih aga i begova«:

»U Drnišu, Kninu, Vrlici, Benkovcu, a tako i u drugim mistim tamo kuće visoke, veličanstvene, sa avlijam, oborima, kô kraljeve palače, a kreni iz varoša, pogledaj na sela naokolo, sve glad, golotinja iz svake ševaruše jedno ti zivaju. Doli u varošu gazda bogataš razmeće se na mekim dušecima, zalaže se i tovi svakovrsnim mednim đakonijam, vozi se i sjajnim kočijam, a tamo

odrti seljak zgurio se na čiču zime u svojoj razklimanoj potleušici, davi se sirčanom purom — a da i nje uvijek! — nit obuven nit odiven, kako se čoviku pristoji, od povoja do pokrova glad ga i nevolja prati. Nije tu da seljaku novaca uzajme, već evo kako: varoški trgovac imade dućan, u njemu sve što srcem zaželiš: brašna, vina, ulja, gvožđja, postave, svakakove robe, svakakovih jila, pila. Došao seljak u dućan, trgovac, kada znade koliko ima zemalja, i da nije u drugoga dizao, daje mu sve što mu zapita, tu o pogodbi nije govora, već piši na knjigu dužnikâ. Još mu daje vola na izor, daje mu simenja za sidbu, daje mu i novaca za kraljevu platit, pa sve — piši. Pogode se o Mihovilu ili o Božiću, da će dat za izor vola toliko kvarata žita, kukuruza ili šenice, za sime pak toliko drugih kvarata, za brašno, vino što je digao, opet toliko, a za novce još toliko. Urodi li, težak odmah nosi svome begu i sve svoje trude sasiplje u njegove konobe i kukuruzane, neurodi li, neima tu pričekat, već sračunaj kvartu po toliko i toliko, ili strašnije što je, nije li dao te godine jednu, do godine dužan je dati dvije kvarte. U tri četiri godine neplatili se varoškom begu dug, on natakne naočale, otvara knjige, skuplja sve što je raja u njega digla, račune kroji po svome aršinu, na skupnu glavnicu meće dobit, pa povrh neizplaćene dobiti drugu dobit, i tako za ono što je jadan seljak digao onog dana u njegovom dućanu, a što kroz tri godine zanemario je ili s nerodice nije mogao platiti, varoški paša proračunao je na više od 300 fiorina, što po duševnosti uz svu dobit nebi 150 uhvatilo. Nehudi, neka pasja raja plaća, učini mu tužbu (peticiju), pozivlji ga na sud; nemore da izplati, odkle? Popiši mu zemlje, do misec dana trubi trublja prid sudom, sve stanje onog seljaka meće se na dražbu (inkanat). Da je ovo živa istina, zavirite u list *Objavitelj Dalmatinski* koji je u svakom broju pun dražba. Zakupi onaj isti kamatnik, ili se nagje koji drugi u mistu, te odkupi onog jadnog seljaka, ne mislite poradi milosrgja, već da u njegove čampare pane. I tako naš zagorski seljak uvijek je u tugjim kamatničkim rukam, pa ga nije volja ni za ragjom, kada vas njegov trud mora da uživa onaj varoški goso. Nije ga dakle volja raditi, zaguba se, izgubi strah od Boga, sram od svita, pa se daje na pustopašicu, na lupeštvo, osvetu, grabež, palež, što znadu dobro naši porotnici, koji često ob ovom imadu posla na sudu.«

Tako na veliko deru veliki kamatnjaci, ali ima i po selima trgovčiča koji deru na sitno, na malo, ali isto tako vrlo uspješno.⁹²

d) *Napuštanje tradicionalnih vrednota: običaja u ponašanju i odijevanju, stanovanju, u jeziku, moralu; nekritičko prihvaćanje urbanih navika koje vode odnarođivanju*

Unošenje gradskih običaja i navika u selo sve se jače osjećalo u posljednjem desetljeću prošloga stoljeća. Promjenu u ekonomskoj strukturi pratile su i promjene u tradicionalnom moralu i ponašanju. Nepromišljeno trošenje i rasipnost povlačili su za sobom zabacivanje starih domaćih običaja i uvođenje novih, tuđih, osobito u modi, odijevanju.⁹³ U našim primorskim mjestima ta je pojava bila uzela osobito maha. Na mlađim je ženama i djevojkama moralo biti sve novo, pregače s »fjokima« zlatom izvezene. Na nekima, što na glavi, što u ušima, oko vrata

i na prsima i više od hiljade forinta zlata! Kako to može — pita se *Težački prijatelj* — siromah težak bez duga namaknuti? Koliko se samo u tim mjestima troši za »slatkarije«! Tako naš težak ne može prosperirati. *Težački prijatelj* veli kako on nipošto nije protiv toga da težak bolje živi — »*Da li svaku s načinom, a ne tirati mak na konac!*«⁹⁴

Tako već u prvom godištu *Pučkoga lista* nalazimo više članaka u kojima se piše protiv urbanizacije u odijevanju, pogospodivanja, koje nužno sobom nosi ne samo zabacivanje tradicionalnoga načina u odijevanju nego i odrođivanje te rasipnost. To počinje, razumljivo, u mladoga svijeta, koji s odlaskom iz sela i upoznavanjem gradskoga načina života prihvaća i drugačije navike a prijašnje odbacuje te ih se stidi.⁹⁵

Koliko god je *Pučkom listu* bilo na srcu ekonomsko, nacionalno i kulturno pridizanje i prosvječivanje našega zaostalog seljaka, osobito onoga iz zagorske Dalmacije, toliko je isto on nemilosrdno kritizirao onoga seljaka koji bi došao u grad, tu se nastojao pogospoditi, zabacujući svoje običaje, nošnju, jezik, stideći se i odričući se svojega porijekla. Kao prava realistička *tranche de la vie* čita se Kapićeva crtica »Izrod«. Doveo otac dječaćića iz Zagore u Split i namjestio ga u trgovca da mu pomaže i tako štogod nauči. Mali, naviknut na sasvim drukčiji život, ispočetka je htio natrag, nikako da se navikne na grad i njegov način života. Ali, otac to odlučno odbija, u gradu ima svega, a na selu samo »surotke i pure«, a on hoće da mu dijete s vremenom postane gospodin, a ne prezren i izrabljivan seljak. Mali Jure se pokorio i tako je započeo proces socijalne adaptacije, mimikrizacije i metamorfoze, koji završava odnarođivanjem.⁹⁶

Takva su reagiranja bila osobito jaka kad je bila riječ o zagorskom, brdanskom dijelu Dalmacije, posebno kad su se takve pojave zapažale u Poljicima. Tako je reagirao i Frane Ivanišević, koji je u to doba bio župnik u Jesenicama. On, doduše, u početku članka priznaje da se vremena mijenjaju, da svako nosi svoje u svemu pa tako i u odjeći, ali se odlučno protivi tome da se stari kroy i odjeća odmah i u svemu zabace, a prihvati tuđinsko što nikakve veze nema s našim duhom i tradicijom. Dok je u Gornjim Poljicima, pa i u Srednjima, stanje prilično dobro, te se domaće u odijevanju i obuvanju prilično čuva, u Gornjima dapače vrlo dobro, dotle je u Primorskim Poljicima stanje već uvelike promijenjeno, pa je prevladala neka nova nošnja, ni gradska ni seoska, a starinske je gotovo ponestalo. Pomorci, ribari i trgovci sve se »polacmanilo«, počela se uvlačiti *jaketa*, kapa *artežanka*, svakojake šarene ružne boje, a neki nataknu i klobučić, što ga za *patakun* kupe u Splitu u kakvog mrtvozorca. Usporedo se javlja i jezični promiskuitet, pa se ne čuje više čista hrvatska besjeda, uza svaku desetu riječ čuje se po koja talijanska, »pô ptića, pô miša«, i to tako strašno iskrivljena, izgrđena, da ne znaš jesi li na Braču ili u Poljicima. Najžalosnije je vidjeti odijevanje u tri sela u Donjim i Srednjim Poljicima, gdje je ženskadija sasvim izvrnula staru poljičku nošnju, pa se ne zna što je poljičkoga a što je latinskoga. Starije se žene još drže tradicije, ali djevojke su poludjele: udarile u *saketine*, *traversine*, postolčice, *kordele*, *botune*, šarene *facotele*, tako da ne znaš jesi li u gradu ili na selu, jesu li to obične seljanke ili

kakve gradske »vijoglavke«. Ivanišević je zabrinut dvostruko: te nas novotarije ne rastavljaju samo od naše starine, krvi, jezika i imena, nego u sebi nose i opasnu klicu oholosti i pokvarenosti. A za uvođenje takvih opasnih i opakih modnih novotarija u naša sela popriličnu zaslugu imaju i neke gradske majstorice te seoske učiteljice.⁹⁷

Stihotvorački suradnici *Lista*, osobito oni iz zagorskih sredina, često su i oštro udarali na novotarije pa pri tome i suprotstavljali dva naraštaja: stariji i mlađi, a usporedba je redovito loše ispadala po mlađe. Tako i Jure Šušić iz Gornjih Poljica žali za materijalnim i moralnim dobrima prošlih vremena, a zgraža se nad suvremenim zlima i porocima te ih osuđuje. Prvo mu je na udaru zlo što u djece nema — kao prije — straha od roditelja i posluha jer se djeca više ne kažnjavaju kao nekada nego maze i razmazuju: mladima nije više drago ni krčiti, ni kopati, ni tjerati po planini blago, zanat su im »karte i balote, — noćna *sila*, druge zle rabote; — novce troši, zdravlje gubi, — roditelje već ne ljubi — sin što može sve pokrade, — jer gdi bio, vino pio — svugdi se je zadužio; nema duga čime podmiriti, — još se misli oženiti.« Takav mladić nije ništa pametniji ni u biranju cure: »On ne gleda curu u polju — već u šetnji i u kolu, — nè, drži li kuću u redu, — već miga li na pogledu; — «...⁹⁸

Jednu je sličnu pjesmu — »Ludost mladih djevojaka« — »sklonio« i Jozo Brzić iz Filipjakova. Prijašnje su djevojke — po pričanju Brzićeve majke — bile sasvim drugačije, stidljivije:

*Pređa se bi oči oborile
kad bi momka srile na ulici
il na putu il na raskrsnici.
Djevojke se ne bi udavale
dok na pamet one ne bi stale,
pa bi znale kućom upravljati
i svačemu reda znale dati.*

Sada, pak, čim »njojzi pupi dojka«, svaka misli da je zrela za udaju, a ne zna se ni obuti a kamoli kućom upravljati. Onda su djevojke bile zrele i zdrave, rađale su junake, a današnje rode »diete sluzinu« kojemu se hoće tri ljeta dok ne prohoda! Danas svaka mora što prije steći momka, inače joj je sramota. Momci pak to obilno iskorištavaju, obećavaju ženidbu, dok ne dođe doba »od *marine*«; on ode a nije mu ni na kraj pameti da održi obećanje. Pri tome se u ljubavničkim obećanjima i zakletvama služe svakakvim trikovima:

*Neki opet smisli ovu varku,
dok očara ludu vijoglavku :
rubac zgjipi, na zemlju ga baci,
pa govori, ruke raskovrati:
Nepomogo Bog me, ni svi sveti
ako tebe ja ne ću uzeti!*

*Kad to reče do zemlje se prigne
i bačeni rubac brže digne;
cura misli da je njoj se kleo;
a on se je svom rupcu zakleo
i njemu je rječ održao,
jerbo ga je sa tleha digao.*

Moderna djevojka iskorištava nedjelju i crkvu za modnu paradu. Dok se priprema za izlazak, samo se vrti po kući premišljajući što će i kako će obući, po dvanaest puta se gleda u zrcalu, izađe, čeka svoju drugaricu, po dvije idu u crkvu, pri tome se »priviju i kazuju zube«, dok im na nogama škriplju cipele. U crkvi se malo mole, »svakim časom ponadižu vlase — da pritegnu veću pažnju na se.« Nakon toga dolazi šetnja i to »u bore« gdje ih nitko ne vidi, tu se s momkom stoji i do crne noći. Kad se napokon vrati kući mati je dočeka — »Kučko kćeri, gdje si dosad bila? — s dragim si se u polju grlila!« — a cura se kune svim i svačim da ga danas ni vidjela nije. Majka joj ne vjeruje, nastavlja grdnjama i proklinjanjem, tada se pak mezimica rasplače, majka je svladana, pobjeđena, gladi je po licu i po glavi, tješi — i tako djevojka nauči koja je taktika najuspješnija. Takvoj je malo jedan momak, usrećuje dvojicu, pa je na kraju ostave i jedan i drugi, a starost dočeka kao usidjelica.⁹⁹

Međutim, nije moda udarila u glavu samo mladeži iz prigradskih naselja, toga ima i u goloj, bosoj i gladnoj Zagori, pa i u onoj trogirskoj! Prije — tuži se neki dopisnik 1908 — naše su žene doma tkale i radile sve haljine i muške i ženske, a sada se većinom roba kupuje u dućanu, za skup novac, a slabe je vrijednosti. Sada svi s reda počeli nositi postole i *umbrele*, kape sa *kartunom* i *ure*, »a naši su se stari vladali obdan po suncu, a obnoć po masecu i zvizdama i bolje bi pogodili koja su doba nego li što kažu oni kapulaši *reloji*, što ih nosi naša luda mlagjarija.«¹⁰⁰

Nije samo jedan iseljenik pisao kući svojim da se u Americi dolari ne kŭpē po putu, već da se teško radi i krvavo zarađuje. Tako je i Mate Kjuče, iseljenik u New-Yorku, poslao *Pučkom listu* pjesmu u kojoj se gorko tuži na lakoumnost i rasipnost žena u zavičaju, osobito na djevojke i njihove majke, koje radi tjeranja mode i luksusa troše krvavo stečen novac svojih očeva i sinova. Osobito su se raspustile cure, neće da nose starinsku nošnju, već rastrošnim kupovanjem novoga uvaljuju u dug očeve. Jedna slijedi primjer druge i zaraza se tako širi, svaka hoće tvorničkoga štofa od »osamnaest banica metar«, a kad joj otac proda vino, odmah zahtijeva ništa manje nego »makinu za šilo«. Njihova pojava i odjeća ovako izgledaju:

*Za posao one malo mare;
na nogam im šarene bičvice,
postolâ im stoji škripavica,
u vlasim im češalja duzina,
po glavi im posuta lužina;
ručenike ne nose kô prije,*

*već od kose čine kapeline;
 razapinju tanke u m b r e l i c e,
 da im bilo ne poškuri lice;
 b l u z e nose kako no gospoje,
 a v e n t u l a m hlade lice svoje.
 Tko sad vidi težačku curicu,
 kada ide blagdanom na misu,
 rekao bi: to nij' težačica,
 nego to je fina gospojica;
 lašte joj se postoli o d l a k e,
 otac vuče pričane opanke...
 k o t u l e joj šuškaju od svile,
 a u kući nema ni začine...*

Kjuče za takvo stanje najviše krivi majku, jer ona odmah nastoji udovoljiti svakoj modnoj željici svoje kćerke, bez obzira na to što je otac obitelji siromašan težak, bez novaca, a ljetina češće izdade nego što daje. Ponavlja se fatalan leit-motiv: zašto bi naša Mare bila najgora i nama za porugu? Što joj treba to se mora kupiti! Na očevo opiranje slijede majčine grdnje, psovke, kletve i proklinjanja, a onda, kao najefikasnije sredstvo, ono stalno, tiho i uporno grickanje, po danu i po noći, onako »kâ ča črv frut grize« — kako bi rekao Ivan Kovačić, i otac biva slomljen, pobijeđen, pristaje na sve, samo da ima malo mira. Majci je malo i to, ona se po selu hvali da njoj nije problem obući svoju mezimicu po njezinoj voljici kad ona ima u Americi sina, pa će joj svatko dati fiorinâ na dug. Ni ona ni tko drugi ne misli na to kako trudno i krvavo mora rabotati njezin sin u Americi, rabotati i dan i noć, često i bez sna i odmora.¹⁰¹

Slične je tematike a sva protkana humorističkim ali i oštro satirnim tonovima, također u pučkom rimovanom desetercu ispjevana »Pisma« Mate Munitića iz Argentine u kojoj opširno i slikovito realistički opisuje moderne djevojke, njihovo odijevanje i ponašanje. Kad dođe nedjelja modernizirana djevojka se rano ustane, ali ne radi kakva kućna posla, nego da stigne obaviti sve velike i duge pripreme svoje toalete. Iznese svoj *fuštan* pred kuću, rastegne ga i objesi na čavao, pa ga poškropi da se rastegne, zatim sjedne, raspleće kosu, zalizuje svoje pletenice i maže ih »vodom sa dućana što miriše da zaboli glava.« Zatiljak ne češlja nego ga malo s vrata zarudi, pa kosu ovije oko glave, zatim je »ondulira« usijanim gvožđem da bude »zarudana«, a iza uha »pruži solufice«, namoči ih da se bolje zalijepe za kožu. Zatim namaže obrvice i gleda se dugo u zrcalo pa se sama sebi divi, čudi i smješka kako je »lipa, tankovita i pristala kipa« — sve skupa plastična slika djevojačke taštine. Nakon toga se opisuje odijevanje, i to sve od »gaća« s »mirličima«, preko »oplećine«, koja je »niza prsi sitno izvezena«, pa do ništa manje nego devet »kotul« i desetoga finoga *fuštana*, što nisu standardni brojevi narodne poezije, nego točan podatak. Na nogama se postoli lašte, u hodu se koketno naginge i lomi na visokim *takima*, uz muziku škriputanja.

Došla joj je i drugarica, pa pred njom »holavica Ane« maršira i pita je da joj kaže kako joj stoji odjeća, ima li kakve mane. Drugarica je pažljivo promatra od glave do pete, primiče se pa odmiče, »ka' trgovac kad pogađa konje«, i, za nesreću, opazi da su joj šavovi naopako! »Holavica Ane« na to podivlja od bijesa, svlači haljine, ali tako naglo i bezobzirno da se sve dere, briga njoj što time uništava novac svoga oca, pa onda poleti u sobu da uzme i obuče drugu robu. Konačno se upute k crkvi, putem se sastanu s drugima, zaustavljaju se, vade zrcala, pogledavaju se i počestljavaju po tko zna koji put, neke od bijesa putem i *balaju*. Na ulazu u crkvu, kako su rastresene, krste se lijevom rukom, a umjesto da se mole, smijulje se, brbljaju, zirkaju na mladiće a oni na njih. Treći čin te domaće lakrdije zbiva se nakon povratka kući. Stari otac, da iskuša kćerku, pita je koje je evanđelje bilo. Jedna kaže da ne zna jer da je od umora u crkvi bila zaspala, druga da je stajala daleko od oltara pa nije čula. Ali, stari, znajući da lažu, ne da se vući za nos, pa dohvati »komad supružine« i ošine dragu kćerkicu po leđima »da po pravom okrene je putu«. Ali, ne svršava se to tako; danas u modernim vremenima — kaže pisac pjesme. Odmah skoči u obranu majka grdeći oca da je poludio ili se opio, pa pravda kćeri da su noćas »sidile s momcima« pa su stoga bile sanjive, a bez sjedenja s momcima, kako će se udati? Otac mora da zamukne, inače će biti podvrgnut represalijama: niti će mu dati večerati, niti će ga prati, niti krpiti! Pjesnik se pita:

*Ko će crnom dojačati gjavlu?
Ko li majci i ludim ćerama,
kad u zloći one se sastanu?
Otac bije, a majka ne daje,
pa što hoće, onda cure rađe! —*

Nakon toga zaključka Munitić kazuje kako je bio dobar i moralan odgoj starijih vremena: cure su bile ponizne, »bogostrašne, prid muškima stidne«, kad bi putem susrele momka, »prida se bi oči oborile«, a sad su se vremena toliko izopćila da

*... sad momci ne prose divojke,
već divojke prose mlade momke!*

Prije su se cure udavale tek kada bi se dobro »ujačale«, pa bi onda svaka mlada majka rodila čedo »od maramka«, a sada rađaju slinavu djecu koja ni u petoj godini ne znadu hodati. Nije bilo razlike ni nesloge u odgoju djece i u stavu prema njihovim postupcima između oca i majke; nerazumno ugađanje kćerkama, u čemu se ističu matere, često dovodi do fatalnih posljedica da neudata cura rodi u materinoj kući:

*Pa, kad joj je za dragana poći,
odnila bi svome ocu oči;
odnila bi ćaći sve do Boga,
i još čavle kad b' izvadit mogla!*

Munitić zatim kaže da nisu sve cure i matere takve kao što ih je on opisao, neka mu oprostite dobre, vrijedne i poštene, nisu ni prsti na ruci jednaki, ima i takvih koje su dostojne svake pohvale.¹⁰²

Da je svako zlo u odijevanju, modi i ponašanju mladoga ženskoga svijeta došlo iz grada, od gradskih »gospojica«, to želi oštrim satiričnim opisom pokazati i sastavljač »Moderne divojke«. Moderna je djevojka u dalmatinskom selu kao i gradska »vijoglavka«, ona gazi svu tradiciju u odijevanju, poštovanju i moralu, slijedi urbanu koketeriju i frivolnost, pa tu već vidimo rušenje stoljetnih tradicija, a, s određenom provincijskom retardacijom (koja se i u tome očituje), određenu modno-erotsku revoluciju. S druge strane takve nam slikovite i kritičke invektive i nehotice pružaju živ opis s izvornim podacima o ženskom odijevanju i kićenju na razmeđu dvaju stoljeća, prošloga i ovoga. I u toj se pjesmi opis počinje u dan nedjelje. Crtanje počinje od glave: moderna težačica koja želi da bude »fina gospojica« zabacila je drevni »ručnik« kojim je nekada pokrivala glavu, sada ide gologlava s nakostrušenim vlasima iznad čela; povrh uha zadjene »tremante«, a glava joj tako »smrdi« od pomasti da joj ne možeš stajati blizu. Oblači »smišnu šaketinu« a na noge fine »postočice«, ta joj je pak »šaketina« toliko kratka, izrezana, da oko vrata mora staviti »krpu tula« kroz koji joj se izazovno sja bijelo meso:

*kroz tul im se obe dojke vide
kao misec krozu oblačine ...*

Prije su, umjesto takve nemoralne, provokativne odjeće, nosile košulje koje su lijepo sve do pod vrat dosezale, a pribole bi ih pribodačama da se ne bi slučajno prsi otvorile,

*a sad cure prsi kažu gole;
svoje meso na pazar iznose,
niti li se stide niti srame,
nego time jošter se ponose!*

Ali, ni to im nije dosta. Po ugledu na gradsku varanciju i falsificiranje ljudske prirode rade čak i ovo: one kojima prsi nisu dosta bijele moće ih mlijekom i bijele bijelom prašinom. Ta »sramotna i grdna privara« ima i druga očitovanja: ona koja ima debele mišice, na rukavima izbuši »bužice«, da bi joj se kroz njih diskretno, pikantno nazrijevalo »golo meso«, a sve to sa zadnjim ciljem da zaslijepi koju mladu mušku budalu, da bi se ulovila na te sramotne mamce. Ne zna takva bijednica — opominje naš pjesnik — da će se momci za takvima jagmiti, ali samo za »ašik«, flertovanje, ali je »dvoru neće voditi«! I suknje na takvim curama obilno potpomažu neprirodno i afektirano hodanje; zato što su im preuske koračaju kao nakaze, »kada idu, kô da konji gaze!« Na kraju pjesnik ogorčeno tvrdi da su tom sramotnom odijevanju i ponašanju najviše krive majke koje to dopuštaju i svojim mezimicama u svemu ugađaju ne misleći na fatalne posljedice, jer

Cure stidne i ženam su vridne;
cure lude, ženam su razbludne;
vijoglavke najgore su majke!¹⁰³

e) Iseljavanje i iseljenici

Dok se prije 1892. naš svijet iseljavao u Ameriku sporadično, više iz želje da mu bude bolje negoli mu je u zavičaju bilo, dotle od te godine, to jest od vremena kad su se počele pokazivati teške posljedice »klausole« Dalmatinci se iseljuju od ljute nevolje. (Zanimljivo je da je *Pučki list* sugerirao kako bi bilo bolje, kad se već jednom mora iseljavati, da se ne ide u tuđe zemlje nego u Bosnu i Hercegovinu.)¹⁰⁴

Naše je iseljavanje, posebno s otoka, imalo teških demografskih i drugih posljedica. Od njega je bilo i koristi, financijske u prvom redu, jer su se u godinama teške ekonomske krize uzrokovane *klauzolom* mnoge obitelji spasile iseljeničkim doznakama. Ali, ubrzo se stvorila legenda o zlatnoj Americi. Priprosti puk je vjerovao da naši »Amerikanci« tamo preko mora samo beru dolare i zlatne »šterline« sa stabala ili da ih kupe po putu. Više se vjerovalo onima koji su uspjeli nego onima koji nisu ili su dapače propali, nestali ili se vratili siromašniji nego što su bili. Malo je tko vjerovao da se dobra zarada u Americi stječe krvavim radom. O toj su temi iseljenički suradnici *Lista* pisali više puta. Posebno je gorko prikazao krvavo rabatanje iseljenikovo Petar Hraste iz Argentine. U dvadeset i četiri deseteračka, obično rimovana katrena, dakle u kačićevskoj imitaciji, on pjeva o argentinskim ravnicama, koje su goleme i ravne kao morska pučina, a svud je praznina da ti duša od žalosti umire... Nikada sunca, ni vedra danka, uvijek magla; zemlja je meka, sama močvara, a pustara se proteže na stotine milja. Kućerci su od zemlje, pokriveni *latom*, pa kad udari strahovit vjetar, sve poleti u zrak. Sve je sama nepregledna pustara, po kojoj pase silna stoka, i osim pustare i stoke ničega drugog nema. Ljeti je teško, zimi i gore jer se mora pluziti i orati; počinje se raditi u dva sata po ponoći pa se ne staje sve do iduće noći. Ali, najteže je kad noću valja ići tražiti stoku, volove ili konje. Sjeverni vjetar dere, vihor vitla, ili je noć maglenasta, bez mjeseca i zvijezda a jadan *gaucho* mora pronaći i prepoznati stoku svojega gospodara, ne dirajući tuđu. Ako i pronađe volove, oni se siti izvalili pa nikako da se maknu, a noć prolazi. U povratku često se zaluta pa se neki vrate tek nakon dva-tri dana, a tada valja podnijeti sve psovke i uvrede gospodareve, tako da bi se čovjek od muke ubio. Tako je to u Americi — završava Hraste, pa neka mladost koja se lakoumno odlučuje znade što je tamo čeka i dobro promisli prije nego što ostavi zavičaj.¹⁰⁵

Drugi iseljenik, Bartul Marasović, opisuje mukotrpan rad naših radnika u kalifornijskim rudnicima, a glavna mu je poanta u poruci i gor-
kom upozorenju našima u zavičaju koji:

... misle, da je ovd' dolara
kako no se kostrič kod nas para,
i sve da su nazigjane lire
kao žalo pokraj morske rive.
Budala je, komu se to čini,
jer ne visi kolač o češmini —

Radi se u velikoj dubini kamo te spuštaju konopom, radiš u crnom mra-ku uz jadnu svjetlost svjećice od loja, a dok deset *karâ* izbaciš i tako ispuniš normu — »Majku svoju proklinješ od muke!« — pa se iz one smrdljive dubine spomeneš svoje domovine — »Kad si gleda' ono sjaj-no sunce — gdi ti zlati nad selom vrhunce.« Stoga, tko ne umire od gladi, neka ne traži hrane vrh pšenice i neka ne ostavlja svojega doma. Kad bi se naš svijet — završava Marasović — u svome zavičaju ostavio svađe, inata, pravde, krčme i psosti, imao bi svega dosta.¹⁰⁶

Ne idu uvijek krvavo zarađeni pa kući poslani iseljenički novci za dug ili za najnužnije životne troškove. Katkada se rasiplje na luksus i modu. — »Dobar su dio pozobale novaca i majčine čeri sa križim, meda-ljam, lancima i tako dalje. Neka jedna opazi na drugoj djevojci komad robe, a u nje nema, druge nedjelje mora da je i u nje, taman pošla kuća u zalog« — gorko se tuži iseljenik Mate Sučić u pismu iz Nove Zelandije, pa onda opominje — »U nas po primorju težačka kćer gospoja velika, a kuća puna duga. Narode! nije samo imati, valja i znati!«¹⁰⁷

Dinko Dragičević 1909. godine opisuje kako je sa svojim drugovima iseljenicima putovao od Splita do Kanade, a zatim život iseljenika radni-ka u Sjevernoj i Južnoj Americi. Pjesma ima 432 jednostavno — aa, bb, cc itd. — rimovana deseterca puna potresnih svjedočanstava o teškom ise-ljeničkom životu i lutanju. Iz Splita su krenuli brodom u Trst, zatim vlak-om u Antwerpen. Tu ih je agent špekulant i varalica tri dana držao smještene u prostoriji gdje su spavali na tamničkoj postelji i plaćali čita-ve tri krune. Jutrom i večerom hranio ih kavom koja je bila prava voda a u podne juhom bez začine i komadom konjetine. Konačno su se ukrcali u parobrod *Mauntenple*, njih četiri hiljade putnika. Hrana je i dalje bila očajna, pa ni kruha nisu imali dovoljno. Boravili su povazdan u broskoj stivi, tek su ih katkada puštali na palubu, a oskudijevali su i u vodi. Što su bliže plovili američkom kopnu to je zima postajala sve teža. Nakon tri-naest dana putovanja, zime, gladi i patnji stigli su u luku Quebec.¹⁰⁸ Tu su prošli kroz vrlo stroge komisijske preglede i ispite kanadskih inspektora, mnogi su bili odbijeni i vraćeni, manji broj pušten u zemlju. Odatle je Dragičević otišao u Chicago i jedva našao posao jer je ponuda radne snage mnogo veća od potražnje. Radi se svaki dan, bez nedjeljnog odmora, pa — »Kako sužnji čame u tamnici, — tako i mi na tugjoj nadnici.« Dotle se njihove majke i sestre u zavičaju sastaju, sjede u hladu pred kućom i oče-kuju *miljare*, ili bar pisma, pa kad ni pisma na smrt izmučeni iseljenik ne piše, onda se domišljaju što bi to moglo biti; nagađaju da on za svoje više ne mari, kako sve dolare što ih tamo dobije izigra ili popije, ili luduje

s lijepim Amerikankama — »Pak mekšaju njima bile dojke — i sve novce, što tamo dobiju, — u zabavam sa curam popiju.« A stvarnost je sasvim suprotna, jer »... hiljade lako dobit nije, — jere novac nitko ne darije.« Oni koji su prije došli u Ameriku, osobito u Argentinu, zaradili su novaca, dali se u trgovinu i stekli tko više tko manje, ali su svakako imali sreće. Samouk Dragičević na kraju preporuča našim mladićima neka se radije drže svoga kraja, neka se ne lakome za brzom i velikom zaradom u Americi, jer toga više nema, i neka ne slušaju svoje roditelje koji lakoumno zalažu posljednje srebro i zlato pa šalju djecu u Ameriku misleći da će i oni tako postati bogataši.¹⁰⁹

U priprostim elegičnim pjesamam što su ih skromni stihotvorci iseljenici pisali *Pučkom listu* ima katkada iskrenih i toplih stihova, u kojima su se uzdasi iz nostalgijom razjađena osamljenikovog srca probili do određene poetske sugestivnosti, pa su i danas čitki. Takav jedan primjer nalazimo u pjesmi Mate Perjanića, iseljenika u Novom Zelandu, a rodom iz Pupnata:

*A sad, gusti nebeski oblaci,
vaši puti uvike su laki;
širom svita svukuda letite,
i veselje i žalost nosite!
Domovini kad mojoj stignete,
najprije želim da ju pozdravite;
krupu ljutu na nju ne pustite,
već ju pičnom kišom porosite.
Ako bi ju studen okupila,
vaša onda vi stisnite krila;
mahnite se s vedrine u kuta,
žarkom suncu uklon'te se s puta,
nek je sunce grije sa visine,
njena polja, brda i doline!¹¹⁰*

Našim su iseljenicima, nepismenima ili jedva polupismenim, predstavljali veliku teškoću strani jezici, osobito engleski u američkoj varijanti. Bez znanja jezika oni su vrlo teško dobivali posao, a i kada bi ga dobili, bio je to posao najgore i najteže vrste. Uzalud je našem siromašku boraviti u Sjedinjenim Državama, koje prednjače u ekonomskom prosperitetu i bogatstvu, u kojima svi jednako uživaju slobodu, bogati i siromasi, kad je hendikepiran time što ne zna jezika — tuži su Đuro Mitrović, iseljenik u Butte Montana. Oni koji još nisu naučili jezik rade najteže rudarske poslove u dubokim *minama*. Mitrović ovako priprosto ali impresivno opisuje izgovor engleskoga jezika u američkoj varijanti, kakav se on pričinja našem mladom iseljeniku:

*Puno j' lakše izgrčat žeravu
 neg engleski primati u glavu;
 taj je jezik tvrgji od kamena;
 u svietu nema mučnijega!
 Englez zbori kô bez zubâ žena;
 bi rekao da žvače sijena;
 oba t' uha valja nakloniti;
 ako ćeš ga što god razumiti.
 Ak' engleški hoćeš govoriti.
 obe t' usne valja prikupiti;
 megju zube jezik zatirati,
 ak' engleški hoćeš glagoljati.*

A »mina« u kojoj rade oni što ne znaju engleski to je »kuća naopaka«, gora od svake tamnice, bez zraka, u velikoj dubini. U njoj se radi bez odmora, prsi se žalosno uzdižu da udahnu malo zraka, gušene »dupontom«, bijelim prahom. Često se radi stojeći do koljena u vodi, tako da rudari teško obolijevaju, gube volju za jelom i propadaju.¹¹¹

Kao što smo mogli vidjeti *Pučki list* se najčešće bavio problemima dalmatinskoga vinogradarstva, podrumarstva i trgovine vinom, zatim maslinarstvom i uljarstvom, onda katastrofalnim posljedicama zloglasne *klauzole*, pojavom *žiloždere* (filoksere), zelenaštvom, iseljeništvom, lošim higijenskim i zdravstvenim stanjem stanovnika Dalmatinske zagore, alkoholizmom, rasipnošću kao fenomenom primitivnoga društva, lošim utjecajem seoskih sijela, neslogom, pravdašenjem, a vrlo često i razornim utjecajem gradske mode na seosko stanovništvo te urbanizacijom i odnarođivanjem seljaka u gradu. O tim su temama njegovi suradnici pisali vrlo živo, realistički, zanimljivo, s primjerima, jezikom koji je bio pravi narodski, pučki, sugestivno snažan i sposoban da djeluje na određenog čitaoca. Vrlo su često pisani u stilu izravna obraćanja čitaocu, apostrofiranjem, eksklamacijama, retoričkim pitanjima i odgovorima. Najmiliji im vokativ bijaše »puče«. *List* je objavljivao i kulturno-poučne članke, ali je akcentat suvremenosti bio mnogo jači na temama koje smo prije nabrojili. Gotovo je svakome broju davao osnovni ton urednikov upvdnik u kojemu se vrlo često raspravljalo o najaktualnijem problemu.

Ako uzmemo, na primjer, razdoblje od 1895. do 1901. i statistički analiziramo broj članaka po pojedinim temama, vidjet ćemo da ih je 33% posvećeno općenito ekonomiji, trgovini i poljoprivredi; 20% vinogradarstvu, vinarstvu i uljarstvu; 16% nacionalnoj i kulturnoj povijesti te suvremenim jezičnim, književnim i nacionalno-političkim pitanjima; 13% suvremenim pojavama urbanizacije, odnarođivanja, zapuštanja starih običaja, narodne nošnje i sličnim. Sve skupa 82%, a ostatak od 12% čine raznovrsni članci, prvenstveno oni posvećeni problemima iseljništva, higijene, rasipništva, alkoholizma i pravdašenja.

Pučki list je zaista brižljivo pratio sav život širega splitskog područja i čitave dalmatinske regije koja gravitira Splitu, pa i šire. Njegovi su se suradnici javljali iz mnogih dalmatinskih mjesta, neki čak iz Trsta, a među njima je bilo i poznatih pera, bilo iz područja humanističkih disciplina, bilo iz područja maslinarstva, uljarstva, vinogradarstva, podrumarstva, voćarstva i drugih. Najčešći su mu suradnici bili: J. Kapić, P. S. Kuničić, Milan Mirković, Bartul Matijaca, F. Krstić, S. Bulić, S. Dragoni, Ante Radišić, P. Perović (P. Kuničić?), N. Škrivanić, Ivan Vuletin, P. Tartaglia, N. Vežić, A. Pandol, I. Petrović, P. Kaer, Đ. Radunović, V. Radica, P. Janković, J. Pavela, D. Sirovica, Filip Ivanišević, Frane Bulić, P. Simunić, J. Mihanović, M. Vrsalović, I. Čipiko, V. Dorbić.

Pučki list je u svojoj neumornoj aktivnosti oko prosvjeđivanja puka obraćao pažnju svim pojavama narodnoga života u dalmatinskom selu. Međutim — i to valja posebno istaknuti — njegovi suradnici, koliko su god veličali i slavili junaštvo predaka, narodnu tradiciju u jeziku i književnosti, folklor općenito, nisu ni najmanje zatvarali oči pred teškim nevoljama, manama, porocima, pred silnom materijalnom i duhovnom zapuštenošću zagorskog Dalmatinca. U tome im je bilo strano romantičarsko idealiziranje, jednostrano promatranje seoskoga života. Zaostalom dalmatinskom težaku često su upućivali oštre i jetke riječi pouke, pred očima su mu često držali jasno i neugodno zrcalo kritike upravo zato što su i sami potekli iz toga puka te bili s njim najčvršće biološki i socijalno povezani. Nisu, poput prijašnjih, pa i kasnijih pisaca iz grada, u selu tražili spasonosan kontrast svom urbanom životu i umornom intelektualizmu.

Realistička dobronamjernost *Pučkoga lista* išla je dotle da tome zaostalom težaku nije opraštalo njegovu indolenciju, lijenost, rasipnost i nebrigu za savjete, pouke i pomoć koja mu se davala i na stranicama *Pučkog lista* i drugdje. »Mek likar ne liči rane« — refren je koji se često ponavlja u *Listu*. Kapića i njegove suradnike iskreno su boljele narodne »rane« i »bičevi« pa su ih isto tako iskreno i prijegorno željeli liječiti. Stoga su to teži bili žalost, razočaranje i ogorčenje kad bi vidjeli da taj težak, osobito zagorski, neće da prihvati bolje koje mu se nudi i koje on sam može postići.

Upravo zbog takva svojega rada, zbog poštene i iskrene namjere da pomogne našem narodu u Dalmaciji, da ga pouči i prosvijetli pokazivanjem novih putova i metoda u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu, ali i poradi oštre realističke kritike onoga što je loše, bez obzira na to je li ono stoljetno baštinski uvriježeno u samom našem čovjeku ili je djelo drugih, a posebno zato što je sve to pisao svojim sugestivnim pučkim jezikom i stilom — *Pučki je list* za tri desetljeća bio kačićevski omiljeno štivo našega puka u Dalmaciji i njegovih iseljeničkih sinova po cijelom svijetu, a snaga je utjecaja njegovih misli i akcija nadživjela vrijeme u kojemu je on neposredno djelovao.

BILJEŠKE

(PL = Pučki list)

¹ Vjekoslav Maštrović: *Jadertina croatica. Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru*, 2 sveska, Zagreb 1949—1954.

² Tatjana Blažeković: *Fluminensia croatica. Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku na Rijeci*, Zagreb 1953.

³ Hrvoje Morović: *Građa za bibliografiju splitske periodike, Novine 1875—1941*, Split 1968.

⁴ Hrvoje Morović: *Građa za bibliografiju splitske periodike (1859—1941), Sa stranica starih knjiga*, Split 1968.

⁵ Hrvoje Morović: *Građa...*, str. 6.

⁶ Da bi se vidjela širina domaćih i evropskih kulturnih horizonata u osnivača i članova splitske Narodne čitaonice (1862) te zanimanje za našu i evropsku periodiku već prve generacije splitskih preporoditelja, donosimo ovdje popis periodikâ, novina i časopisa na koje je Čitaonica bila pretplaćena ili ih na drugi način dobivala: *Nazionale, Voce Dalmatica, Pozor, Narodne Novine, Glasonoša, Vidov Dan, Srbski Dnevnik, Naše gore List, Gospodarske novine, Atti del parlamento italiano, Tempo, Osservatore Triestino, Pasquino, Corriere delle Dame, Rivista nazionale di diritto amministrativo, di economia politica e statistica (Torino), Indépendance Belge, Revue de deux Mondes, Illustration, Wanderer, Reform, Neuste Nachrichten, Figaro, Kladradatsch, Ost und West, Zvezda, Pravnik, Osservatore Dalmato, Glasnik, Kato-lički list, Civiltà cattolica, Eco dei tribunali, Educatore israelita, Literarisches Centralblatt, Zeitschrift für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft, Revue agricole de l'Angleterre, Journal d'agriculture pratique* — sve skupa 37 naslova! (Il Nazionale, Zadar, 20. XII 1862, str. 429.)

⁷ Petar Kasandrić u svome pregledu dalmatinskog žurnalizma kratko kaže o *Pučkom listu* »...giornale popolare educativo, bene redatto sul principio, che esce a Spalato dal 1891, e è il più diffuso giornale in Dalmazia.« (Il giornalismo Dalmato dal 1848—1860, Appendice 1860—1880, 1880—1898, str. 179) Josip Horvat ga u svojoj *Povijesti novinstva Hrvatske* (Zagreb 1962) uopće ne spominje iako na strani 286. ima odjeljak s naslovom »Pokrajinski i pučki listovi potkraj XIX stoljeća«. *Pučki se list* ne spominje u *Enciklopediji Jugoslavije*, što je svakako propust.

⁸ Njegov su prvi broj zabilježili, komentirali i pozdravili periodici u Splitu, Zadru i Zagrebu. Splitski *Narod* pozdravlja novi list i ističe »krasan naslovni nacrt prof. Bezića« (5. V 1891, br. 36). Ali, isti *Narod*, tri dana kasnije, javlja o senzaciji koju je izazvala cenzorova zapljena toga prvog broja: »Potla nekoliko satih što se već nešto brojeva obćinstvu razdielilo, javilo se sa poglavarstva, da je list zapliennjen, a to poradi članka *Razgovor na Baščunu* gdje je bilo govora o glagoljci i hrvatskom jeziku.« (8. V 1891, br. 37) *Narod* je također registrirao drugi broj *Lista* i najljepše ga preporučio. (19. V 1891, br. 40) I veteran dalmatinskog hrvatskog novinstva zadarski *Narodni list* povoljno je reagirao na pojavu *Pučkog lista*: »Jutros,

na osvit blagdana S. Dujma, izašao je u više tisuća istisaka *Pučki List*. Iza kako je prvu tisuću komada puk na svu jagmu razgrabio, stiže naredba od poglavarstva, da je list zaplijenjen. Zašto? ... svak je u čudu pitao, pošto list nikakovom politikom se nebavi, već jedino i izključivo pučkom prosvjetom. Za to, što je iznio u razgovoru članak o glagoljici i hrvatskom jeziku. Svak se živ čudi i snebiva čemu ta prekomjerna strogost. Drugo izdanje u tri tisuće komada već je pod tiskom.« (9. V 1891, br. 37) U idućem svom broju *Narodni list* piše da je *Pučki list* »vrlo dobro ureden i baš pučki napisan«, pa ga stoga »najtoplije preporuča hrvatskom občinstvu.« (13. V 1891, br. 38) I zagrebački je *Obzor* u svojim »Brzozjavima« zabilježio da je prvi broj zaplijenjen i da se sprema drugo izdanje. (8. V 1891, br. 104) Prvi je broj *Pučkoga lista* bio pozdravljen od zagrebačkog *Vienca*. Prikazivač piše da je list u prvom redu namijenjen ikavcima srednje Dalmacije pa je zasad u njemu ikavštinom sastavljeno sve što je za pučku pouku, »No da se list razširi — primjećuje autor bilješke — i preko granica, ne bi bilo s gorega, da se izdavači ostave toga separatizma i da prionu uz jedinstvo današnjega književnog jezika.« (16. V 1891, br. 20, str. 320) Što se tiče imena *Pučkoga lista* spomenut ćemo da su u povijesti splitske periodike još tri lista nosila takvo ime: *Pučki list* iz god. 1885. (vlasnik, izdavalatelj i upravitelj Jandro Kuliš, odgovorni urednik Marko Znidarčić, uprava Knin—Oklaž, tiskan u Splitu; *Pučki list* 1924—1929, »Neodvisno glasilo Demokratske (Davidovićeve) stranke«, vlasnik i odgovorni urednik Manfred Paštrović; *Pučki list* 1930—1936, vlasnik i odgovorni urednik inž. Manfred Paštrović.

⁹ Ante Petravić: *Juraj Kapić, Pete studije i portreti*, Zagreb 1935.

¹⁰ A. Petravić, op. cit., str. 118.

¹¹ *PL*, 1896, br. 9, str. 68.

¹² *PL*, 1896, br. 9, str. 69.

¹³ *PL*, 1906, br. 10, str. 94—95.

¹⁴ *PL*, 1895, br. 1, str. 8.

¹⁵ *List* je katkada objavljivao pjesme što su mu ih pojedini zahvalni čitaoci slali. Tako mu je Ante Vučak iz Kljenka pisao u stihovima da je on po *Pučkom listu* naučio čitati, i da mu je *List* dobrotvor »prvi potla Boga«, a Kapiću svaka zahvalnost i čast iako ga nikada u životu nije sreo ni osobno upoznao. (1910, br. 1, str. 3)

O *Pučkom listu* ovako iskreno i pohvalno pjeva jedan od njegovih suradnika, pjesnik iseljenik Mate Munitić iz Argentine:

»*Pučki liste*«, ti si od starine,
tvoje su se razaplele žile,
tvoje su se razgranale grane
cilog svita na četiri strane!
Ne imade hrvatskih novina,
da bi mogle s tobom izletiti,
po cilomu svitu proletiti!
Gdi god ima našega naroda,
tu' posvuda »*Pučki list*« dopire
i mudrosti mirluhe prosiplje;
svud se tuda naša pisma ori,
i slavi se naša domovina,
Hrvatska nam mila i ljubljena.
»*Pučki liste*«, najdraži nam cvite,
ti si naše slatko milovanje,
ti si puka cilog uživanje;
tvoja slova nisu od olova,
već su meka kô da su od mlika,
te, kako no dite sisa mliko,
i nam tvoje čitanje je meko ...

Još šaljem ti vruće ti pozdrave
iz daleke zemlje Argentine,
pozdravljamo tebe svikolici,
jer si nama oči otvorio,
polovicu štit' nas naučio!

(1913, br. 23—24, str. 188—189)

¹⁶ Narodno stvaralaštvo na stranicama *Pučkoga lista* prikazao je Ante Nazor (A. N.: Narodno stvaralaštvo u »Pučkom listu«, Zadarska revija, Zadar 1962, br. 1, str. 54—59), pa ga ja u ovom radu neću prikazivati. Vrijedna je pažnje Nazorova sugestija da bi »Bilo vrlo korisno da se iz *Pučkoga lista* izvrši izbor najljepšega i izda u posebnoj knjizi s opširnijim predgovorom i iscrpnom bibliografijom svega onoga što je u listu štampano. Gotovo i nema zbirke koje bi davale jedan cjelovitiji pregled vrsta i formi narodnog stvaralaštva. Ovakav bi izbor bio dragocjen prilog nauci o narodnoj umjetnosti«.

¹⁷ U 1891. godini objavljeni su ovi razgovorni feljtoni u lokalnim govorima: *Razgovor na Baščunu — Duje i Fabjan*, u splitskom govoru (br. 1, str. 6—7); *Razgovor pod murvom na Pazaru — Zagorac Petar i Duje Splicićanin*, u splitskom govoru i nekom štokavsko-ikavskom govoru (br. 2, str. 14—15); *Razgovor na pjaci u Svirčima*, — *Ivan i Toma*, u lokalnom govoru Svirča (br. 3, str. 21); *Razgovor pod Uram — Duje i Fabjan*, u splitskom govoru (br. 4, str. 29—30); *Razgovor kod Jurasova dućana — Paško i Marinko*, u splitskom govoru (br. 5, str. 39); *Razgovor na Dobrome — Ante i Jakov*, u splitskom govoru (br. 7, str. 54—55); *Razgovor na Polondi blizu Jelše — Antić i Matij*, u jelšanskom govoru (br. 8, str. 62—63); *Razgovor prid Tociljevom kavanom — Duje i Fabjan*, u splitskom govoru (br. 9, str. 71); *Razgovor u Jožefića za stolom — Duje, Fabjan i Paško*, u splitskom govoru (br. 10, str. 78—79); *Razgovor o zemljišnim knjigama*, štokavsko-ikavski (br. 11, str. 87); *Razgovor na Sudu — Marinko Zorzi i Petar*, Marinko je iz Nerežišća na Braču, a Petar je štokavac ikavac (br. 12, str. 94—95); *Razgovor u gostioni Jakova Ivišića — Marko Klišanac i Ante Poljićanin*, u lokalnim govorima (br. 13, str. 102); *Razgovor na Daskama ispod Dubrave — Brne i Kleme*, uglavnom u štokavsko-ikavskom govoru (br. 14, str. 111); *Razgovor iza Mlina u Staromgradu — Jure i Petar*, u starogradskom govoru (br. 15, str. 117—118); *Razgovor kod Dušica — Marin-Antun-Marko i Jure*, u splitskom govoru (br. 16, str. 127). Zatim u 1892. godini: *Razgovor na Ravnicama kod Zadra — Arbanas Marko, Šimun Kotarac i žena mu Stoša*, štokavsko-ikavski (br. 17, str. 134); *Razgovor na Klapavici u Visu — Dome, paron Rade i šior Toma*, u viškom govoru (br. 18, str. 142—143); *Razgovor na Kruševića gumnu — Duje i Fabjan*, u splitskom govoru (br. 19, str. 151); *Domaći razgovori I*, u splitskom govoru (br. 20, str. 158—159); slijede zatim u nastavcima *Domaći razgovori II* (br. 21, str. 166—167), *Domaći razgovori III* (br. 22, str. 175), *Domaći razgovori IV* (br. 23, str. 182—183), *Domaći razgovori V* (br. 24, str. 190—191); *Razgovor na Paškoj pijaci* (1897, br. 10, str. 76—79), *Razgovor na Paškoj pijaci* (1898, br. 2, str. 13—14). Svi su ti »razgovori« zanimljiv lingvistički materijal za proučavanje lokalnih govora u drugoj polovici prošloga stoljeća, osobito splitskoga. Već se i pri površnom čitanju može opaziti kako je u to doba splitski govor bio uvelike hibridiziran, poštokavljen, u najboljem slučaju polučakavski. (Neki od tih tekstova objavljeni su u *Čakavskoj riči*, br. 1, 1974).

¹⁸ PL, 1896, br. 1, str. 3—4.

¹⁹ PL, 1900, br. 17, str. 138—139.

²⁰ PL, 1901, br. 18, str. 150.

²¹ PL, 1901, br. 1, str. 11—12.

²² PL, 1903, br. 8, str. 93—94. U tome istom broju ima i vijest da je u belgijskom gradu Gentu, na međunarodnoj izložbi vina dalmatinsko proglašeno najboljim, ispred francuskih, talijanskih i drugih izloženih. Naše je vino bilo viško, a izložio ga je trgovac Roko Bradanović, koji je za to primio počasnu diplomu i zlatnu kolajnu.

Nakon pustih godina *klauzole* i zapuštenosti, konačno je 1907, za uprave namjesnika Nardellija, stigla iz Beča vijest kojoj mnogi u Dalmaciji nisu mogli povjerovati: vlada je odlučila u razne javne radove u Dalmaciji investirati velike svote novca. Vijest je bila tako neobična da je *Pučki list* popis tih radova i obećane svote donio na nekoliko stranica s naslovom »Velika obetanja Dalmaciji« (1907, br. 5, str. 45—47). Konačno se nešto počelo raditi u toj provinciji za koju je već i u Carevini bilo poznato da je »Ein ganz vergessenes Land«, pa je bilo i putopisa s naslovom kao što je npr. onaj Theodora Schiffa: *Aus halbvergessenem Lande*. Wien 1875. Popisi javnih radova su se nastavljali u idućim godinama; neki su se radovi stvarno i izvodili, pa je Dalmacija tako bar donekle bila obeštećena za goleme gubitke što ih je pretrpjela u dvanaest godina *klauzole*. Za takvu promjenu stava i postupka bečke vlade prema Dalmaciji ponajviše je bio zaslužan Niko Nardelli, naš čovjek, namjesnik u Zadru, koji je na tome položaju naslijedio obrukanoga Handela. Nardelli je znao umješno iskoristiti povoljan politički momenat, to jest zaprepaštenje Beča poslije Riječke rezolucije. On je uvjeravao ministre kako je krajnje vrijeme da nešto urade za Dalmaciju, za njezino ekonomsko i prosvjetno podizanje, ako žele da suzbiju novo buntovničko političko raspoloženje u toj pokrajini. Tako je i nastao plan o velikim investicijama u Dalmaciji.

²³ PL, 1904, br. 2, str. 13.

²⁴ PL, 1904, br. 16, str. 181.

²⁵ PL, 1904, br. 17, str. 193.

²⁶ PL, 1910, br. 14—15, str. 112.

²⁷ PL, 1910, br. 14—15, str. 115.

²⁸ PL, 1910, br. 14—15, str. 114—115.

²⁹ PL, 1910, br. 23—24, str. 191.

³⁰ PL, 1911, br. 2, str. 29.

³¹ PL, 1911, br. 9, str. 99.

³² PL, 1914, br. 15, str. 118.

³³ PL, 1914, br. 16, str. 122.

³⁴ PL, 1918, br. 1, str. 1.

³⁵ PL, 1919, br. 4, str. 29.

³⁶ PL, 1919, br. 13, str. 102.

³⁷ PL, 1920, br. 1, str. 8.

³⁸ PL, 1920, br. 2, str. 9.

³⁹ PL, 1920, br. 7, str. 54.

⁴⁰ PL, 1921, br. 7—8, str. 49—50.

⁴¹ PL, 1891, br. 8, str. 60.

⁴² PL, 1897, br. 16, str. 126.

⁴³ U splitskom kalendaru *Jadran* za 1932. godinu, na 81. strani, čitamo gotovo nevjerovjatan podatak: »3. VIII 1823. spaljene su u selu Zavojane kod Vrgorca tri seljakinje kao vještice.« Zbilo se to dakle niti sedam decenija prije pojave *Pučkoga lista!*

⁴⁴ PL, 1901, br. 18, str. 147.

⁴⁵ PL, 1905, br. 2, str. 13.

⁴⁶ PL, 1909, br. 13—14, str. 103.

⁴⁷ PL, 1910, br. 4, str. 33. U splitskom je *Zadrugaru* u 1923. godini bilo objavljeno nekoliko priloga antropogeografskoga i etnografskoga karaktera o stanovnicima naše Zagore, o prilikama njihova života i stanovanja, o shvaćanjima i ponašanju. Većini je autor Dinko Šimunović (br. 12, 14, 15, 19 i 20), a jednome Frano Ženko Donadini (br. 13). Za nas je ovdje zanimljivo ono što Šimunović piše u 14. broju, u prilogu s naslovom »Zašto smo, kakovi smo? — Crstice iz narodne prošlosti«,

o tome kako je naš narod u Zagori tokom stoljeća stekao pogubne navike nerada, ljenčarenja, rasipnosti i lakoga zaduživanja, pa to i posebno potcrtava:

»Osim prolijevanja bratske krvi i podvojenosti naroda (sc. između turske i mletačke vlasti, op. R. V.), što je i današnji naraštaj baštiniu od svojih starih, naslijedio je i drugu za svakidani život pogubnu baštinu. *Radi dugotrajnog krvarenja, osobito u zagorju, puk je navikao da samo »junakuje«.* Odučio se rada i sticanja, jer nikad nije bio stalan da obrađeno i prišteno neće biti jednog dana poharano ili oteto. Živilo se jedino s dana u dan, bez računa i promišljanja, a odatle je najviše potekla ona lakoumnost naših sela, da lako prodaje i lako da se duži.«

Šimunović, taj veliki zaljubljenik Cetinske i Vrličke krajine, vidio je i mane toga svijeta, ali je isto tako upozoravao da se ni u folkloristici ni u publicistici ne razlikuje ono što bi se moralo, to jest Dalmatinska zagora od Dalmatinskog ogorja:

»Ovako je i stoga što je u ovom dijelu naroda poglavita mana lijenost; tamo i nastade prostonarodna, filozofska riječ, koje se čvrsto drže: — *Ako ima posla, ima i dana!* Polako nebom sunce hodi, polako trava raste, polako žito i grožđe zori, te je i svaka kretnja našeg Zagorca spora; ali je i u duši njegovoj, ako ga ne razdraže, spokojan, božanski mir. I Tolstoj mišljaše slično, ali je to slabo pravilo za današnje vrtoglavo doba. Kad ne bi bilo radnje u polju, a to je veći dio godine, stariji bi pričali te pjevali uz gusle, a mlađi rezbali, vezli i tkali za sebe i ukućane, da ljepotom i ljubavi ukrase život, ali nikad prije svoj umjetnički posao ne pretvarali u novac. Ovdje moram napomenuti da mnogi folkloristi i publicisti, primorski pa i strani, mješaju naše dalmatinsko Ogorje i dalmatinsku Zagoru koja, zapravo, spada više Primorju: gotovo jednaki bezvodni krš, pa oskudna vegetacija, i sa dojednog brda Zagore vidiš pod sobom more kao da češ u nj zakoračiti. No ti pisci bili su valjda samo do Labina i Perkovića, do Kotlenica i Muća, pa tamo vidješe same kućice bez komfora, gnjoišta i bolest, a proljećem — dijeleći kukuruz s popisom najbjeđnijih u ruci — takođe i glad. Stoga uz druge epitete ukrasiše ovu lijepu zemlju: — *Gladna i gola Dalmacija!* Ali dalmatinsko Zagorje, nama pravim Zagorcima, nije toliko žaljenja i oplakana Zagora, već bogata sela u Strmici i Golubiću, uz Kninsko, Kosovo i Petrovo polje, te bijeli komšiluci do Vrličke i Hrvatačke, pa goleme i plodne Sinjske te Imotske Ravnice.« (Dinko Šimunović: *Dalmatinsko zagorje, Nova Evropa, Zagreb 1932, br. 12, str. 577—578, passim*).

Zanimljivo je da i Jovan Cvijić spominje razliku, etničku i antropološku, između raznih slojeva stanovništva u Dalmatinskoj zagori: »U toku mojih putovanja po dalmatinskoj Zagori često su mi skretali pažnju na razliku između dinarskih doseljenika i starog slovenskog stanovništva s jedne, i poslovenjenih Vlaha ili Morlaka s druge strane. Ovi su, po mojim obavještačima, najprimitivnije stanovništvo, uostalom vrlo retko. Naročito se odlikuju time što se, ako ih neko uvredi, ne svete odmah, već se umeju prikrivati i čekati. Potom napadnu mučki i rado udaraju nožem. Njihova svirepost voli tajnu. Kod njih je moral labav. Mnogi imaju vanbračnu decu.« (J. C.: *Balkansko poluostrvo*, knj. I i II, Beograd, 1966, str. 423).

⁴⁸ Prije Reljkovića *prelo* i *posijelo* je opisivao ali i osuđivao Jerolim Kavanjin u *Bogatstvu* i *uboštvu*; posebno je zanimljivo što on te običaje iznosi kao gradske (splitske):

152.

*Grajski mladići i mladice
u susiestvu sbore sbiru,
na sidiljke meu pričice
slaje družbe di obiru.
s kima nočno steć na prelo
čine končac, ne znam dielo.*

153.

Da divojke čiste ulaze
u tej skupe, sumljit ne ću,
ali često, kad se oblaze,
išćuć prie, gube sreću,
lasno dajuć, čim se upletu,
marokine za vaketu.

154.

Nu koje su i na pravu,
ako i jesu svih najboje,
mnokrati se tu zabravu,
kod mužkih glav kada stoje;
ražiže se i put studena,
goru uz suha i zelena.

156.

I od bilje kaono kosti
najčrnija mast ishodi,
tako i diva u svoj prosti,
na sidilke kad se vodi,
gore prima s zle odluke
običaje i nauke.

157.

Bolje 'e, bolje, divojčice,
da u svom domu, van te želje,
vunu rabe, pređu žice,
i pomlju imau od kudjelje,
Cesar iglom, a Rim hrami,
uzdiči se kudiljami.

(»Bogatstvo i uboštvo«, IX pjevanje)

Prelo će i posijelo gotovo jednako opisati i oštro kritizirati Reljković u *Satiru*, nabrajajući ih među tri »otrovne« »skule« što su ih Turci ostavili Slavoniji:

Prva skula uvečer počima
pak već slidit do pò noći ima.
U nju idu momci i divojke
i donesu posle svakojake:
koja prelo, koja svile plave,
pak ond' vezu nidra i rukave.
Hoćeš znati, što se još jošter uče?
Ja ću kazat sve, kako se muče:
žensko presti, a muško tamburat,
obadvoje krast i ašikovat.
Brašno krađu i govedske masti,
peku pite i svakakve slasti,
gurabije i peksetiće,
peku alvu i od brašna ptiće,
pak se mloga s otim izgovara,
da se ovdì nimalo ne vara,
niti ona što od kuće krađe,
jerbo majka svaka svojoj daje.

Može biti da ti ona daje,
 ali za to sva kuća ne znađe,
 neg se čudi kud se štošta diva,
 al na prelo poodnaša diva.
 A mladići pokradu duhane
 ispod krova na koncu nizane,
 pa kad vide da se neće znati,
 on se štagod i većega lati;
 on ukrade novce i haljine
 pak najposli dojde pod batine.
 A kad ni to njemu ne nauđi,
 on se više ukrasti usudi,
 dok ne dojde ta njegova šala
 na vidilo pak i na višala.
 Još se uče govorit sramotno,
 jer tko ondi kog uči pametno?
 neg se čini njem nikakva dika,
 kad ga čuje psovati divojka,
 i ostale stvari nepristale,
 koje su jim od Turak ostale.

⁴⁹ PL, 1892, br. 6, str. 42—43.

⁵⁰ PL, 1892, br. 8, str. 59.

⁵¹ PL, 1892, br. 5, str. 35.

⁵² PL, 1899, br. 14, str. 106—108.

⁵³ PL, 1899, br. 16, str. 124.

⁵⁴ PL, Grga Novak: Povijest Splita, knj. II, Split 1961, str. 79—87.

⁵⁵ PL, 1900, br. 1, str. 2—3.

⁵⁶ PL, 1900, br. 13, str. 102—103.

⁵⁷ PL, 1900, br. 17, str. 134—135.

⁵⁸ PL, 1905, br. 10, str. 117.

⁵⁹ PL, 1901, br. 5, str. 41.

⁶⁰ PL, 1891, br. 10, str. 76—77.

⁶¹ PL, 1892, br. 7, str. 51.

⁶² PL, 1892, br. 13, str. 100—101.

⁶³ PL, 1898, br. 5, str. 39. Vrlo je opširno i zanimljivo opisan splitski »krnjeval«
 tih godina (1904) u knjizi Ivana Kovačića *Smiij i suze starega Splita*, Split 1971,
 str. 185—195.

⁶⁴ Cfr. citirano Kovačićevo djelo, str. 24—26.

⁶⁵ PL, 1904, br. 4, str. 44—45.

⁶⁶ PL, 1909, br. 1, str. 1.

⁶⁷ PL, 1909, br. 1, str. 1.

⁶⁸ PL, 1915, br. 9, str. 58—59.

⁶⁹ Kavanjin je ovako dva stoljeća prije napadao dangubljenje, rasipnost, psovanja, kletve, kartanje i tučnjave po javnim dućanima, vjerojatno kakvim krčmama:

158.

*Druzi Bogu odrejeno
 po dućanim vrime traju,
 meu karbah gdi smašeno
 svoje na karte zaigraju,
 di su i himbe, kletve, psosti,
 da se i na mač gredu bosti.*

159.

*Ne bi l' bolje i svečani
dan u posle koje stratit,
neg meu se se da krstjani
gređu psovati, ružit, ratit,
zlimi dili gospodinji
dan čineći hudobinji.*

(»Bogatstvo i uboštvo«, IX pjevanje)

⁷⁰ PL, 1892, br. 6, str. 45.

⁷¹ PL, 1892, br. 18, str. 138—139.

⁷² PL, 1907, br. 20, str. 205.

⁷³ PL, 1908, br. 15. i 1909, br. 17—18, uvodnik.

⁷⁴ PL, 1910, br. 3, str. 26.

⁷⁵ PL, 1913, br. 22, str. 181.

⁷⁶ PL, 1891, br. 15, str. 113. Vinska klauzola trajala je od 1891. do 1904, pa je Dalmaciji nanijela štete oko 156 milijuna kruna. Za to vrijeme Italija je uvezla u Austriju oko 12 milijuna hektolitara svoga vina, te je za nj platila Austriji oko 80 milijuna carine. (1908, br. 12, str. 140).

Konkurencija talijanskog vina dalmatinskomu nije se prvi put pojavila uvođenjem klauzole. Već Kavanjin u *Bogatstvu i uboštvu* spominje sličan problem i protestira u ime naših zemljoposjednika i težaka:

109.

*Kadmov unuk Bak groživi
drži ljude u radosti,
i po njemu svi smo živi,
er u kršu plodi dosti;
al kada mu ni prodaje,
malo vesel svak ostaje.*

110.

*Kad je u vlastel obil vina,
i težaštvo dobro stoji,
po tovirnah svak začina,
a trgovstvo beče broji;
ali vino s prikomcra
mnokrat krčme nam zatvora.*

111.

*Zakoni su svi jednaci
u svakomen našem gradu,
da s morsko se vino baci;
stojom dakle svi u skladu:
tue ne dajmo da k nam vrvi,
jer ni u nas druge krvi.*

112.

*Bez ove nam nije snage,
nu vladaoci razumite:
što van je imat puke nage,
nevesele, potribite?
ov potvrđen zakon isti
i vami 'e od koristi.*

113.

*Puste da puk svoje nade
i prodaje i popije,
da se ovdj sâdi sâdē,
a u vlahiji da se sije;
neće jedno bez drugoga
spravit stanja čestitoga.*

(»Bogatstvo i uboštvo«, IX pjev.)

⁷⁷ PL, 1892, br. 4, str. 25. Kako je nekada cvalo dalmatinsko uljarstvo i vinarstvo kažu nam dvije vijesti iz *Pučkog lista*. Godine 1896. u svibnju bilo je u Splitu priređeno međunarodno natjecanje i kušanje maslinovih ulja. Bilo je prikazano trideset gostara (sudova) dalmatinskoga i deset stranog ulja, od toga četiri boce iz Barija, četiri iz Provence, jedna iz Alžira i jedna iz Tunisa. Najbolje su nagrade dobila naša dalmatinska ulja: prvu ono Petra Ilića iz Sutivana na Braču koje je nagrađeno srebrnom medaljom i s 200 forinta, drugu ulje Vinke Nazorove iz Bobovišća na Braču, nagrađeno je brončanom medaljom i sa 100 forinta, treću nagradu je dobilo ulje Jerka Kugrusovića, također iz Sutivana, četvrtu Urbana Garduna iz Makarske, petu doktora Ivana Nazorova iz Bobovišća, šestu Ivana Antičevića iz Postira. Od šest dakle najboljih ulja — pet ih je bilo s Brača. Valja napomenuti da su u radu žirija sudjelovali i strani stručnjaci. (1896 br. 11, str. 87)

Dalmatinsko je pak vino na razmeđu dvaju stoljeća nalazilo odličnu prođu u Trstu. Unatoč jakoj i privilegiranoj konkurenciji talijanskih vina, same su poljičke Jesenice u tome gradu imale ništa manje nego 27 prodavaonica svojega vina! (1900, br. 14, str. 114).

⁷⁸ PL, 1892, br. 11, str. 85—86.

⁷⁹ PL, 1892, br. 19, str. 145.

⁸⁰ PL, 1894, br. 12, str. 89.

⁸¹ PL, 1898, br. 2, str. 9.

⁸² PL, 1900, br. 14, str. 115.

⁸³ PL, 1900, br. 15, str. 117.

⁸⁴ PL, 1900, br. 17, str. 139.

⁸⁵ PL, 1901, br. 21, str. 169.

⁸⁶ PL, 1901, br. 22. i 23, passim.

⁸⁷ PL, 1903, br. 1, str. 13—14.

⁸⁸ PL, 1903, br. 8, str. 85.

⁸⁹ PL, 1903, br. 13, str. 146—149.

⁹⁰ PL, 1904, br. 6, str. 62. Jadikovke i tužbe, sada prigušene a uskoro otvorene, o žalosnoj sudbini hrvatskoga čovjeka koji je stranom gospodaru dobar samo kada treba da »telečak stavi na kosti« noviji su odjek u biti iste povijesne situacije koju je već Filip Grabovac opjevao u poznatim stihovima svojega *Cvita*:

*Kad kralj hoće da kog sarve,
tađ Arvate meće parve,
a dobitak kad se dili,
tađ pitaju gdi ste bili.
Vino nose, vodu piju;
zašto krvcu prolivaју.
To goleme jesu stvari,
al na njima jest grih stari.
Gdi postanu godi rati
svaki kralj ih zove brati,
a kada se oni smire,
nikakve su, vele, vire,
ne miluje neg već kara,
žive peče, martve kara.*

⁹¹ PL, 1904, br. 8, str. 85. I pad *klauzole* bio je također pozdravljen u stihovima, takvu jednu pjesmu je »sklonio« težak Mirko Vuletin iz Kaštel-Novoga. (1904, br. 20, str. 229).

⁹² PL, 1892, br. 10, str. 75—76. Lihvarstvo, kamatnjaštvo i druge »rane« ekonomskog i socijalnog života u našem selu, zagorskom i primorskom, našle su svoj odraz i u beletristici, najizrazitije u djelima Ive Čipika, osobito u *Sa ostrva* (1903), *Za kruhom* (1904) i u *Paucima* (1909).

Iz jednog pisma *Pučki list* saznaje da je taj i taj kamatnjak uzajmio nekom težaku u šibenskoj okolici 600 kruna, a težak mu morao potpisati priznanicu na 1000 kruna, tako da će za primljenih 600 dugovati 1000 i još na glavnicu od 1000 kruna plaćati svake godine 10%! A taj slučaj nije bio jedini. (1909, br. 1, str. 10).

⁹³ Ni filipike protiv uvođenja novih običaja u modi, u odijevanju i inače u društvenom ponašanju nisu rijetke u našoj starijoj literaturi. Sjetimo se Jerolima Kavanjina koji u »Bogatstvu i uboštvu« u devetom pjevanju inače napada mane i poroke suvremenoga sela i grada: silenost »vlaškoga sina« koji se poslije pobjeda u protuturskim ratovima domogao zemlje, zatim protiv obijesti koja je zavládala, malo je »divojčića« koje »divstvo prikazuju«, djeca su raspuštena, ne poštuju starije, majke »daju potolicu« svojim razmaženim kćerkama, ne štuju se blagdani kao nekada, nego se pleše i luduje, starice piju vino iz bukare, težaci ne piju nego loču nerazvodnjenc vino i opijaju se, muževi »vina tanka čine«, tj. prave »malo vino«, djevojke i mladići provode noći na prelima, gdje se uče raspuštenosti, djevojke čiste ulaze na te skupove, a izlaze izgubljene sreće, moda, pak, to jest odijevanje i frizura tako su se izopačili da je »svit išo naopako«: muškarcu su poprimili sve žensko i ženskasto, »i bez brka i bez brade«, nose vlasulju »pusticu«, »pridnji običaj svak uklanja; a novom se samo klanja«, dakle snobizam, majmunisanje novotarijâ; Hrvat ne živi više kao »dobre staredine«, nego na njemački i franački način, tako da muško izgleda žensko, a žensko — muško; ali pjesnika najviše boli to što mladi ne poštuju starije, djeca kojoj još smrde pelene pogrduju »sida lica«, neće da ustanu u znak poštovanja nego ostaju sjediti i tako ih pogrduju. (IX pjev., strofe 97—183, passim.) Tako je i pola stoljeća poslije Kavanjina nesretni Grabovac u svome *Cvitu* previše otvoreno i oštro kritizirao odnarođivanje naših oficira u mletačkoj službi, zabacivanje domaćih običaja, nošnje, oružja, frizure a prihvaćanje evropskih, to jest mletačkih:

*Kose briju, a peruke diju,
kalpak svižu, a klobuke viju,
tere trče u sve nagle trke
u Taliju za obrijat brke.
Obrijaše svoje lipe vlase,
odbaciše svione pojase,
S' sebe svlače skrletne dolame,
odvrgoše sarmali mahrame.
Svitla puca, toke i jačermne,
Mili Bože, što me vidit jer me
na se među druge istrižene,
do kolina nose kao žene.
Odbaciše ploče i kamenje,
za ne imat junačko zlamenje,
igle zlatne, perje pozlaćeno,
na lacmansku sve je obraćeno.*

Međutim, Kavanjin i Grabovac nisu bili osamljeni u svome protestu protiv uvođenja razmažene i rafinirane mode i običaja krajem sedamnaestog i u osamnaestom stoljeću. Oko pola stoljeća poslije nego što je Kavanjin u Sutivanu na Braču napisao svoje »Bogatstvo i uboštvu«, Vinko Hraste iz Brusja na Hvaru je — oko 1767 —, kako piše Visko Dulčić, sastavio satiričnu pjesmu — »popivkinju« — u

osmercima rimovanim ab, ab, cd, cd itd., u kojoj se napadaju Hvarani koji se rugaju don Grguru Miličiću, Brušaninu, zbog toga što je početo nositi »peruku«, jer se to njemu, tobože, kao seoskom župniku, ne pristoji, a k tome još nije očelavio. Drugi već odavna nose perike, pa zašto samo njega uzeti za metu poruge? — pita se Hraste. Ako »mulo« može nositi periku, zašto ne može »tovar«? U nj se mogu ugledati i ostali Brušani, jer imaju dovoljno kozjih i jarčevih dlaka, a ponestane li i tih, posegnut će za magarećim. (Cfr. Visko Dulčić: Šaljiva pjesma o don Grguru Miličiću, *Čakavska rič*, Split, 1974, br. 1, str. 99—104).

⁹⁴ PL, 1892, br. 7, str. 51.

⁹⁵ Na primjer: »... o niki Kaštelani, Poljičani, Primorci i Zagorci naši, koji crvenu kapu, naš lipi kaparan pobaciste i u gospodске se špančere i jakete vrgoste? — Prokleta moda u svašto se uvrla. Je li mladić išao u Polu kralja dvoriti, je li išao do Senjske Rike s brodom po moru trgovati, jeli išao na nadnicu nekoliko dana u grad služiti, odmah hoće da se pogospodi. Sram ga je nositi kapicu, u kojoj je od kuće pošao natakne kakovu šubaru ili klobučinu nad oči, gaće od našeg domaćeg sukna na spone, da ga zakolješ ne bi na se stavio, već utegne na se benevreke od telaruše, zadije ruke u džepe; ne čibuk naš ili lulu već pali *virginku*, zabode slamku za uho, postoli mu škriplju, misli u svojoj ludoj glavi, da je ništo bolji od drugih seljana, tko sam ja sam! Nije to do šale, već je živa istina, dragi puče, da ove gradske gospoštije jesu veliki umet i sramota po te. Umet je po kesu, jer onaj što se pogospodio troši na sve kraje više: dođe li u grad, on neće u prostu krčmu su deset dvadeset novčića da ruča, već ide u gostionu, da barem pò fiorina privali, zalazi i u kafanu; opanke ne nosi, a postoli bi ga natukli, stoga ne na noge već u kočiji iz grada se kući povraća.« (1892, br. 24, str. 188).

⁹⁶ PL, 1896, br. 4, str. 30.

⁹⁷ PL, 1901, br. 15, str. 123—125.

⁹⁸ PL, 1907, br. 1—2, str. 3.

⁹⁹ PL, 1908, br. 2, str. 15—16.

¹⁰⁰ PL, 1908, br. 2, str. 19.

¹⁰¹ PL, 1911, br. 13, str. 127.

¹⁰² PL, 1913, br. 23—24, str. 187—188.

¹⁰³ PL, 1913, br. 3, str. 27.

¹⁰⁴ PL, 1892, br. 14, str. 107—108.

¹⁰⁵ PL, 1908, br. 1, str. 1.

¹⁰⁶ PL, 1908, br. 9, str. 97.

¹⁰⁷ PL, 1908, br. 18, str. 186.

¹⁰⁸ Očajne prilike putovanja na nekim iseljeničkim brodovima dramatski je opisao Vicko Jurjević iz Splita u jednom pismu *Pučkom listu*:

»Kad smo stigli u Hamburg, zatvorilo nas je u jednu konobu i nije nas puštalo vanka; pitalo nam je svakom po 3 krunе za spizu i za spavat. Tu smo prispavali samo jednu noć. Kada je bilo sutradan oko 11 sati, onda nas je odvelo na nesretni parabrod *Pretoria*, s kojim smo partili put Amerike. Bilo nas je na parabrodu 1200 ženskih, a preko 2000 muških. Zbili nas kao brave. *Agjenat* ljuto nas je prevadio. On je nama govorio, ako platimo po 132 forinta svaki, da ćemo doći u 14 dana, a, ako smo strpljivi stati 18 danâ da će nas vozit za cinije. Mi svo svi jednim glasom odgovorili, da ne žalimo potrošiti više, ali da želimo doći prije. Onda je *agjenat* primio od nas novce — prokleti mu bili! — i varao nas, da ćemo imati dobru hranu. Ako nam ne bude sve u redu — kako nam on kaže — obetavao nam je *agjenat*, da će nam povratiti novce natrag, ali ti je bilo samo usmeno, a u pismeno nije nam ništa dao, pa hajde ga ti traži. Evo ću sada pak kazati kakova nam je bila hrana. U jutro smo imali kavu, gorku kao pelin. U podne su nam davali *zupu*, sve crvi po njoj i komadić konjskoga mesa, a za *šalšu* kumpira neočišćenih. Kruha i vina ništa. Nama se gadilo, pa smo bacali onu smrdljivu hranu u more. Za večeru su nam davali ribe, što se zove *renga*, slane, ali Bože sačuvaj, kakova je bila. Izvadili bi je iz *karatila*, pa onako neočišćenu stavili pred nas kao da smo krmci. Po ribi lizli

su crvi... Sreća da bi nam za večeru dali malo kruha. Ne samo vina, ali ni vode nije bilo, već ako si htio u *kantini* kupiti četvrt litre bire za 40 feniki.« (1907, br. 8, str. 86).

Ti su reci zaista uvjerljiv intimno ljudski dokumenat konkretne sudbine našega iseljenika i njegovih trpljenja, onakve sudbine kakva je u Kranjčevićevoj pjesničkoj viziji dobila ovakvu lirsku transpoziciju:

*Širnijem atlantskim morem parobrod cjepove siječe,
Na njem su prosjaci hljeba, što će na faram Brazila;
Veliki svrdlovi dima sukljaju tiho u veče,
Šire se na lik zlokobnih krila...
Gužva se svijet bez krova, što će pod palminom granom
Tamo robovati jadno, ptice gdje brbljave lijeću,
Sunce gdje toplije trepti žarkim nad vedrijim danom,
Bezdanim vodam', opojnom cvijeću...
Silnu o jarbola gredu leđim se odupro čovo,
Primorski to je dobrijan; srće u neznane strane,
Bježi od kukavne sreće nekud pod obzorje novo,
Misli: e bolje tamo mu grane...*

(»Iseljenik«)

¹⁰⁹ PL, 1909, br. 1, str. 2—4.

¹¹⁰ PL, 1913, br. 3, str. 25.

¹¹¹ PL, 1915, br. 10—24, str. 69—70.

THE SPLIT PERIODICAL »PUČKI LIST« AND THE PICTURE OF THE LIFE IN DALMATIA ON ITS PAGES

(Summary)

The first issue of the semimonthly periodical »Pučki list« was published at Split on 7th May, 1891. It continued to come out for the next 31 years until January 1922, except for the period from the beginning of 1916 to 9th October, 1918. It was published on the first and third Saturdays of the month on eight pages. Its first owner and editor in chief was Marko Pilić, who was then succeeded by Marko Lubin on 6th May 1892, then by Jure Rosić in 1895, and at last by Jure Kapić from the first Number of 1901.

The many years of its publication and also the great influence it had on the wide masses of the Dalmatian population, especially so on the farm labourers, and the great reputation it enjoyed among our emigrants all over the world, the »Pučki list«, in addition to the »Narod—Jedinstvo—Naše jedinstvo«, was the most important periodical of its time in Split.

It was thanks to Jure Kapić (1861—1925), who was editing the periodical for almost three decades, that it had such a great success. He was both editor and writer of all the editorials and also of the greatest number of the articles in it. Kapić and the »Pučki list« became connected so closely together that these two names became synonyms for those three decades of the Dalmatian life.

The »Pučki list« covered almost all the problems regarding Dalmatian economy: wine growing, trade in wine, olive culture, olive oil production, the disastrous results of the trade agreement between Italy and Austria, usury, emigration, bad hygienic and health conditions in the continental Dalmatia, alcoholism, extravagance, discord, lawsuits, the destructive influence of the urban manners on the rural inhabitants. During the 1895—1901 period 33% of articles dealt with the general economic, trade, and agricultural problems, 20% with wine growing and olive culture, 16% with the national and cultural history, and the contemporary phenomena of urbanization, denationalization, neglect of the old customs, national costumes and similar, i. e. 82% altogether, and the rest of 12% constituted various articles, mainly the ones

referring to the problems of emigration, hygiene, extravagance, alcoholism and lawsuits.

The periodical published also cultural and educational articles. In almost every issue the editorial set the tone of the most current problems in the economic, cultural and political life of Dalmatia. The »Pučki list« collected and published folklore poetry and prose, invited contributors to write poetry on the ancient and modern themes, however, under only one condition, i. e. to make these compositions instructive, and to write them in an idiom, verse and style easily understood by common people. In this way the periodical and its contributors initiated the work on the collecting and saving the national creative work, and also encouraged the writing of poetry for special occasions.

Here too, the editor Jure Kapić set a good example by his perseverance and quantity. Frequently, the first volumes published the discussions incited by the speeches delivered at Split and other places.

It is its addressing itself to the wide layers of common people, the fostering the national songs, gathering folk literature, variety of columns, popular form of the rhyme and verse that made the »Pučki list« a favourite and widely spread periodical welcomed not only by the whole of Dalmatia but also by the cities as far as Rijeka, Dubrovnik, and by our emigrants in North America (California), Australia, New Zealand, and elsewhere. This periodical scrupulously followed the economic, social and cultural life of the wider area of Split, or better to say, of all the region gravitating toward Split. Its contributors sent their writings from different places in Dalmatia, some even from Trieste. Among them there were also some very well known pens, experts in the fields of humanities, economy and trade. Its popularity is also proved by the number of the copies printed: in 1892 it started with 2,000 copies, and in the 1903—1911 period it achieved 7,000—8,000 copies, which was at that time, for a small place like Split (with only 15,000—20,000 inhabitants) and its region, a rather great number and success. About 700—750 copies were sent to both Americas and New Zealand.

Just because of such activity and its intention to help our people in Dalmatia, to instruct them and educate by showing the new ways and methods that should be applied in the economic, social and cultural life, and also because of its severe realistic criticism of all that was bad, regardless to whether it was deeply rooted in our man or was the work of the others, and especially so because all this was written in a suggestive štokavsko-ikavski vernacular and style — the »Pučki list« was the favourite reading-matter of our people in Dalmatia, and the force of the influence of its thoughts and actions survived the time of its immediate activity.

(Translated by Karmela Vlahović)